

Caert Thresoor

Nederlandse namen
op zeventiende-
eeuwse zeekaarten

De Semslinie, grens-
scheiding tussen
Drenthe en Groningen

*Kaarte vande Polders
der Eemlandtsche
Leege Landen*

Inhoud

- 97 Ferjan Ormeling
Nederlandse namen wereldwijd
Het naamgevingsgedrag van de Nederlandse zeelieden
in de zeventiende eeuw
- 111 Jan van den Broek
Meten en rekenen
Hoe de Semslinie in 1615 getrokken is
- 118 Marc Hamelers
De Kaarte vande Polders der Eemlandsche Leege
Landen etc. van Dirk Brekensz. van Groenouw (1666-1760)
- 125 **Kaartencollecties in Nederland**
- 128 **Besprekingen**
- 130 **Varia Cartographica**
- 132 **Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven**

CAERT-THRESOOR

Een uitgave van de Barent Langenes Stichting

Redactie

Gijs Boink, dr Kees van Grootheest, Ron Guleij, Capt. Hans Kok, dr Ferjan Ormeling, drs Ester Smit, drs Martijn Storms, Erik Walsmit
 Correctie Engelse teksten Francis Herbert (Londen)

Internet

www.caert-thresoor.nl (volledige jaargangen met een vertraging van drie jaar; inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs)

Secretariaat

G.G.J. Boink, p/a Nationaal Archief, Postbus 90520, 2509 LM Den Haag
 E-mail: redactie@caert-thresoor.nl

Barent Langenes Stichting

Secr.: E. Heere, Glenn Millerpad 12, 3543 GE Utrecht

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 30,00
 België € 32,00; Europa (zonder België) € 38,00; buiten Europa € 42,00
 Losse nummers € 8,00

Betaling EU-landen middels bankoverschrijving. Overige landen via Paypal
 Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Administratie Caert-Thresoor, Mijerstraat 20, 2613 XM Delft, administratie@caert-thresoor.nl
 ABN AMRO, IBAN: NL19ABNA0408579447

ISSN 0167-4994

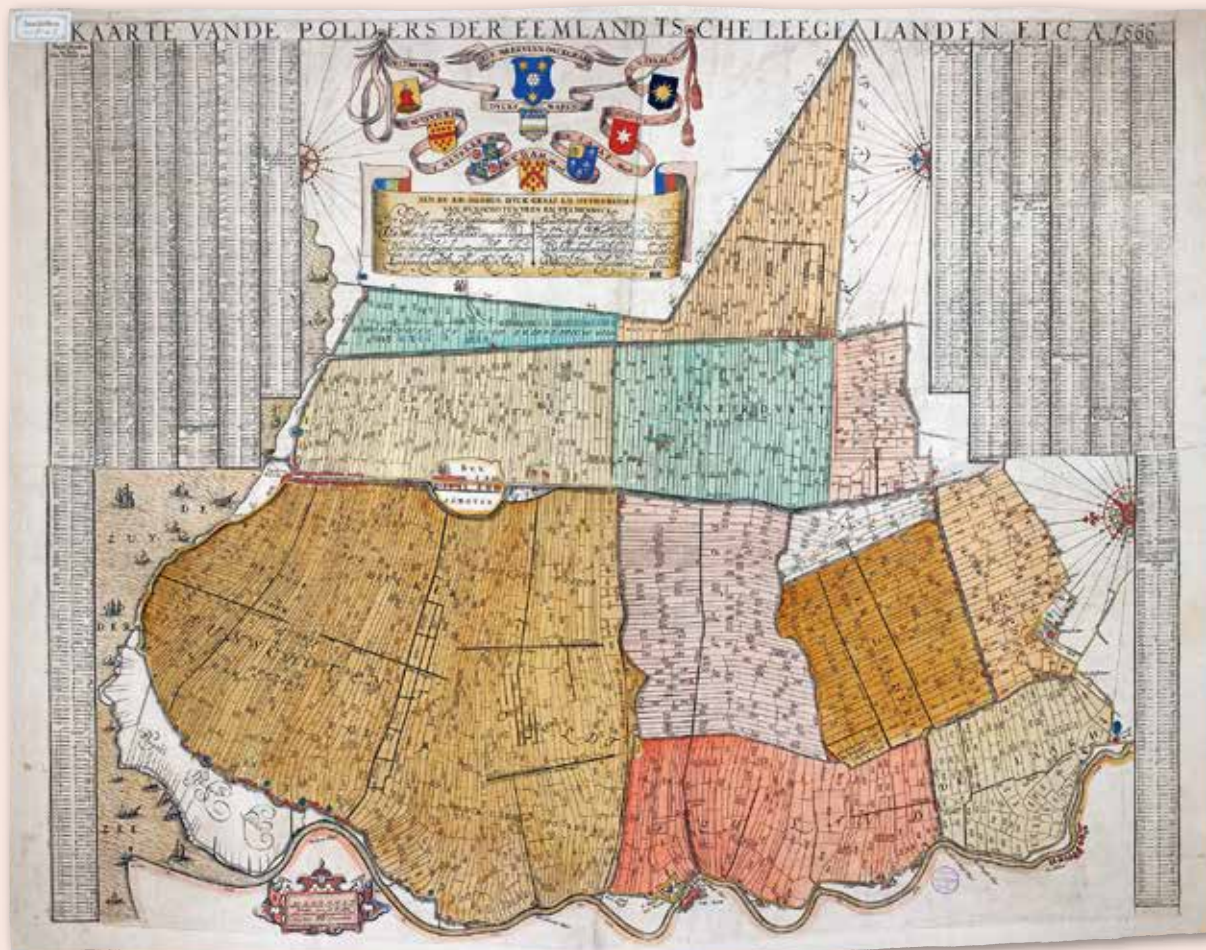
Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentierieven

Op aanvraag bij administratie@caert-thresoor.nl

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

Abbeelding omslag:

Detail van de Kaarte
 Vande Polders Der
 Eemlandsche Leege
 Landen Etc. A. 1666 /
 Aldus gemeeten
 ende gecaerteerd
 door D.B. Groenouw.
 Universiteitsbibliotheek
 Leiden: COLLBN Port
 42 N 2.

Welke gewoontes hadden de Nederlandse zeelieden bij de naamgeving van de objecten die ze tegenkwamen? Aan de hand van kaarten uit de zeventiende eeuw is nagegaan wat voor soort namen ze gebruikten, in hoeverre ze zelf nieuwe namen gaven dan wel bestaande namen aanpasten aan het Nederlands. Daarnaast is gekeken naar het soort objecten (eilanden, kappen, baaien, plaatsen, etc.) dat ze benoemden op hun kaarten of in hun journalen, en er is ook onderzocht of dat naamgevinggedrag in Europese wateren nu verschillend was van dat daarbuiten.*

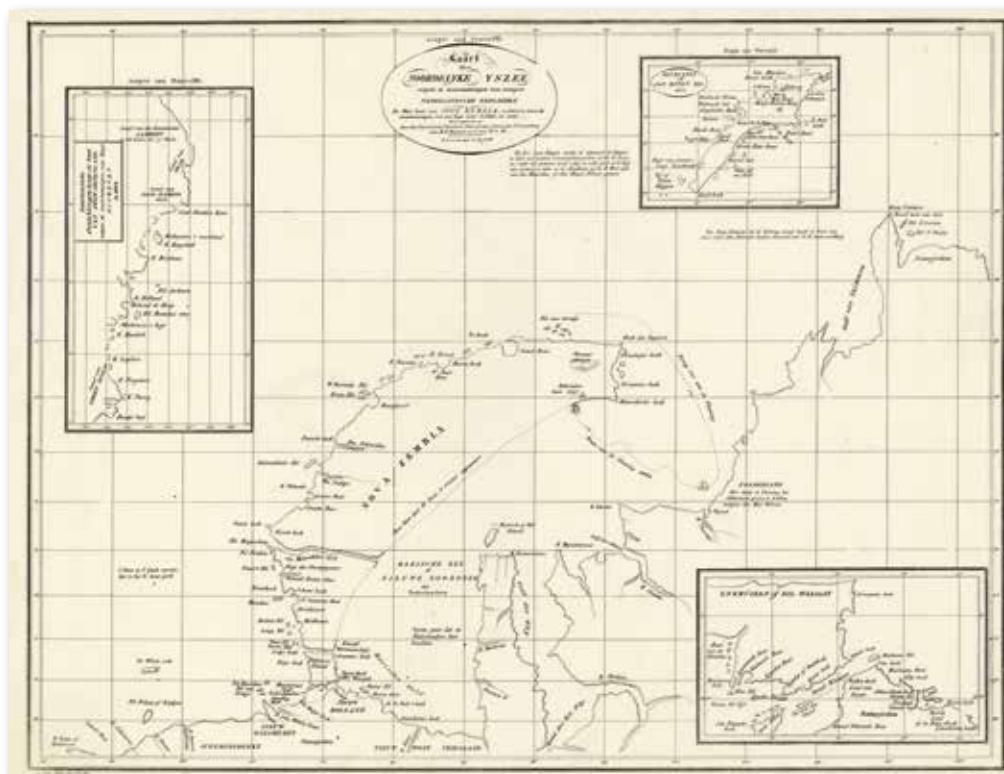
Bronnen

De belangrijkste bron voor het vaststellen van de keuze van de namen voor buitenlandse objecten in Noord- en West-Europa is de *Nieuwe spiegel der zeevaart*, door B.C. Damsteegt. Aan de hand van oude kaarten en scheepsjournalen heeft hij de verschillende door Nederlandse zeelui gegeven naamversies van objecten langs de kusten van Noord- en West-Europa nagegaan. Zijn studie is in 1942 uitgegeven als Utrechts proefschrift, en kreeg in 2001 een gewijzigde herdruk. Voor een kleine drieduizend objecten geeft hij de Nederlandse namen, vaak in een aantal spellingsvarianten.

Voor het handelsgebied van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) was de door Rob van Diessen heruitgegeven *Atlas Amsterdam* van Isaac de Graaf, het eerste deel van de *Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie*, de bron. Van de ca. elfduizend op de kaarten in deze atlas aangegeven namen zijn er 1850 Nederlands. Voor Amerika en de westkust van Afrika zijn gegevens ont-

Nederlandse namen wereldwijd

Het naamgevingsgedrag van de Nederlandse zeelieden in de zeventiende eeuw

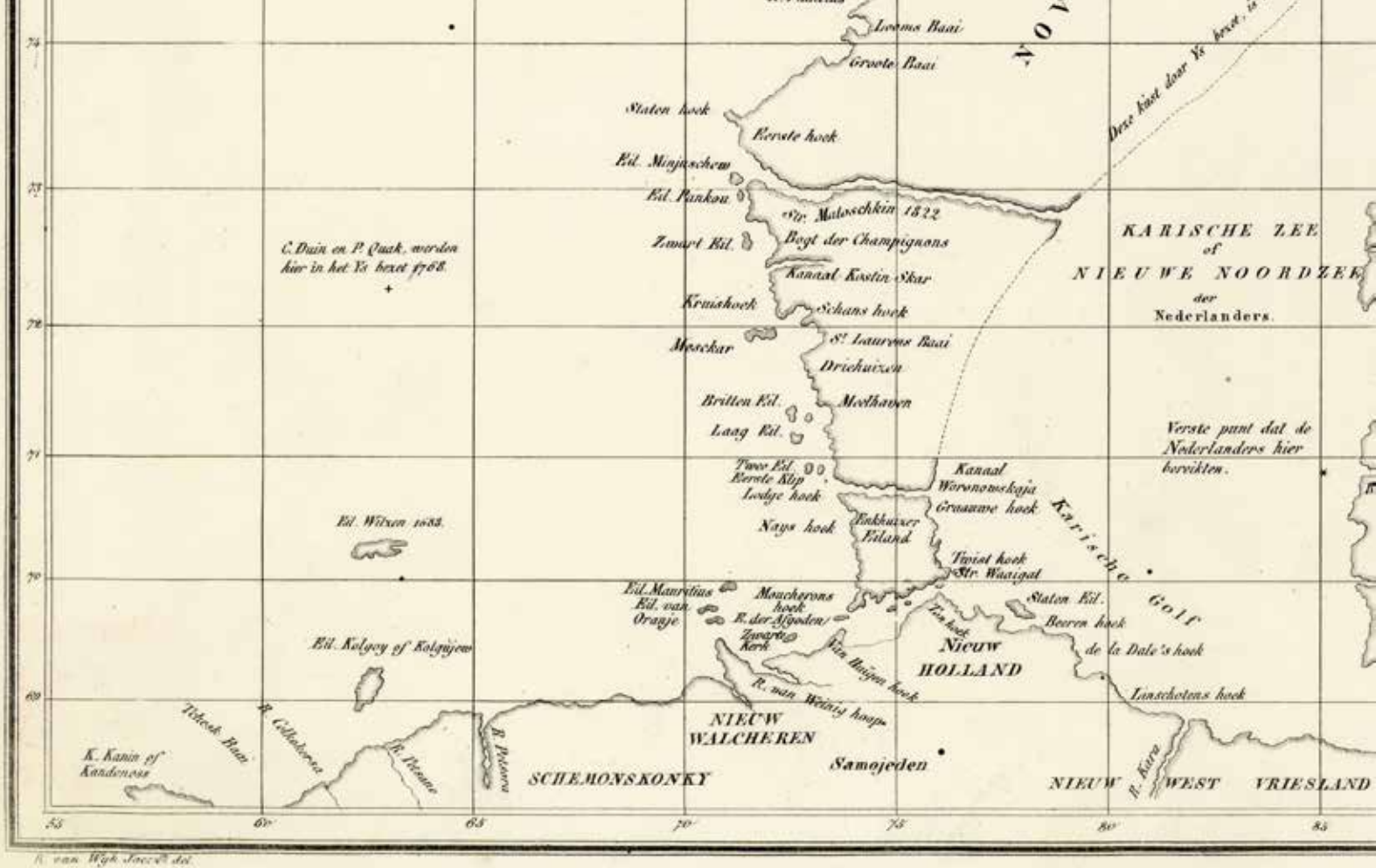
1. Kaart der Noordelyke Yssee uit de Atlas behorende tot de Verhandeling van R.G. Bennet en J. van Wijk Roelandsz. wgens de Nederlandse Ontdekkingen (Dordrecht 1829). De oude Nederlandse namen zijn op de kaart bij het juiste te benoemen object geplaatst. Den Haag, Nationaal Archief, 4.VELH_9.

leend aan de zeekaarten van Van Keulen en de wandkaarten van De Wit, en voor de hele wereld bestaat er een vroege bron gevormd door de *Verhandeling over de Nederlandsche ontdekkingen in Amerika, Australië, de Indiën en de Poollanden en de namen, welke weleer aan dezelve door Nederlanders zijn gegeven*, door R.G. Bennet en J. van Wijk. Roelandsz. Bennet was gepensioneerd zeeofficier en Van Wijk kostschoolhouder in Hattem, en ook auteur van een bekend aardrijkskundig woordenboek. Samen hadden ze een inzending ingediend op de prijsvraag in 1822 uitgeschreven door het Provinciaal Utrechts Genootschap (PUG) om de Nederlandse inbreng in de ontdekkingsreizen te promoten. Van Wijk heeft daartoe een eerste inventarisatie gemaakt van de door Nederlanders overal ter wereld gegeven namen, en tevens de naam-

gevers, de datum en de reden voor de naamgeving achterhaald. En voor die inventarisatie moet hij allerhande scheepsjournalen hebben doorgewerkt. In 1825 werd hen de eerste prijs toegekend, en met ondersteuning van het PUG werd hun winnende inzending in 1827 ook gedrukt en uitgegeven. Een bijzonderheid van hun studie is dat de gevonden Nederlandse namen ook op kaarten werden weergegeven op hun juiste plaats bij de benoemde objecten (zie ook de afbeeldingen 1 en 2); die kaarten waren gedrukt door VanderMaelen in Brussel. Voor zowel Bennet en Van Wijk, Damsteegt als de gefacsimileerde VOC-atlas van Asia Maior geldt dat de namen niet alleen op de kaarten staan, maar ook in registers zijn opgenomen met plaatsaanduiding. Voor de rest van de wereld bestaan alleen Nederlandse zeekaarten en scheepsjournalen als bron-

Dr F.J. Ormeling is emeritus hoogleraar Kartografie en lid van de Explokat onderzoeks-groep, Bijzondere collecties, Universiteit van Amsterdam.

2. Detail uit de *Kaart der Noordelyke Yssee*. Vergelijk deze afbeelding ook met de bron in afbeelding 13.

nen, waarvan dus nog geen registers bestaan, met uitzondering van de registers van de Linschoten vereniging: *Tresoor der Land- en Zeereizen I* (register op de eerste 25 delen, 1939), *II* (register op de tweede 25 delen, 1957) en *III* (register op de delen 51-100, 2007).

Mogelijkheden bij de naamgeving: overnemen, verbasteren, vertalen of nieuwe Nederlandse namen geven

Wat zijn nu de opties bij de keuze van een bepaalde naam of naamversie voor een op de kaart weergegeven object? Nederlandse kartografen konden aansluiten voor hun kaarten van het buitenland bij daar gebruikelijke bestaande namen, ze konden die namen aanpassen aan de Nederlandse taal en uitspraak of, als ze de plaatselijke taal spraken, die namen ook vertalen. Aanpassingen en vertalingen leiden tot *exoniemen*, ofwel van de plaatselijke versies afwijkende naamvormen. En als er geen bestaande namen gevonden werd – omdat het object onbewoond was of omdat men de plaatselijke taal niet sprak – kon men namen in de eigen taal bedenken en geven.

Het geven van namen aan buitenlandse objecten op kaarten van de wereld en wereldatlassen zien we voor het eerst bij

Ptolemaeus: zijn *Geographia* bevatte lijsten van plaatsen met hun coördinaten, en kaarten waarop die plaatsnamen waren aangebracht. De in de Renaissance gedrukte uitgaven van Ptolemaeus' *Geographia* bevatten deze plaatsnamenlijsten en kaarten ook. In 1540 voegde Sebastiaan Münster aan een dergelijke uitgave per land ook de moderne naamversies van die plaatsen toe, en zo ontstond er een concordantie tussen klassieke en moderne namen van gekarteerde objecten. Na deze voorlopers worden in 1570 en 1584, door Ortelius en Wagenaer, de principes vastgelegd van een algemene index (waarin klassieke en moderne namenlijsten waren geïntegreerd), en van de *Local names policy* (dat wil zeggen het aanhouden op de

kaart van de ter plaatse gebruikelijke namen), en van het brengen van concordanties tussen de verschillende moderne naamversies die voorkwamen (met andere woorden: lijsten van exoniemen), zie afbeelding 3.

Die exoniemen zijn dus ontstaan door aanpassing van die buitenlandse namen aan onze taal en uitspraak of door vertaling, of door de keuze van nieuwe namen. Alle drie mogelijkheden worden hieronder toegelicht:

Men verbasterde plaatselijke namen, waarbij er meestal bestaande Nederlandse namen of Nederlands klinkende namen voor in de plaats werden gesteld (zie kader 1). Daarnaast vertaalde men de bui-

Voorbeelden van verbasterde namen	Voorbeelden van vertaalde namen
Rota (bij Cadiz) wordt Rottum	Milk haven wordt Melkhaven (Ulster)
Viana del Castello (bij Porto) wordt Vianen	Bellsound wordt Kloksbaai (Spitsbergen)
Dünamunde wordt Duinenmonde (mond van de Dwina, Letland)	Waterford – Watervoord (Ierland)
Kaap Finisterre (Bretagne) wordt Kaap Finster	Newcastle wordt Nieucasteel (NO Engeland)
Teluk Lampung (Sumatra) wordt Lampensbaai	Roches du Four – Bakovens (Bretagne)
Greenwich wordt Groenwijts	Puerta de Santa Maria wordt Marijpoort (Spanje)
Viborg (Karelië) wordt Wijburg	A Coruña wordt Croongen (Spanje, Galicië)
	Pulau Babi wordt Varkenseiland (Indonesië)

Kader 1. Voorbeelden van verbasterde en in het Nederlands vertaalde buitenlandse plaatsnamen.

tenlandse namen, en dat was natuurlijk alleen mogelijk wanneer men die vreemde talen ook machtig was (zie kader 1). Op kaarten van de Indische archipel werd Pulau Babi steeds vertaald in Varkenseiland (U kent dat woord van *babi pangan*). Het was de gewoonte onder Maleise zeevaarders om op onbewoonde eilanden varkens uit te zetten, zodat men bij schipbreuk toch voedsel kon vinden, en er ontstonden zo tientallen *pulau babi's*. Op het ogenblik, nu in Indonesië de voedselregels van de Islam strenger worden aangehouden, worden die namen als denigrerend opgevat en worden veel eilanden die tot nu toe Pulau Babi heetten, omgedoopt.

Het geven van nieuwe Nederlandse namen aan objecten blijkt afhankelijk van de talenkennis van de zeelieden en van het feit of men al of niet met bewoonde gebieden te maken had. Voor Indonesië geldt bijvoorbeeld dat in het gebied waar Maleis de voertaal was, de zeelui van de VOC gewoon de inheemse namen hebben overgenomen. Blijkbaar waren ze of het Maleis meester of ze hadden inheemse informanten die vertelden hoe alles heette, of ze namen de Maleise namen over van Portugese kaarten. In het gebied waar Maleis echter niet meer de *lingua franca* was, maar Papuatale of Australische talen werden gesproken die de zeelui niet machtig waren, gaf men Nederlandse namen; dat geldt ook voor onbewoonde gebieden, zoals Nova Zembla en Spitsbergen.

Nieuwe Nederlandse namen

De volgende stap is na te gaan, wanneer het objecten betrof waarvan geen bestaande naam bekend was, wat voor soort namen er dan door de Nederlanders gegeven werden: dat kunnen beschrijvende namen zijn (dus namen die plaatselijke omstandigheden aangeven), heiligennamen, ideële namen of vernoemingsnamen (dus namen die de zeelieden – meestal van huis – hadden meegenomen). Alvorens naar de beschrijvende namen te kijken, dient er verschil gemaakt te worden tussen specifieke eigennamen en soortnamen. Men kan een eiland een lang eiland vinden en dat op de kaart aangeven (zie afbeelding 4 met 't lange eiland, 't bultige eiland, 't lange hoge eiland) – dat zijn dan beschrijvingen, maar nog geen namen. Op een gegeven moment kan een beschrijvende soortnaam of generic overgaan in een plaatsnaam of specifieke eigenaam: een lang eiland wordt dan Long Island; een plaats met een nieuwe kerk wordt dan Nijkerk.

**Alsoo onse Zee-varende luyden wt Hollant
ende Zeelandt ethijck Fransoyse / Spaensche ende Engelsche namen
van Steden / Eyslanden / hauen ende hoecten / ghesceel absurd / want ende
anders noemen dan de selue eyghentlijck by de Fransoyen / Spaengtaer-
den ende Engelschen respectue wtgesproken worden : Soo hebben wy
tot contentemente van een veyghelijcken de selue alsulcke namen eerst op
Nederduytsch (naer de Schippers wyse) gheselt / daer teghens soo de
selue in hare tale vande voorsj Natten eyghentlijck ghenaemt / ghesceert
ende wtgesproken werden.**

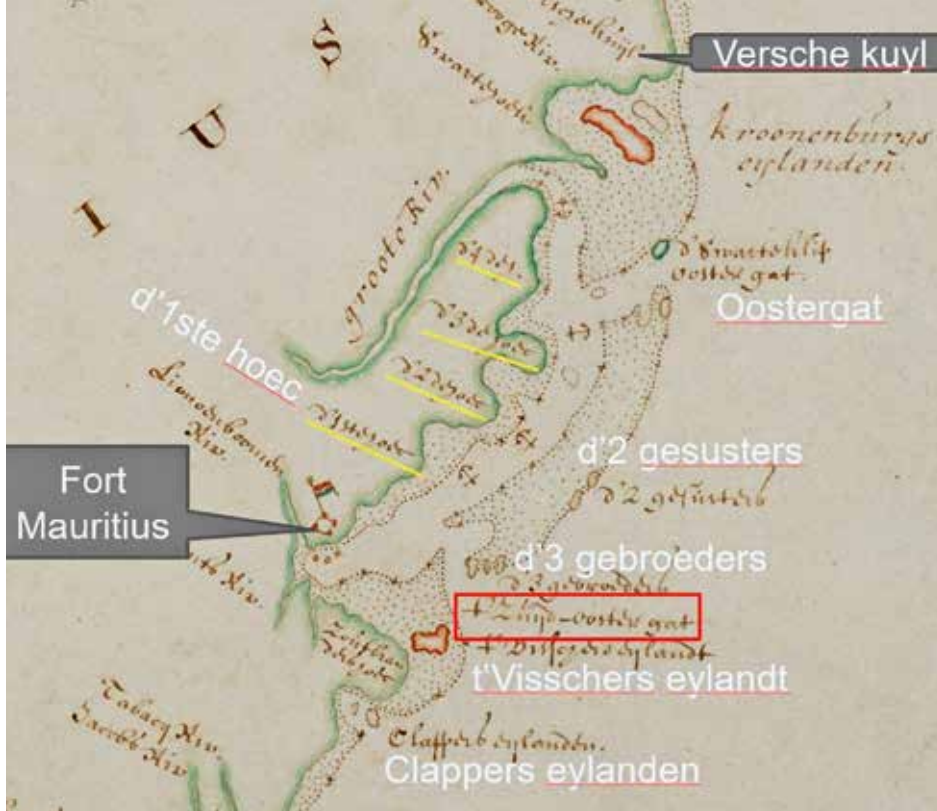
Duytsch	François	Duytsch	Spaensch	Duytsch	Engelsch
Calis	Calais	Bilbau	Bilbao	de Bost	Sorlinghes
Sudeman	Tour d'ordre	Lareten	Laredo	Honschap	Monsbole
Bumen	Bouloigne	C. de Pimas	C de Pennas	Wachampert	Falmouthe
Sejn hoof	C. Scyn	Aules	Aules	Fawych	Foye
Omep	Alderney	De Croinghe	La Coronna	Plempert	Plymouth
C. de Harey	C. de la Hague	Cefarten	Cezarga	Wepuwerstert	the idelton
Janzee	Jarley	C. de deynster	C. de Finisterre	Canne	Canber
Garnzee	Garnsey	Honreleu	Monte Lauro	Confre	Colyfordt
7. Eyslanden	sept Isles	Dianen	Viana	Wasmupert	Dermouth
Dieliet	Dielet	Hallefops	Malechapas	Tuchap	Parbeck
De Voort	Fouuer	Lisseboeren	Lisboa	de Narden	the Needles
Kustraten	Quasquettes	Castralis	Castriz	Callert oit	Calshor
Hollions	Milanz	Sanct u Ves	Seubal	Wosmupert	Portsmouth
S. Pantwels	Saint Pol	Condaet	El Condado	Keempst	Lenington
Bachouens	Le Four	S. Lucas	S. Lucas	Wendbrugge	Allingborn
Concliet	Conquest	Jubiletterre	Gibraltar	Winckelzert	Winckelsey
Conroert	Conquest ort			Dupus	Douns
Clasduppert	Crofil			Konnet	London
Heps	Hoye			Doueren	Dovver
Kimmetes	Cheminées			Grauwendt	Grauwves ende
Oberdon	Oleron			Hariegat	Margat
Bontijn	Bel-Isle			Kokoliers	Recluer
Plepuarken	Penmarcq			Scapopert	Scpey
Ritzel	Rochelle			Olterines	Orfordness
Arcaoen	Arcaxon			Flamborey	Flamborou
				Jermupen	Jermouth
				Orkanes	Orckney

*   Toetel

3. Bladzijde met Nederlandse exoniemen voor Franse, Spaanse en Engelse plaatsnamen, ontleend aan Wagheenaers *Spiegel der Zeevaart* uit 1584 (duytsch=Nederlands). (Universiteitsbibliotheek Utrecht, T fol 165Lk).

4. Kaart van de Schouten-eilanden in de Geelvinkbaai. 't Lange Eylandt heet nu Numfor, 't Lange hooge eylandt nu Japen. Detail van een kaart van Jacob Weyland uit 1705 uit de *Atlas Amsterdam* van Isaak de Graaf (Nationaal Archief 4.Vel-490).

5. Detail van de kaart van het eiland Mauritius uit de Atlas Amsterdam van Isaak de Graaf (Nationaal Archief 4.VEL-334). Een 'Versche kuyl' is een vijver met drinkwater.

Beschrijvende namen

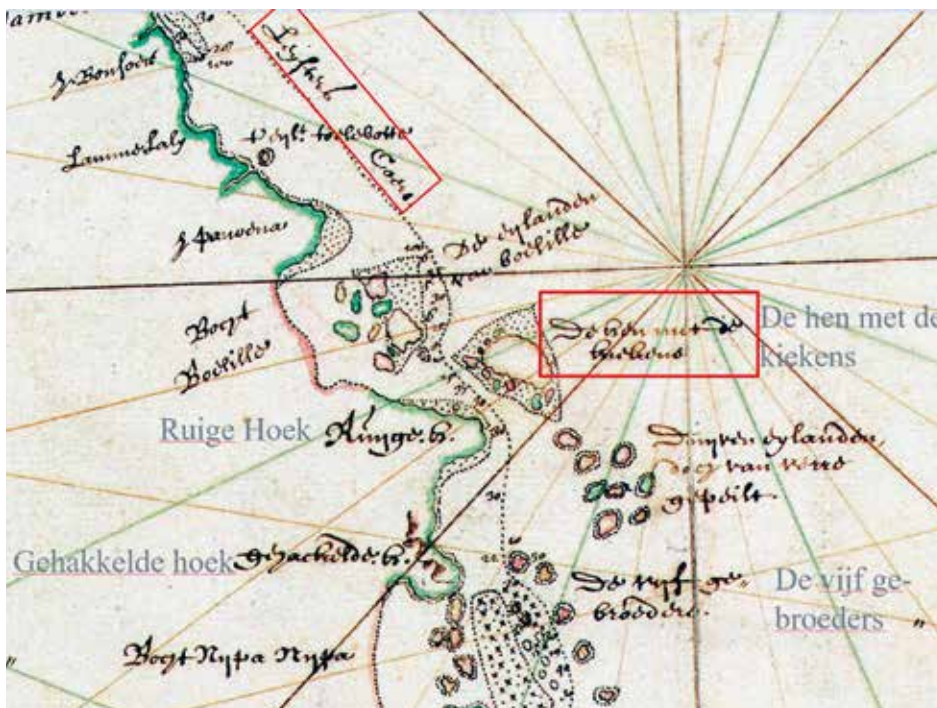
De beschrijvende namen kan men op de volgende manier indelen, gebaseerd op wat men plaatselijk benoemingswaardig vond: de planten, de ligging of vorm van de objecten, of gebeurtenissen die er zich afspeelden en omstandigheden waaronder die plaatsvonden.

Benoeming op basis van de vegetatie kan soms weinig specifiek zijn: er komen in de Atlas Amsterdam liefst vijftien Boompjeseilanden voor en twaalf Klapperse-

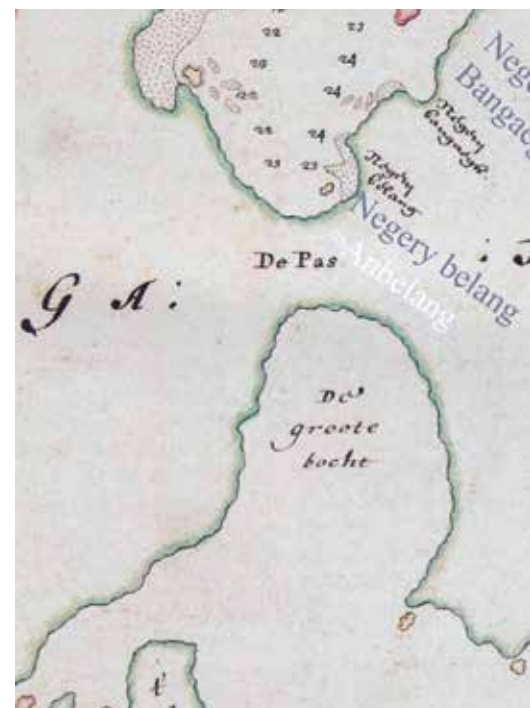
landen; een andere keer zijn de namen juist wel specifiek: het Sandelbosch-eiland met drommelbomen, de Limoenbomenrivier of de Doornbosrivier. Qua fauna zijn het bij Isaac de Graaf vooral buffels, duiven, krokodillen, muskieten, olifanten, schildpadden (er komen maar liefst twaalf naar schildpadden genoemde objecten voor), tijgers, varkens, vlermuizen, vogels en walvissen die voldoende tot de verbeelding spreken om vernoemd te worden. Daarbij worden tijgers

en duiven ook gebruikt om andere erop lijkende diersoorten aan te duiden. Het hangt natuurlijk ook af van de locatie: op Spitsbergen benoemden de Nederlanders geen tijgers maar vossen, robben, beren en walrussen.

Dan gaf men namen op basis van de configuratie van de betreffende objecten (zie afbeelding 5): twee kleine eilandjes bij elkaar worden de *Twee Gezusters*, drie kleine eilandjes de *Drie Gebroeders*, één groter naast een stel kleinere eilandjes worden *De Hen met de Kiekens*, de *Moeder met Dochters*, of de *Bisschop en zijn Klerken* genoemd. Er wordt geteld: in Straat Soenda onderkende men Java's *Eerste, Tweede, Derde* en *Vierde Punt*, op deze kaart van Mauritius komen de *Eerste, Tweede, Derde* en *Vierde Hoek* voor. Ook de *richting* speelt mee bij de benoeming: men ziet op het detail van Mauritius ook het *Oostergat* en het *Zuidoostergat*. Eilandjes die als het ware de route in een bepaalde richting bewaakten worden *Wachter* genoemd: Noorderwachter of Zuiderwachter. Op de kaart uit 1685 van het schip *de Lijster* met aan boord schipper Jan van der Wall van de oostkust van Celebes (afbeelding 6) ziet men de al eerder genoemde 'Hen met de Kiekens' voorkomen, evenals de naam 'Vijf Gebroeders' voor vijf even kleine eilandjes op een rij. Met de ook op deze uitsnede voorkomende 'Gehakkelde hoek' wordt een kaap met een sterk versneden reliëf

6. Detail van de kaart van de oostkust van Celebes door Jan van der Wall uit de Atlas Amsterdam van Isaak de Graaf (Den Haag, Nationaal Archief 4.VEL-465).

7. Detail van de kaart 't Eylant Pelin uit de Atlas Amsterdam

bedoeld, dat ook in aanzicht is getekend. Ook bij het eiland Peleng (afbeelding 7) ten oosten van Celebes komt een 'Hen met de Kiekens' voor, evenals een drietal eilandjes die als 'Drie gebroeders' op de kaart staan en twee naar hoedjes vernoemde eilanden, op basis van hun vorm vernoemd. Deze kaart werd in 1677 vervaardigd door schipper Jan van der Wall, in het kader van een inspectiereis van Molukken-gouverneur Robertus Padtbruggen. Die gouverneur kreeg ook een kaap in de Minahassa naar zich vernoemd. In Straat Makassar (afbeelding 8) alweer op een kaart van schipper Jan van der Wall, uit 1693, ziet men behalve de 'Hen met de Kiekens' allemaal naar Nederlandse steden vernoemde eilandjes, met hun inheemse naam erbij: Rotterdam/ Kala-koeanyt, Medenblicq/Botobotongen, Middelburg/Bankobankoang, Hoorn en Amsterdam/Dondewangakeke. Er staan ook *Duinkerker Gronden* op dit detail aangegeven, bij ondiepten van 4-6 vadem die blijkbaar deden denken aan de situatie in het Kanaal.

Dan kan men objecten benoemen naar hun *vorm*. Namen als de Doodskist, het Suikerbrood, de Kamelenberg of de Kroonberg zijn daar voorbeelden van. In een gebied met veel vulkanische activiteit zoals Indonesië zijn er veel uitgepreparaarde kraterpijpen die nog als schoorstenen of hoge hoeden omhoogsteken. Bij Isaak de Graaf vinden we voor zulke

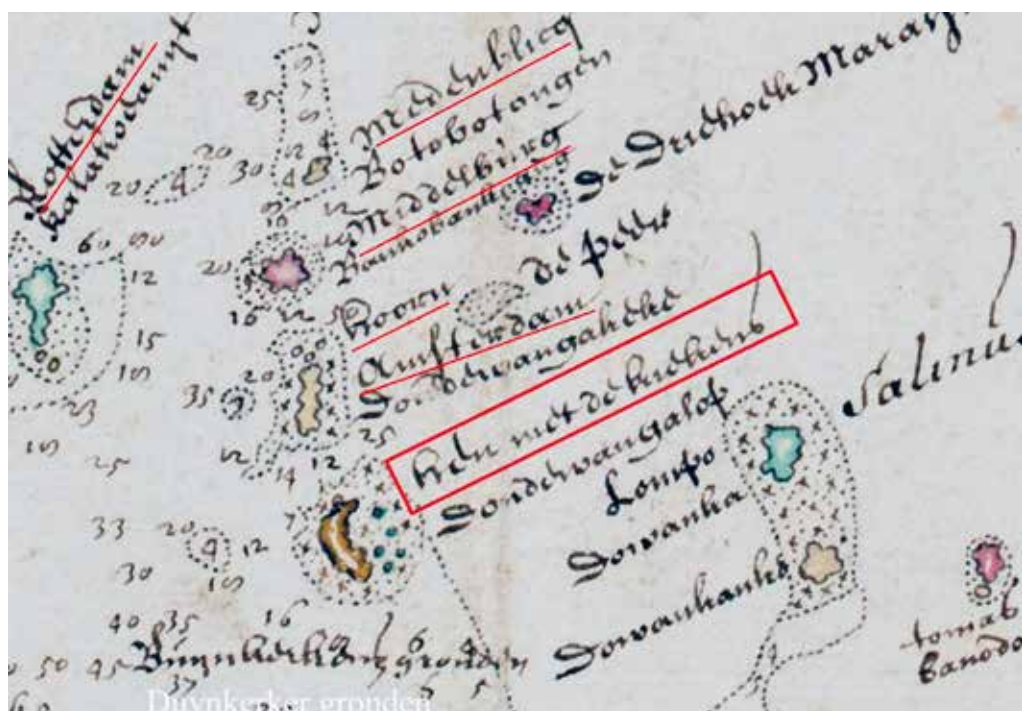

9. Naar hun vorm benoemde objecten.

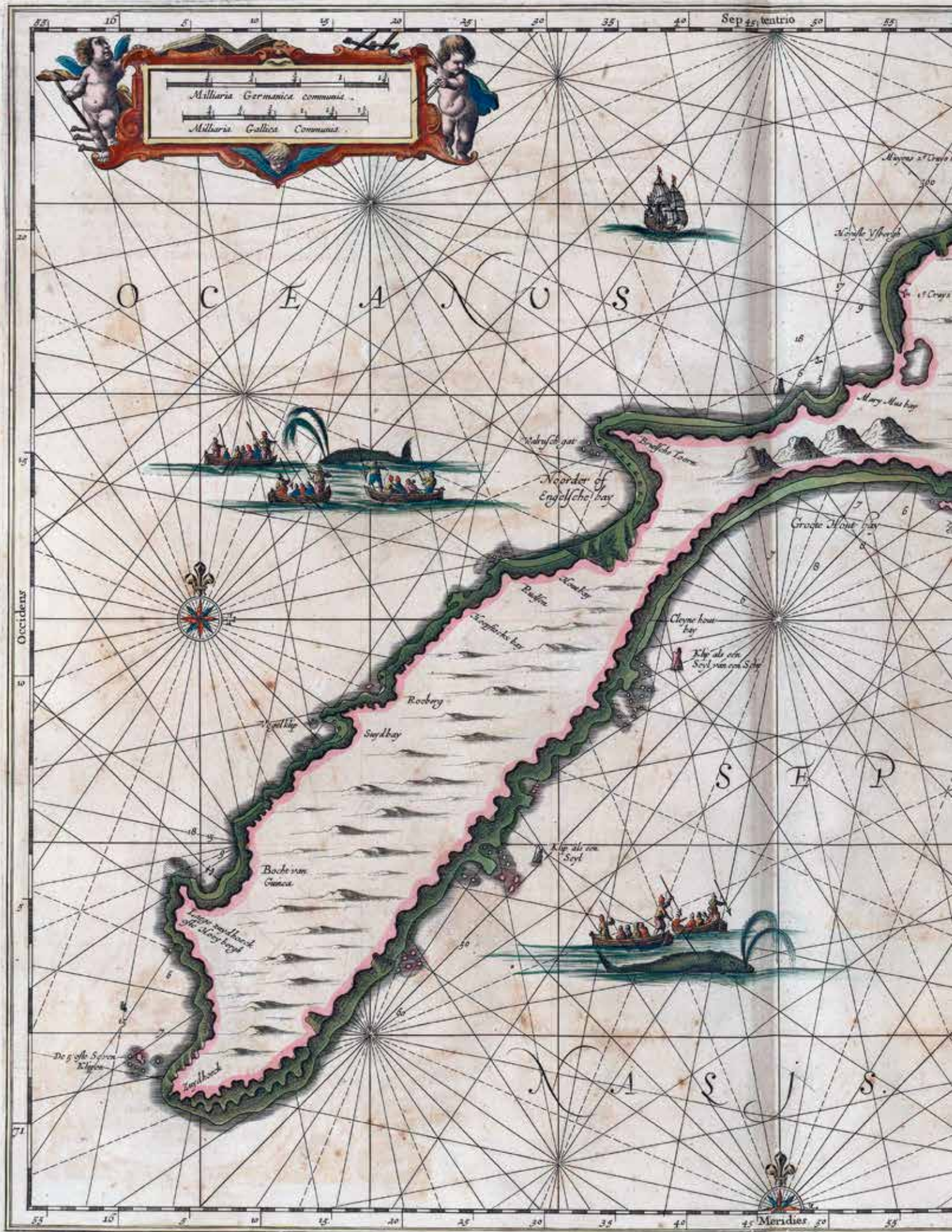
objecten namen als Toppershoedje, Zweedse of Poolse klappmuts, Pruisenmuts, Poolse hoed, Brabants hoedje en Monnikskap. Afbeelding 8 geeft er een voorbeeld van. Hoe een vroeger Toppershoedje of een Klappmuts er uit moet hebben gezien is de schrijver onbekend, of, waar het een klappmuts betreft, moet het zijn zoals de heuvel in Zuid-Afrika die de Klappmuts heet in afbeelding 9. Ook werden er objecten genoemd naar een bestaand object met eenzelfde speci-

fieke vorm. Een voorbeeld van zo'n visuele verwijzing vormt het Jan Mayen eiland in de Halmaherazee (afbeelding 10 en 11) dat blijkbaar naar de vorm van zijn berg met het eiland Jan Mayen bij Spitsbergen overeenkwam – de naamgever moet dus zowel bij Spitsbergen als in de Oost zijn geweest.

Op de vorm gebaseerde beschrijvende namen kunnen zowel op de situatie in het terrein berusten, als op de configura-

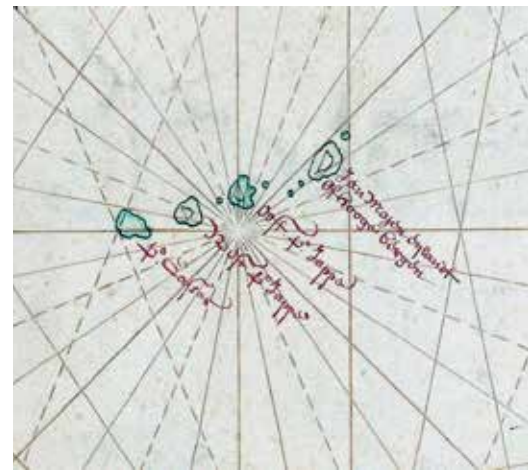
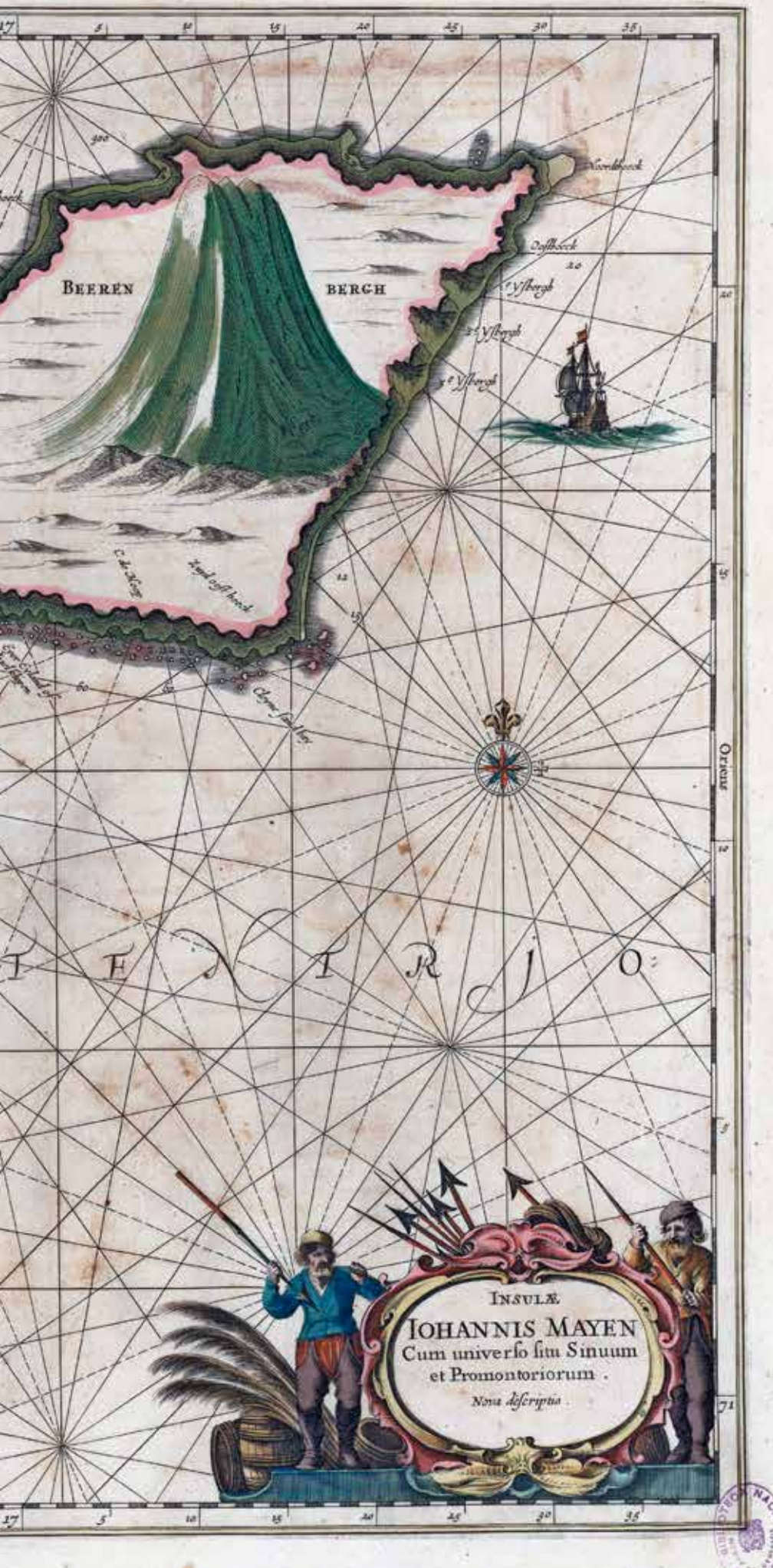

8. Detail van een kaart van de westkust van Celebes uit de *Atlas Amsterdam* van Isaak de Graaf (Den Haag, Nationaal Archief 4.VEL-459).

10. De kaart van het oorspronkelijke Jan Mayen van Johannes Janssonius (1657) (Bibliotheca Nacional de España, Madrid, GMG-146).

11. Het eiland Jan Mayen in de Halmaherazee op de kaart van het gebied tussen de Vogelkop en Halmahera uit de *Atlas Amsterdam* van Isaak de Graaf (Den Haag, Nationaal Archief 4.VEL-489).

tie in de kaart. Een voorbeeld van het laatste is de Vogelkop op Nieuw-Guinea: pas nadat het hele eiland en vooral ook de smalle hals van dit schiereiland nauwkeurig was gekarteerd kon het die naam krijgen. Daarnaast zijn alle naar hoofdeksels en dergelijke verwijzende namen, zoals uitgebeeld in afbeelding 9 voorbeelden van direct in het terrein naar de zichtbare vorm benoemde objecten.

Ook bepaalde gebeurtenissen die de zeelieden overkwamen in hun relaties met de plaatselijke bevolking hebben hun sporen nagelaten op de kaart: we komen tegen, bij Damsteegt zowel als bij Isaak de Graaf, objecten vernoemd naar *men-seneters, dootslagers, moordenaars, rovers, verraders, bedriegers, bandieten, dieven, vergifters* en *spions!* Men vindt dergelijke namen niet, of niet in die mate bij andere zeevarende volkeren, zodat men zich kan afvragen of de Nederlandse zeelieden naïever waren of zich sneller onheus behandeld voelden dan Portugezen, Spanjaarden of Engelsen. Later leiden zulke namen natuurlijk tot een slechte beeldvorming, reden om ze te veranderen. De Moordenaarsbaai op het Zuidereiland van Nieuw-Zeeland, zo genoemd door Tasman omdat de Maori's er enkele van zijn matrozen doodden, is later door de Engelsen herdoopt in Golden Bay.

Ook de *omstandigheden* tijdens het zeilen beïnvloedden de naamgeving - wanneer men andere schepen in een storm kwijtraakte kon dat aanleiding zijn om de plek waar dat gebeurde *ongelukkig* te

noemen, terwijl het terugvinden ervan *fortuinlijk* werd genoemd. Men komt in deze categorie op de kaart namen tegen zoals: Kwade Hoek, Ruige Eilanden, Kaap de Goede Hoop, Hoek van Troost, Hope-loze Baai, Verdrietige Eilanden, Ongeluk-kige Rivier, Dwaalbaai, Valse Baai, Dwars in de weg (maar liefst achtmaal bij Isaak de Graaf en Damsteegt) en Fortuinseiland. Ook bij het geven van dit soort namen zijn de Portugezen de Nederlanders voor-gegaan. Op zoek naar de fictief gebleken Goudeilanden ten westen van Sumatra kwamen ze op een eiland waar ze niets vonden, en noemden het toen *Engano*, ofwel *vergissing* in het Portugees; als Pulau Engano staat het op Indonesische kaarten, en doet het Maleis aan, maar het is een Portugese naam.

In afbeelding 12, op een detail van de ca. in 1668 vervaardigde kaart van Ceram, kan men zien tot welke naamgeving de bij de stuurman optredende vertwijfeling aanleiding kon geven: op dit detail ziet men de straat 'T Spoor Bijster, en de inham 'T Doolhof; De Slang is een beschrijvende naam die het bochtige karakter van een getijderekreef goed aangeeft.

De naamgeving heeft soms betrekking op de *activiteiten* van de plaatselijke bewoners: men komt Houthakkerseilanden tegen, Jagerseilanden, een Pottbakkers-eiland (het eiland Mare tussen Tidore en Bacan, dat nog steeds een bevolking heeft

die zich op het pottenbakken specialiseert); Schutterseiland en een heleboel Visserseilanden.

Tenslotte zijn de schippers en stuurlui steeds gebrand op het tijdig innemen van water, brandhout en andere levensbenodigdheden, zodat er vaak in de namen verwezen werd naar de bevoorrading, het aanvullen van de voedselvoorraad, dus naar zout en zoet ofwel vers water, houteilanden; Visbaai, Vleesbaai of Mos-selbaai.

De beschrijvende namen gaan uit van de nieuwe plaatselijke objecten die men zag, andere namen gaan uit van de geestelijke bagage die men zelf meenam. Daaronder rekent men bijvoorbeeld de heiligennamen.

Heiligennamen

Op de Portugese ontdekkingsreis van Coelho van 1501 langs de kust van Zuid-Amerika waaraan ook Amerigo Vespucci deelnam, werd de naamgeving bepaald door de heiligenkalender: op 16 augustus, die als de naamdag van Sint Rochus (de heilige die wordt aangeroepen tegen de pest) wordt gevierd, werd een die dag bezeilde kaap naar hem vernoemd, 20 augustus werd Sint Augustinus herdacht door een kaap naar hem te noemen, 4 oktober kwamen ze langs de monding van een grote rivier die daarop naar Sint Franciscus de Rio São Francisco werd genoemd, 1 November was het

13. Detail van Janssonius' kaart van Nova Zembla uit 1650 HB-KZL 31.03.24).

Allerheiligen en daar werd de baai waar ze toen kwamen naar vernoemd. Abel Tasman deed iets vergelijkbaars bij Nieuw-Zeeland: het eiland dat hij op 6 januari 1643 in het vizier kreeg, doopte hij Driekoningeneiland. Bekender nog is Paaseiland, zo genoemd door Jacob Roggeveen, die dat eiland op 5 april 1722, Eerste Paasdag, ontdekte. In de Geelvinkbaai op Nieuw-Guinea gaf schipper Jacob Weyland in 1705 ook de naam Pinksterhoek.

Ideële of conceptuele namen

In de zeventiende eeuw kregen Nederlandse forten in Azië namen als: Fort de Bescherming, Fort Revenge; Kasteel Concordia; Constantia; Kamp Vastigheid, Fort Providentie, Redoute Wantrouw - ze zijn dus naar ideeën of concepten genoemd.

Vernoemingsnamen of eponiemen.

Men noemde in de zeventiende eeuw objecten naar plaatsen, landen, instellingen, beroemde landgenoten of sponsors, naar de ontdekkingsreizigers zelf of naar hun schepen.

Van Tonga tot New York en van Nova Zembla tot Kaap Hoorn werden er eilandjes en kappen naar steden in Nederland genoemd. Dat gold niet alleen de steden waar kamers van de VOC waren (dat waren Amsterdam, Rotterdam, Enk-

12. Detail van de kaart *Het oostelijkste van Ceram* uit de *Atlas Amsterdam* van Isaak de Graaf (Den Haag, Nationaal Archief 4.VEL-483).

(Bijzondere Collecties Universiteit van Amsterdam,

huizen, Hoorn, Delft en Middelburg); hetzelfde geldt bijvoorbeeld ook voor Haarlem, Groningen en Leiden. De *Atlas Amsterdam* van Isaac de Graaf geeft een momentopname van die stedenkeuze; uit andere bronnen zullen mogelijk andere zwaartepunten in Nederland naar voren komen, en dat moet nog worden uitgezocht: dus bijvoorbeeld ook: welke Nederlandse plaatsnamen komen buiten Nederland voor op de wandkaarten van De Wit, welke op de manuscriptzeekaarten van Van Keulen of in de *Zee-fakkels*? Daar is nog onderzoek naar nodig.

De grens tussen een vernoemingsnaam en een beschrijvende naam is soms vaag: Natuurlijk kan het zo zijn dat men met een vernoemingsnaam ook een beschrijving geeft: het eilandje Urk bij Saint Rochelle aan de Franse Atlantische kust is ook een klein vlak eiland; het eiland Jan Mayen in de Halmaherazee heeft ook een steile hoge bergtop.

Naast steden worden objecten vernoemd naar gebieden, landen of zeeën thuis: (zie ook afbeelding 13) Nieuw Holland of Samoedenland, Nieuw West-Friesland, Nieuw-Walcheren, Nieuwe Noordzee, alle bij Nova Zembla, Noordzee en Zuidzee in Nieuw Nederland zijn ook voorbeelden.

Vernoemd naar instellingen zijn: Staten-eiland, Statenhoek, Statenland, Statenrivier, Admiraliteitseiland; Compagniesland, Raden eilanden. Bij vernoemingen naar machthebbers thuis, scoorden de stadhouders hoog: men komt tegen Straat, Kaap, of Fort Nassau, de eilanden, baaien, kapen en kastelen van Oranje, de naam Prinseneiland komt acht maal voor, evenals een Mauritius eiland, -baai, en Fort Mauritius.

Andere machthebbers zoals Van Oldenbarnevelt en tycoons zoals De Moucheiron werden ook vernoemd, en onder de VOC-gouverneurs-generaal in Azië waren het vooral Anthony van Diemen en zijn vrouw Maria die dankzij Abel Tasman reizen op de kaart terecht kwamen: Kaap van Diemen, Straat van Diemen, Van Diemensland, Marias hoek, Mariasland, Marias eiland en Cabo de Maria van Diemen.

Naar de ontdekkingsreizigers zelf zijn betrekkelijk weinig objecten vernoemd: voorbeelden zijn Brouwers zand; Dirk de Vriesbaai; Straat de Vries, Kaap Vries; Dirk Hartogs eiland en -rede; de Willem Schouteneilanden en de Reiersensbaai. Tasmanië is pas achteraf door Flinders naar Tasman vernoemd, omdat de Engelsen de oorspronkelijke naam, Van Diemensland, teveel vonden lijken op het woord demonen, een verwijzing waarbij men onheil over zich zou kunnen afroepen, wat ongunstig zou uitpakken bij de beoogde kolonisatie. De namen Tasmanzee

en Barentszee zijn ook pas later gegeven, niet door Nederlanders. Vernoemd naar VOC-schepen (die trouwens op hun beurt ook naar plaatsen konden heten) zijn bijvoorbeeld de Erasmusbaai, en de Haarlemsbaai (beide in China), het Land van de Eendracht en Arnhemland in Australië, de Heemskerkdroogte (bij Fiji), de Koudekerke-baai in Vietnam en de Geelvinkbaai op Nieuw-Guinea.

Afwijkend Nederlands naamgevingsgedrag

Weken de Nederlanders nu af van andere zeevarende naties bij hun naamgevingsgedrag? Om dat uit te zoeken zijn de namen op een aantal kaarten van onbekende kusten uit dezelfde periode van Engelsen, Spanjaarden en Nederlanders met elkaar vergeleken: Engelse en Nederlandse kaarten van de kust van New England, Spaanse en Nederlandse kaarten van Nieuw-Guinea's noordkust. Bij die vergelijking bleek dat de Spanjaarden naast beschrijvende namen vooral religieuze namen gaven. Ook wanneer men langs de kust van Afrika of Latijns-Amerika reist op een wandkaart van De Wit is het één lange plaatsnamenlijst van heiligen, die men ziet, afgewisseld met vrij platvloerse beschrijvende namen, zoals Kaap Drie Palmen, Rivier van de Eilanden of Rivier van de Garnalen (die laatste naam, Rio dos Camarais, vormt de oorsprong van de staatsnaam Kameroen). Er komen

14. Detail van de kaart *Jacatra nu Batavia* uit de *Atlas Amsterdam* van Isaak de Graaf (Den Haag, Nationaal Archief 4.VEL-1160) met heimwee-archipel. (Den Haag, Nationaal Archief 4.VEL-1160) na heimwee-archipel.

nauwelijks inheemse namen voor op de zestiende-eeuwse Portugese en Spaanse kaarten van West-Afrika en Brazilië. Op Engelse kaarten van overzeese gebieden komen vooral religieuze namen en vernoemingsnamen voor, en meer inheemse namen dan op de Iberische kaarten. Op Nederlandse kaarten van gebieden overzee komen vooral beschrijvende en vernoemingsnamen voor, en meer inheemse namen dan bij de anderen. Er zijn nauwelijks religieuze namen gegeven, en als ze al voorkomen op Nederlandse kaarten dan zijn ze meestal van Portugese kaarten overgenomen. Nadere studie zou moeten uitwijzen of de gegevens uit dit beperkte onderzoek (voor zowel Nieuw-Nederland als Nieuw-Guinea ging het om een dertigtal namen) wel zo generaliseerd mogen worden.

Daarnaast is er nog iets typisch Nederlands dat bij de andere landen ontbreekt, en dat zijn de heimwee-archipels (afbeelding 14): groepen kleine onbewoonde eilandjes die naar steden in Nederland werden vernoemd. Het is niet duidelijk wat de achtergrond van dit naamgevingsgedrag was, en zolang houdt de schrijver het maar op heimwee – een herinnering aan het vaderland aan de andere kant van de wereld, waarbij voor de meeste opvarenden de kans dat ze het weer terug zouden zien statistisch gezien beneden de vijftig procent lag. Die heimwee-archipels komen voor van de Perzische Golf tot Nieuw-Guinea en China. In de Nieuwe Wereld zijn ze niet aangetroffen.

Beschrifting

Tot zover de naamgeving, nu de weergave van de namen op de kaart. Kartografen zijn eraan gewend zo eenduidig mogelijk de namen bij de bijbehorende objecten te plaatsen, maar dat leek nauwelijks de zorg van hun vijftiende- of zestiende-eeuwse collega's. Wanneer men zestiende-eeuwse Portugese kaarten, immers de voorbeelden voor de Nederlandse kaarten, bestudeert, dan is er langs de kusten sprake van een ongedifferentieerde lijst van namen, meest zonder hoofdletters, en zonder symbolen, waarbij alleen de afkortingen vóór de namen, zoals C voor Cabo, R voor Rio en I voor Isla, aangaven op welke soort objecten de namen sloegen. Ook was er geen verschil tussen soortnamen en eigenamen; er komen langs de kust veel soortnamen voor zoals *aldea* of dorp en *alagoa* of lagune dan wel meer. Er is op de Portugese kaarten sprake van

een kleurcodering: het lijkt dat namen in rood schrift de meer belangrijke objecten aangeven, en dat de overige in zwart staan, maar veel systeem valt daar niet in te ontdekken. Op de VOC-kaarten in de *Atlas Amsterdam* van Isaak de Graaf werd ook een kleurcodering van het schrift gebruikt, bijvoorbeeld om de plaatsen aan te geven die VOC-loges hadden, of de landen waarop de VOC-handel dreef. Op andere kaarten in deze atlas staan namen in zee in het rood en die op land in het zwart, en soms worden dieptecijfers in kleur van elkaar onderscheiden.

Door slechte leesbaarheid van het kaartschrift ontstane fouten

Bij het overnemen van namen van bestaande kaarten ten behoeve van nieuwe kaarten zijn er door slechte leesbaarheid veel fouten gemaakt. Als voorbeeld wordt hier een kaart van Gastaldi genomen, die door een humanistisch schrift goed leesbaar is (afbeelding 15) om te illustreren welke fouten er kunnen optreden door slechte leesbaarheid bij het overnemen (zie kader 2):

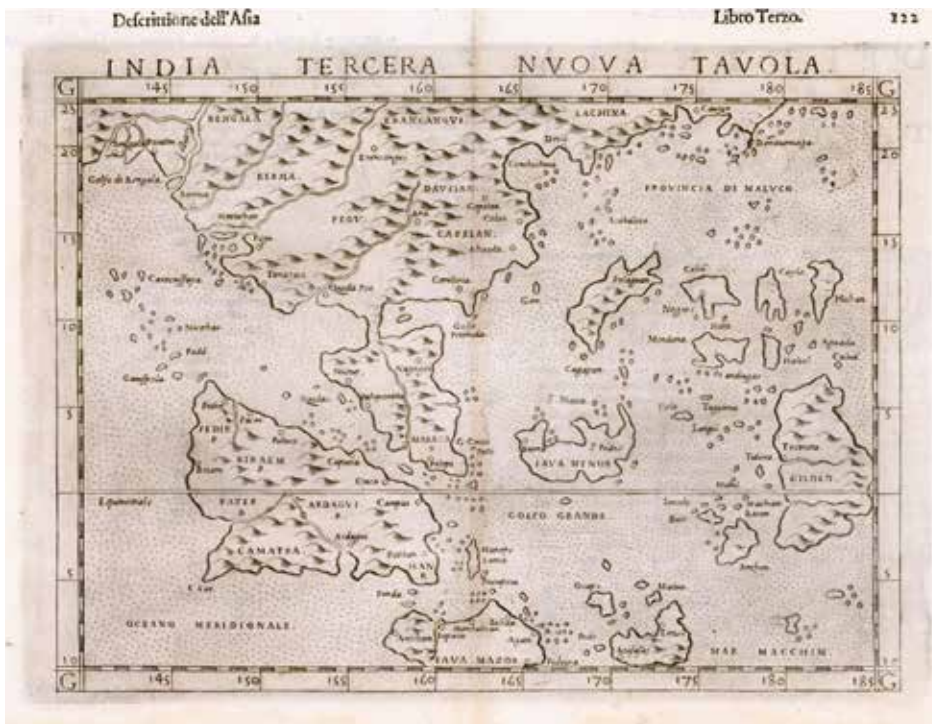
1. De spelling van de namen kan onbedoeld veranderen omdat men de namen niet goed kan lezen.
2. De naam kan bij het juiste soort object maar bij de verkeerde locatie worden geplaatst omdat het origineel niet eenduidig aangaf bij welk locatie de naam hoorde.
3. De naam kan bij een verkeerd soort object worden geplaatst.
4. Er is een verkeerde hiërarchie tussen de namen aangebracht.
5. Teksten op de kaart, zoals soort aanduidingen of waarschuwingen, kunnen als namen worden opgevat.
6. Tenslotte kunnen afgekorte namen niet meer duidelijk zijn.

Kader 2. Soorten fouten die gemaakt kunnen worden bij het overnemen van namen op kaarten.

In afbeelding 15 is Zuidoost-Azië afgebeeld: het schiereiland Malakka priemt vanuit het noorden de kaart in, raakt bijna Sumatra (Camatra); het zuidelijkste eiland is Java (Java Mazor); ten oosten van Malakka ligt Java Menor, ofwel Borneo, en ten oosten van Borneo ligt Hal-mahera (Gilolo). Ten noorden van Hal-mahera liggen de Filippijnen en men ziet nog net de plaats Canton (Cautan) tegen de noordrand van de kaart.

Een foute spelling is opgetreden tussen Sumatra en Java, daar staat *Funda* in plaats van Sunda De naam *Ardagui* aan de zuidkust van Sumatra hoort met het bijbehorende plaatssymbool aan de oostkust van dat eiland te liggen om de plaats Indragiri aan te geven, en het aan de westkust aangegeven *Pazer* dient met bijbehorend plaatssymbool naar de noordkust van Sumatra te verhuizen. De naam *Capacia* staat bij een plaatssymbool aan de oostkust van Sumatra, maar het is de naam van banken in Straat Malakka. Op Java staat de naam *Mand alica* bij een plaatssymbool, maar het is de naam van een eilandje voor Java's noordkust. De verkeerde naam kan als hoofd-naam gebruikt worden: de berg *Manope* op het eiland Bangka wordt hier als naam van het hele eiland beschouwd terwijl de eilandnaam *Banca* hier als soortnaam voor *zandbank* is opgevat. De naam *Fideida* bij de oostpunt van Java betreft een omschrijving: het is het einde van Java: Fin de Java, maar tot Fideida verbasterd en als plaatsnaam opgevat. Tenslotte staat aan de zuidwestpunt van Sumatra de naam C.eur of C. cur. Er wordt mee bedoeld de Cabo das Correntes, de 'kaap der stromingen'. Men ziet hier ook een poging de van de klassieke geografen overgeleverde informatie in het kaartbeeld te integreren: Ptolemaeus onderscheidde bijvoorbeeld de Sinus Magnus die hier als Golpho Grande op de plaats van de Javazee is ingevoegd. Marco Polo onderscheidde Java Major en *Java Minor* – die laatste naam werd eerst aan Sumatra toegekend, maar toen dat groter bleek te zijn dan het eigenlijke Java, werd de naam zoals op deze kaart van Gastaldi, naar Borneo verplaatst. Toen Borneo later ook groter bleek dan Java, verhuisde deze naam alsnog naar Sumbawa. Hoe meer er van de archipel bekend werd hoe meer die op Ptolemaeus en Marco Polo gebaseerde namen, die men toch nog in het kaartbeeld wilde inpassen, naar het oosten opschoven. Over het algemeen werden zulke fouten in de naamspelling in de loop van de tijd wel verbeterd, vooral als het namen van plaatsen langs de grote handelsroutes betrof. Daarbuiten niet – zo werd er op de kaarten van dit gebied nog zeker twee eeuwen lang een niet bestaande plaats Palembang op de zuidkust van Java aangegeven.

Het overnemen van namen van anderen (verbaal of op basis van schriftelijke overdracht) leidt tot veel slachtoffers,

15. *India Tercera Nova Tabula* van Girolamo Ruscelli uit 1561. De kaart is een vergrote versie van de miniatuurkaart van Giacomo Gastaldi uit 1548 (Barry Lawrence Ruderman – Antique maps: www.raremaps.com).

zoals ook bij het *History of Cartography* project werd onderkend: een vijftoppige kaap in Vietnam, Kaap Mui Vung Tao, werd door de Portugezen *Cinco Chagas* (naar de vijf wonden van Christus) genoemd. De Nederlanders namen dat over als *Hoek van Sinques Jages*, en de Fransen namen dat op hun beurt van ons over als *Cap Saint Jacques*; en de Engel-

sen vertaalden dat als *Cape Saint James*. De Franse *Cap d'Espoir* (Kaap van de Hoop) wordt bij de Engelsen *Cape Despair* (Kaap van de Wanhoop). Leupe geeft in de negentiende eeuw al aan dat de naam *Saranguni* bij de Bandaeilanden fout is overgenomen en tot *Rasanguni* werd, en dat komt tenslotte als *Rosengain* op de kaart. De naam van het

eilandje bij Hongkong dat naar de twee hoge bergen door de Nederlanders *Hassen oren* wordt genoemd, is op de Engelse zeekaarten later van hen overgenomen en aangepast als *Asses Ears*.

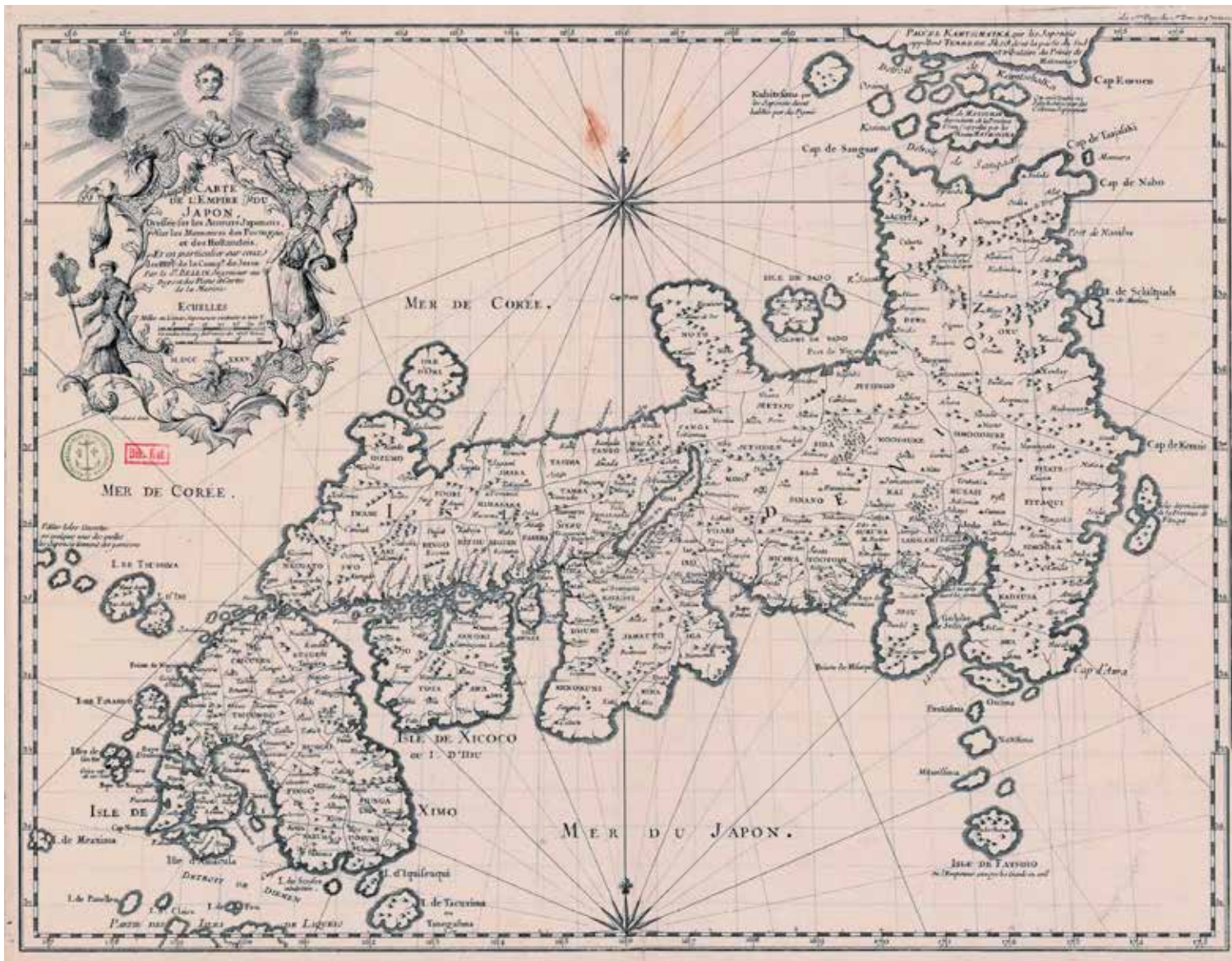
Het fout overnemen van namen gebeurt niet alleen op zeekaarten, maar ook dicht bij huis. Zelfs Mercator, die naast zijn prachtig leesbare kaartschrift vooral beroemd is vanwege zijn voorbeeldige compilatiewerk, waarmee hij verschillende bronnen met elkaar in overeenstemming bracht, hield onvoldoende rekening met het feit dat verschillende bronnen eenzelfde object met verschillende namen kunnen aangeven. Aan Peter Meurer (1994) wordt hier het voorbeeld uit de benedenloop van de Weichsel of Wisła, (afbeelding 16) ontleend. De kartografen Zell, Grodecki en sGrooten gebruikten daar op hun kaarten voor één en dezelfde plaats de naamvarianten Bromberg, Bydgoszta en Biltgotz, en Mercator had niet door dat het om dezelfde plaats ging en hij heeft ze alle drie op zijn kaart van Polen en Silezië opgenomen. De juiste locatie van de plaats Bydgoszcz is in deze afbeelding met een sterretje aangegeven.

Gebruik van namen op kaarten

Al deze voorbeelden van het verkeerd overnemen van namen geven al aan dat men voorzichtig moet zijn met het ontleenen van conclusies aan namen op kaarten. Men kan zich daarom afvragen in hoeverre namen op oude kaarten als bewijs kunnen dienen voor de huidige naamgeving. Het blijkt dat men ook bij kaartnamen rekening moeten houden met veranderingen in opvattingen over naamgeving in de loop van de tijd. Dat wordt hier geïllustreerd aan de hand van namen van zeeën. Zeenamen komen pas laat op de kaart terecht, zeker in de Indische archipel, en als ze er terecht komen hebben ze een andere betekenis dan nu het geval is. Wanneer men naar de kaart van Reland van Java (Adriaan Reland 1718, *Insula Javae*) kijkt, dan ziet men aan weerszijden van dat eiland de naam *Zee van Java* staan. De naam *Java-zee* wordt dus gezien als de naam van de zee die het eiland Java omspoelt. Daarnaast hebben zeenamen een richtingsaspect: Een eerste voorbeeld wordt ontleend aan Waghenaers *Spieghel der Zeevaart* (1584). Op de kaart van de Atlantische kust van Frankrijk heet de golf van Biskaje bij hem de *Spaanse Zee*, dus de zee waar men doorheen moet om naar Spanje te varen, zoals de Amster-

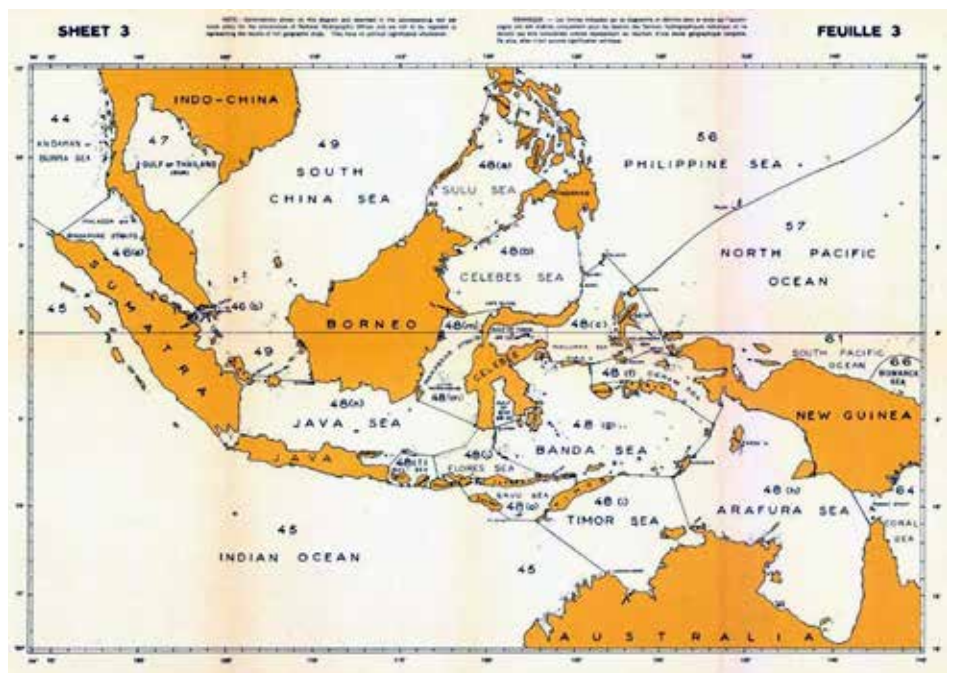
16. Detail van Mercators kaart *Polonia regnum, Silesia* (1595) met driemaal dezelfde plaats Bydgoszcz op verschillende locaties aangegeven.

17. *Carte de l'empire du Japon*, van Nicolas Bellin (Catalogue Bibliothèque national de France, Parijs).

damsestraatweg in Utrecht de straat is die men moet nemen op weg naar Amsterdam, en in Amsterdam de Utrechtsestraat naar de tegenovergestelde richting voerde. Op een Franse kaart van Japan (afbeelding 17) heet de zee waardoor men moet varen op weg naar Japan de *Mer du Japon*, en als de tocht verder gaat naar Korea, moet men de *Mer de Coree* nemen. In de negentiende eeuw hebben de encyclopedisten die alle kennis netjes wilden ordenen en afbakenen aan deze zeenaam-opvattingen een einde gemaakt. Voortaan was elke zee precies begrenst met coördinaten, zoals in afbeelding 18 is te zien.

Japan claimt thans dat de zee tussen Japan en Korea de *Japanse Zee* moet heten, en inderdaad gaven in het westen eind negentiende eeuw de meeste atlasen die zee die naam. In 1923 stelde de

18. IHO Special publication 23, *Limits of Oceans and Seas*, Monte Carlo 1953, sheet 3.

Internationale Hydrografische Organisatie, IHO, de naam van die zee ook officieel vast als *Japanse Zee*. Koreanen noemden die zee echter al eeuwen de *Oostzee* of *Dong Hai* en willen daar sedert 1990 ook internationale erkenning voor. In 1923 was het land een Japanse kolonie en had het dus geen zeggenschap in het betreffende IHO-besluit. Beide landen proberen nu aan de hand van oude kaarten te bewijzen dat de zeenaam ook vroeger al was zoals ze claimen. Maar ze vergeten daarbij dat die zeenaamen op oude kaarten niet dezelfde goed gedomarkeerde rol spelen als thans, en dat ze daarom niet als bewijs kunnen dienen voor het gelijk van een der partijen.

Wat voor Nederlandse namen zijn er buiten ons taalgebied gegeven?

Om de aard van de in het buitenland gegeven Nederlandse namen na te gaan wordt eerst de samenstelling van die namen in de *Atlas Amsterdam* van Isaak de Graaf bekeken: van *alle* namen in de atlas vormen de namen van bewoonde oorden tweevijfde van het bestand, een kwart betreft eilandennamen, en namen van rivieren en kappen vormen elk bijna tien procent. Het is opvallend hoe de *Nederlandse* namen daarvan afwijken. We hebben bewoonde oorden nauwelijks eigen namen gegeven – het zou interessant zijn om na te gaan waarom dat bij 65 plaatsen wel gebeurd is, waar die lagen, en of die ook door Nederlanders gesticht zijn. Het grote verschil tussen alle namen en de Nederlandse namen ligt bij de eilanden: 44 procent van alle *Nederlandse* namen slaat op eilandjes terwijl dat van alle namen maar 24 procent is. Waarschijnlijk, maar ook dat moet worden uitgezocht, betreft het hier vooral kleine onbewoonde eilandjes – en het kan niet alleen van de heimweearchipels afhangen, daarvoor zijn er daarvan te weinig. Verder vormen de Nederlandse *kapennamen* een tweemaal zo hoog aandeel als in totaal, en hetzelfde geldt voor namen van baaien en hydrografische verschijnselen zoals riffen en banken. De Nederlandse zeelieden hadden dus de neiging om voor het benoemen van de hydrografische of nautische infrastructuur meer dan gemiddeld (want het zijn dubbele percentages) hun eigen taal te gebruiken.

Bij Damsteegt (2001) werden 2900 Nederlandse namen gevonden, waarbij er sprake is van een belangrijk verschil in samenstelling vergeleken met de Nederlandse namen in de *Atlas Amsterdam*: in Europese

categorie	alle namen	Nederlandse namen	% van alle namen	% van alle Nederlandse namen
bewoonde oorden	4651	65	43	4
eilanden	2549	815	24	44
rivieren	940	137	9	7
kappen	874	273	8	15
streken	475	38	4	2
baaien	421	182	4	10
hydrogr.elementen	221	123	2	7
bergen	178	77	2	4
forten	151	63	1	3
zeestraten	97	35	1	2
overige gebouwen	62	1	1	0
schiereilanden	37	5	0	0
overige objecten	75	35	1	2
Totaal	10705	1849	100	100

Tabel 1. Samenstelling van de namen in de *Atlas Amsterdam* van Isaak de Graaf.

wateren zijn er in plaats van vier procent nu 29 procent stadnamen; in plaats van 44 procent eilandennamen in Azië hier in Europa slechts 25 procent, voor rivieren slechts één procent. Voor de kappen is het aandeel vergelijkbaar: vijftien procent bij Isaak de Graaf en twaalf procent bij Damsteegt; namen van streken vormen in beide gevallen een aandeel van twee procent, van de baaien zijn er relatief iets meer bij Damsteegt, dat komt door alle Nederlandse fjordennamen in Scandinavië: vijftien procent. Van de namen van hydrografische verschijnselen zoals banken, kliffen en riffen zijn er tien procent bij Damsteegt en zeven procent bij Isaak de Graaf.

Wat is er nog aan Nederlandse namen over?

De meeste Nederlandse namen die aan objecten in het buitenland zijn gegeven, zijn in onbruik geraakt; door intensiever verkeer en betere scholing hebben we plaatselijke namen leren gebruiken. Het in het Engels vertaalde 'New-Zeeland' bestaat nog (al proberen velen dat te veranderen in Aotearoa), Paaseiland wordt overal vertaald als Easter Island of Isla de Pascua, Kaap Hoorn wordt verbasterd tot Cape Horn, of Cabo de Hornos (kaap van de vuurtjes). Niemand heeft het meer over de Sebald de Weert eilanden (dat zijn nu de Falklands of Islas Malvinas). De Nederlandse namen in Zuid-Afrika verdwijnen in ras tempo; Kaapstad blijft alleen in de vertaling Cape Town. In Indonesië zijn er nog een paar Nederlandse gebergtenamen in gebruik, in Suriname is men bezig met het hernoemen van alle gebergten die naar ons vorstenhuis en naar Nederlandse ontdekkingsreizigers heten.

Juist omdat die Nederlandse namen verdwijnen is het belangrijk nog eens te inventariseren wat er ooit allemaal in het Nederlands benoemd is, waar Nederlandse naamvormen voor bestonden – om na te kunnen gaan wat de Nederlandse invloed op de naamgeving is geweest – direct of indirect, uit de tijd dat ze de vrachtaarders van Europa waren of de belangrijkste handelaren in Azië. Want ook indirecte invloed bestaat: de provincie-indeling in Indonesië gaat op de Nederlanders terug, door hen geïntroduceerde begrippen als West-, Midden- en Oost-Java, of Grote en Kleine Soenda-eilanden worden in vertaling nog gebruikt, en ook de zeeën zijn er door Nederlanders afgebakend en benoemd en hun namen worden nu, in vertaling, gebruikt, zoals Laut Sulawesi in plaats van Celebeszee.

Een inventarisatie zoals hier voorgesteld zou er als volgt uit kunnen zien (zie afbeelding 19). Een op internet toegankelijk bestand van Nederlandse geografische namen dat de volgende velden zou moeten bevatten:

- De Nederlandse naam (en de varianten), de huidige officiële naam.
- Het soort object dat benoemd is.
- De locatie (coördinaten).
- De bron of vindplaats van de naam (dus de kaart of het scheepsjournaal of de zeilaanwijzingen waar de naam voor het eerst voorkomt)
- De naamgever.
- De reden voor de benoeming (als die achterhaald kan worden).
- De periode waarin de naam gebezigd werd.

Dat laatste is voor sommige objecten nog best ingewikkeld: de stad *Nieuw Amsterdam* heette na 1664 New York, terugveroverd in 1672 werd het *Nieuw-Oranje*, om in 1674 weer New York te worden. Het is de bedoeling een invulformulier op het web te zetten, waarop iedere belangstellende die oude Nederlandse namen in het buitenland vindt, dit kan invullen en insturen, en die namen kunnen dan na controle toegevoegd worden aan een namenbestand dat voor iedereen toegankelijk zal zijn op het web. De naam van deze service zou 'de Nieuwe Damsteegt' heten, zoals de neerlandicus Prof. B.C. Damsteegt ooit zijn *Nieuwe Spiegel der Zeevaart* uitbracht in navolging van Lucas Janszoon Waghenar.

Damsteegt is ook degene onder wiens leiding ooit een door de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen ingestelde commissie van taalkundigen en kartografen het plaatsnamenbestand van Nederland heeft gemoderniseerd en aangepast aan de nieuwe spelling, zodat men die namen weer kon schrijven zoals ze uitgesproken moesten worden en allerlei archaische vormen als Texel met een x, Chaam met ch, Oisterwijk met oi, Den Bosch met sch, werden uitgebannen. Het betreffende rapport van die commissie Damsteegt is helaas sedert 1972 in een ministeriele la blijven liggen, terwijl Vlaanderen zijn gemeentenamen al in 1937 heeft aangepast aan de nieuwe spelling.

Wat zou er met dat Nederlandse namenbestand dat hopelijk straks op het web staat mogelijk zijn? Men zou er in kunnen nagaan wat voor soort namen er in een bepaalde periode of in een bepaald gebied door Nederlandstaligen zijn gegeven en hoe dat in de loop van de tijd, of van gebied tot gebied, veranderde. Ook zou men kunnen onderzoeken welke

namen door één bepaalde ontdekkingsreiziger, zeg Tasman, gegeven zijn, waar op aarde plaatsen naar Amsterdam zijn genoemd, zien hoe de verbreiding van de Nederlandse namen was, door wat voor soort namen de Nederlandse namen later zijn vervangen, door wie, en wanneer dat gebeurde, waar de Oranjes allemaal ooit vernoemd zijn, welke objectcategorieën er per regio het meeste werden benoemd, waar scheepsnamen gebruikt zijn en waar persoonsnamen. Wanneer een dergelijk namenbestand eenmaal is opgebouwd en via internet toegankelijk is, biedt het een aantrekkelijk scala van onderzoeksmogelijkheden, en het is de bedoeling dat daar in Explokartverband een vervolg aan wordt gegeven.

* Dit artikel is een bewerking van de Jansoniuslezing die Ormeling op 26 januari 2018 heeft gehouden.

Literatuur:

- Bennet, R.G. en J.van Wijk, Roelz. 1827. *Verhandeling over de Nederlandsche ontdekkingen*. Utrecht: Provinciaal Utrechts Genootschap
- Bode, P. de. 2007. *Tresoor der Zee- en Landreizen. Beredeneerd register op de werken der Linschoten-vereeniging LI-C*. Zutphen: Walburg Pers.
- Damsteegt, B.C. 1942, 2001. *Nieuwe Spiegel der Zeevaart. Nederlandse namen op zeekaarten uit de 16^e en 17^e eeuw*. Amsterdam: KNAW.
- Diessen, R. van e.a. 2005. *Atlas Isaak de Graaf / Atlas Amsterdam; deel 1 van de Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie*. Zierikzee: Asia Maior.
- Kang, P. 2017.
- Romburgh, C.G.M. van, en E. Warnsinck-Delprat. 1957. *Tresoor der Zee- en Landreizen. Beredeneerd register op de werken der Linschoten-vereeniging XXVI-L*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Sepp, D. 1939. *Tresoor der Zee- en Landreizen*.

Beredeneerd register op de werken der Linschoten-vereeniging I-XXV. 's-Gravenhage: Nijhoff.

Summary

Dutch names worldwide: the naming behaviour of Dutch mariners in the seventeenth century / Ferjan Ormeling

In 1942 Boudewijn Damsteegt defended a thesis on the naming behaviour of Dutch sailors in North- and West-European waters, as reflected on Dutch charts of the area, and the current study tries to provide a global extension of his work. After a description of the sources used and of the options open to the sailors (copying foreign names, adapting them to the Dutch language, translating them or devising new names) this study focuses on the new names as rendered on Dutch charts worldwide. These mainly consist of descriptive and commemorative names. The former refer to names given after conspicuous plant or animal ('flora and fauna') species, characteristic of the new environments, the relative locations and sizes of the named objects, or the circumstances under which they were reached. Other descriptive aspects could be the events witnessed on the objects or their specific form, in reality or on the map: the so-called 'Vogelkop' or 'Bird's Head' peninsula of New Guinea, for example, could only be thus named after it had been mapped for an overview of the feature. As opposed to the descriptive names that were coined *in situ*, the commemorative names were brought from home by the sailors and bestowed by them on – in their opinion – fitting features. To this category belong names given after sponsors of the maritime operations, patrons back home or close by (such as the governors-general of the Dutch East Indies), explorers, their ships, or the towns in the Netherlands from which they hailed. Many examples of the latter - so-called *nostalgia archipelagos* (groups of uninhabited small islands named after towns in the metropolis) - are spread over South and East Asia. The paper ends with a call for volunteers to inventorise these seventeenth century Dutch names worldwide.

Nederlandse naam	Huidige naam	Soort naam	Vindplaats	Naamgever	Reden voor benoeming	Varianten	Periode	Locatie
Batavia	Jakarta	stad	Ordonnantie	Heren XVII	naar Bataven	Betawi	1621 - 1642, 1964 - 1950	6°12'52"ZBr, 106°50'42"OL
Hasselt	Yoronga	Eiland	Atlas Isaak de Graaf	Pieter Stippert	Thuisstad	Hasil	1683 - 1950	1°05'35"ZBr, 128°22'38"OL
Hoorn, kaap	Cabo de Hornos	kaap	Scheeps journaal	Schouten?	Thuisstad Hoorn	Cape Horn, Cabo de Hornos	1618 -	55°58'58"ZBr, 67°17'21"WL
Nieuw Amsterdam	New York	stad	?	?	Naar schip of thuisstad	Nieuw-Oranje 1673 - 4	1624 - 1664	40°42'51"NBr, 74°0'21"WL
Paas-eiland	Isla de Pascua	Eiland	Scheeps journaal	Rogge-veen	Met Pasen ontdekt	Easter Island	1711	27°7'0"ZBr, 109°22'0"WL

19. Mogelijke inhoud van een internetservice over oude Nederlandse plaatsnamen in het buitenland.

De kilometerslange, kaarsrechte Semslijn, de grensscheiding tussen Drenthe en Groningen, heeft verschillende onderzoekers en landmeters geïnspireerd. De meest recente publicatie over de Semslijn is het in 2015 verschenen boek *400 jaar Semslijn: de oudste lijnrechte grens ter wereld*. De Semslijn is een interessant fenomeen niet alleen doordat er zo lang over gesteggeld is, maar ook vanwege het feit dat het nog steeds niet duidelijk is hoe de landmeters Sems en De la Haey de lijn tussen Wolfsbargen en Huis ter Haar hebben uitgezet. De beide uiteinden van de Semslijn liggen 34 kilometer van elkaar. In het vlakke en open land ligt de horizon voor een normaal mens op nog geen vijf kilometer. Wie verwacht in *400 jaar Semslijn* een aannemelijke verklaring aan te treffen, komt bedrogen uit. We lezen dat de Semslijn niet op de Martinitoren is georiënteerd, dat de landmeters een hoek van 45 graden hebben uitgezet en gebruik hebben gemaakt van driehoeksmeting, maar daarbij blijft het. Er is dus alle ruimte voor het bedenken van een andere hypothese.

Dr. J.F.J. van den Broek (1945) studeerde klassieke talen en filosofie in Nijmegen en ging in 1971 naar Groningen om chartermeester te worden bij het Rijksarchief in de provincie Groningen. In 1977 werd hij benoemd tot gemeentearchivaris van Groningen. Deze functie vervulde hij tot 2002. Daarna werkte hij als historicus bij het Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven. In 2007 promoveerde hij op het proefschrift *Groningen, een stad apart*. Ook na zijn pensionering is hij actief gebleven als onderzoeker en publicist.

Meten en rekenen

Hoe de Semslijn in 1615 getrokken is

'Van Wolfsbargen naar Huis ter Haar'

Onzekerheid over het precieze verloop van de grens tussen Drenthe en Westerwolde leidde in het begin van de zeventiende eeuw tot conflicten. Om daaraan een eind te maken besloten drost en gedeputeerden van Drenthe de landmeters Johan Sems en Jan de la Haey een duidelijke grenslijn te laten trekken. De lijn moest bovendien zó worden getrokken dat het klooster Ter Apel in Drenthe zou vallen en niet in 1614 door de stad Groningen aangekochte Westerwolde.

Sems en De la Haey presenteerden op 2 maart 1615 een schetskaart waarop ze de door hen getrokken grenslijn hadden ingetekend. In de begeleidende tekst deelden ze mee dat ze *'van Wolffs Barmen tot het bus ter Haer'* een rechte lijn hadden getrokken; vervolgens van Huis ter Haar naar de plaats waar de oude brug over de Ruiten A had gelegen, en dan vanaf die plek naar de *'beide Linteloën'*, *'laetende alsoo het closter der Apel ten westen van de selve roeijsge'*. Met het laatste bedoelden ze dat het klooster Ter Apel aan de Drentse kant van de grens bleef.

In de tekst die hun schetskaart begeleidt, weidden de landmeters niet uit over de door hen gevolgde methode. Doordat hun woorden op verschillende manieren kunnen worden geïnterpreteerd, zaaide hij zelfs meer verwarring dan helderheid. Onduidelijk is vooral de betekenis van de woorden *'van Wolfsbargen naar Huis ter Haar'*.

We weten nu niet meer met zekerheid waar het *'Huis ter Haar'* precies heeft gestaan, maar in 1615 moet dit een herkenbaar eindpunt van de te trekken lijn zijn geweest. Met Wolfsbargen is het anders, want dat is een plaats met enige uitgestrektheid. Wat wordt bedoeld met *'vanaf Wolfsbargen'*? Werd gerekend vanaf de kerk in die plaats, vanaf een molen, of vanaf een destijds aanwezige maar nu verdwenen hoogte?

De verwarring wordt niet weggenomen door de mededeling van Sems en De la Haey dat de door hen getrokken lijn *'ongeveer van noordwest naar zuidoost'* bleek te lopen. Sommigen menen daaruit te kunnen afleiden dat de landmeters van hun opdrachtgevers te horen hadden gekregen dat ze vanuit het noorden een lijn van 135 graden moesten trekken. Als dat zo is, hebben Sems en De la Haey hun werk niet helemaal goed gedaan, want hun lijn wijkt enigszins (1,5 graad) van die koers af.

We kunnen deze afwijking wellicht door de vingers zien, maar als we deze hypothese willen blijven volgen, moeten we ook antwoord geven op de vraag hoe de opdrachtgevers konden weten dat een vanuit Wolfsbargen getrokken lijn van 135 graden 34 kilometer verderop door Huis ter Haar zou gaan. Het antwoord op die vraag is helder: dat konden ze niet weten. Ze hebben hooguit kunnen vermoeden dat Huis ter Haar ten opzichte van Wolfsbargen ongeveer in zuidoostelijke richting lag.

'Trek een lijn naar Huis ter Haar'

Met dat vermoeden van de opdrachtgevers hebben we wellicht een begin van de oplossing van het raadsel. Die oplossing komt verder in zicht wanneer we nog eens goed naar het bijschrift op de kaart van Sems en De la Haey kijken, en ons proberen voor te stellen hoe de wereld er in 1615 heeft uitgezien, en daarbij bedenken waartoe zeventiende-eeuwse landmeters in staat waren.

Uit het bijschrift kan – anders dan de aanhangers van de 135-gradentheorie – niet worden opgemaakt of de landmeters opdracht hebben gekregen om vanaf Wolfsbargen een lijn naar het zuidoosten te trekken. Zoals gezegd vermoedden de Drost en Gedeputeerden van Drenthe dat een vanaf Wolfsbargen naar Huis ter Haar getrokken lijn ten noorden van het klooster Ter Apel zou uitkomen, zodat het

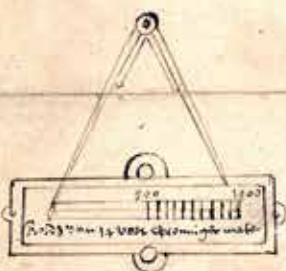
Durch last ende bevel van den Welgeborenen Heere Gheero, Heeren Wilhelmo Lodowijck Heere tot Drenthe, ende Drenthe, achtervolgende mijn Commissie van dato den 29^{en} Augusti 1615, mij verwecht bij het Oosther der Apol, ende Gheboe aldaer in presens van den Drost, ende Gedeputeerden des Landtschap Drenthe, daer toe geauthoriseerd, ende overeen gestelt, ende bij die van Westervolde landt afsgeworpen, weder op gericht, van West Noordwesten naar den Zuid-Oosten, streeckende achter die van Noord Oosten van de Lutende de mijsel lake ende Brunnberg ten Noord Oosten, ende den Drenboeck ende Drenthe de Oude Kuitena brugge gelycken heeft (naer de verklaringe ende bewijssinge van die van het Oosther der Apol ten westen van die Oude Kuitena brugge liggende, gelyckelijckelijck mit de tusschen de landtschap van Drenthe ende Westervolde landt. Ende Gheboe mede gestelt den Oubaren Abel aertse, ende Aijckel Wilts als commissarissen van Westervolde ende Westervolde landt te wezen. Ende alhier in dese mede met swaere linien van den Oubaren Aijckel Oubenberg ende Boelman hobbelinge (als commissarissen van Drenthe) hebben sij den Drenboeck, tot op den overgheer, welcke Kuitena alsoo (naer van Vulte, ende Gheboe verscheijde paelen gestelt in presens der commissarissen. Ende dit alles achtervolgende dese designatie opste caerte, welcke tot wijder be te accorderen. Overende mijn handt gijwider gestelt desen 10^{en} 3. Octobris 1615.

...a, (assuulle boog...
 ...mij tegefonten uit lot...
 ...in presens van den...
 ...aert, de paelen...
 ...ffenberg tot het hui...
 ...minder bouen, ende...
 ...boeck ten Drenboeck...
 ...van Drenthe) ende all...
 ...stijpe linien west as...
 ...A. brugge, ende de...
 ...dinge landt hebben a...
 ...aangevoert. Ge...
 ...Hedde) mij hebben...
 ...mijninge) in de...
 ...Dre, ende op ijder pae...
 ...st gijbij gevoecht

- 1. De plaats bij die van Drenthe aengewesen, dat de Oude Kuitena brugge selds gelyckelijck.
- 2. Bij die van Drenthe genaemt de Kuitena ende bij die van Westervolde de molen selds gelyckelijck.
- 3. De Oude A. bij die van Westervolde aengewesen, welcke sij seggen de Kuitena te wezen tusschen die van landtschap Drenthe ende Westervolde landt.
- 4. De A. brugge bij de commissarissen van Westervolde landt aengewesen.
- 5. De minsterse weg.
- 6. De paelen bij die van minster ende het Oubant gelyckelijck, so sij seggen in summe segginge.
- 7. De Oude brugge.
- 8. De brugge bij de brugge.

J. Sems
 Gedeputeerde
 van Drenthe

... Dit is de weegte Kuitena van Westervolde
 ... welcke paelen hier mede van de Noordwest naar

Geopieert ende met de originalen
 accorderende bevonden
 Cornelius Eijzenraad
 ende Notaris

1. Kaart van de grensscheiding tussen Drenthe en Westervolde (Semslinie), op last van Drost en Gedeputeerden van Drenthe vervaardigd door de landmeters Johan Sems

dr. Drentsche en Captein Adriaen van Vrieslandt. Naest Groningen ende
 Meerdren, heb ick ondergesch. essemithard de Landmeter ende Jurgduin,
 Barbara Johan Buiting, en Willem Kusing, bij den G. gestrengen Jan
 de Baerhans bij mij voore desden daer aenwijssinge van die van Drenthe
 s ter haer, bevindende deselve Hoopinge te strecken bij naest van den
 ten Zuidwesten van de dupeham, ende gaende aldaer voorts daer de miffel,
 van deselve Hoopinge, ende de gelycke van t huijs ter haer tot de plaethe daer
 voorts van deselve plaethe een roecht op de boijde Linteloos, Lestende aldaer
 ingewesen, wolette van aenwijssinge van die van Drenthe sode sijn de seijdinge
 sode A. gelyck da. Daerwesten Jasper Peinger Kister van Wodde, gelyck mede
 ingewesen, Ende verclarende voerste seijdinge van de Landtscap Drenthe
 slijck ick mede in dese kaart. Ende geteckent de Dren boerde, gelyck
 ingewesen, ende daer hijn te geden grooite ende gebaer kent, van de
 miffel. A. sode sijn de seijdinge bij sejon die van Oust Wodde, ende die
 el drie horeven gesejon, wolette in de kaart met o geteckent sijn,
 ende gestelt is, met de wolkke ick deselve in forma hette bevonden

Wodde.

klooster vanzelf aan de Drentse kant zou belanden. Ze hebben dus niet gezegd: 'trek een lijn naar het zuidoosten', maar 'trek een lijn naar Huis ter Haar'.

'Vanaf Wolfsbarge'

Vervolgens moeten we nagaan wat in 1615 en in deze context de woorden 'vanaf Wolfsbarge' kunnen hebben betekend. In 1905 meende IJ. Zijlstra dat de eerste paal van de Semslijn is geplaatst op het punt waar drie raailijnen (een op de Martinitoren te Groningen, een op de kerk van Noordlaren en een op de kerk te Anloo) elkaar snijden, waarbij de hoek tussen de lijn op de Martinitoren en die op Anloo zestig graden groot is. We zullen nog zien dat Zijlstra's veronderstelling omtrent de Martinitoren niet klopt. Ook de op Anloo geraaide peiling (deze is op de originele kaart van Sems en De la Haey inderdaad met een stip-pellijntje aangegeven) speelt geen rol: het is een 'controlelijntje' van het soort dat we op landmetersschetsen vaak zien. Dergelijke raailijnen hebben niets te maken met de inrichting van het gebied of de constructie van objecten daarin. Door in het veld hoeken te meten en deze in zijn schets op te nemen, kon hij zijn gegevens ordelijk (dat wil zeggen: zonder al te veel vertekening) op papier krijgen en aan zijn opdrachtgever duidelijk maken hoe zijn constructie aan de bekende topografie was opgehangen.

Het antwoord op de vraag naar de betekenis van de woorden 'vanaf Wolfsbarge' is veel eenvoudiger dan tot dusver gedacht: met 'Wolfsbarge' is niet een kerk, bultje of molen in die plaats bedoeld, maar 'de grens met Wolfsbarge'. De Drentse bestuurders zullen bij het aangeven van het startpunt van de trekken lijn gedacht hebben aan het punt waar de markegrenzen van Noord-, Mid- en Zuidlaren elkaar sneden en dat al sinds het einde van de 'Drentse Oorlog' in de dertiende eeuw als het noordoostelijke hoekpunt van Drenthe gold. Waar de grens ten zuiden van dit punt liep wist niemand en moest in 1615 juist vastgesteld worden. Met de woorden 'vanaf Wolfsbarge tot aan Huis ter Haar' bedoelden drost en gedeputeerden dus niet dat de landmeters vanaf een bepaald punt in het Groningse Wolfsbarge een lijn op Ter Haar moesten zetten, maar dat ze dat moesten doen vanaf het al eeuwenlang bestaande noordoostelijke hoekpunt van Drenthe.

en Jan de la Haey, 2 Maart 1615. Drents Archief, Oude Statenarchieven, inv.nr. 294.

2. 'Practijck des lantmetens en 'Ghebruyc der Geometrische instrumenten'. Johan Sems schreef, samen met zijn collega's Jan Pietersz Dou en Sybrant Hansz, een handboek voor landmeters, dat omstreeks 1600 te Amsterdam is uitgegeven. Het boekje is hier opengeslagen bij het begin van een afzonderlijk deel over het 'Ghebruyc der Geometrische instrumenten', dat door Johan Sems en Jan Pietersz. Dou is samengesteld. Het boekje maakt duidelijk waartoe de zeventiende-eeuwse landmeters in staat waren. Ondermeer wordt hierin de werking beschreven van het kompas en de manier om met behulp van een trigonometrische tabel driehoeken te construeren op basis van een drietal elementen, waaronder minstens één zijde. (Groninger Archieven 1759-4370).

Martinitoren

Alvorens over te gaan tot de reconstructie van de manier waarop Sems en De la Haey deze opdracht hebben kunnen uitvoeren, wil ik nog even aandacht schenken aan een verhaal dat van oudsher over de Semslijn wordt verteld: de lijn zou zijn geraaid op de Martinitoren in de stad Groningen.

In de jaren vijftig van de vorige eeuw beweerde landmeter Jacob de Ruiter dat de Martinitoren vanuit Ter Haar zichtbaar geweest moet zijn. Hij baseerde zich op Jacob van Lennep, die in 1823 tijdens zijn reis door Noord-Nederland in Bronneger belandde en schreef dat hij van daaruit de toren kon zien. De afstand tussen de Martinitoren en Bronneger is weliswaar fors (34,5 kilometer), maar bij narekening blijkt dat Van Lenneps mede-

3. Johan Sems (1572-1635) op 51-jarige leeftijd (1623). Gravure van Jacob Matham naar een portret gemaakt door Martin Hermann Faber (Groninger Archieven, 1536-4354).

deling - mits gunstige omstandigheden hebben geheerst - juist kan zijn. Ter Haar ligt echter veel verder van de Martini (49,75 kilometer) en in 1615 miste de toren ook nog zijn spits. Het is om die reden ondenkbaar dat men in het begin van de zeventiende eeuw de Martinitoren vanaf Ter Haar heeft kunnen zien.

Maar eigenlijk deed de Martinitoren er voor De Ruiter helemaal niet toe. Aan de hand van Rijksdriehoekscoördinaten en met behulp van ingewikkelde berekeningen toonde hij aan dat de Semslijn de toren op een afstand van 531,55 meter aan de oostzijde passeert.

Tegenwoordig hoef je geen moeilijke berekeningen te maken om dit te kunnen controleren. Elke leek kan met behulp van *Google Maps* zien dat de Semslijn,

4. Een toren zonder spits. De noordoosthoek van de stad Groningen op de stadsplattegrond van Nicolaas van Geelkerken (1616), met boven de Sint Walburgkerk, in het midden de Martinikerk met toren en onder het Raad- en wijnhuis. De spits van de Martinitoren is in 1577 afgebrand. Het zou tot 1627 duren alvorens een nieuwe spits (de huidige) werd voltooid (Groninger Archieven, 1536-6886, uitsnede).

in noordwestelijke richting doorgetrokken, niet door de toren loopt, maar deze aan de oostzijde passeert op ruim een halve kilometer afstand.

Hypothese

De vraag blijft dus: hoe hebben Sems en De la Haey deze lange lijn kunnen trekken?

De auteurs van het boek *400 jaar Semslinie* menen dat er een noordwest-zuidoost lopende lijn is uitgezet, maar maken niet duidelijk vanaf welk punt de landmeters hun lijn hebben uitgezet. Zijlstra's veronderstelling dat dit punt mede bepaald was door een raailijn op de Martini, was door De Ruiter onderuit gehaald, maar een alternatief daarvoor had deze geodeet niet. Dit startpunt is echter wel van cruciale betekenis: wanneer je vanaf het huidige noordpunt van de Semslinie een lijn van 135 graden uitzet, kom je niet in Huis ter Haar uit.

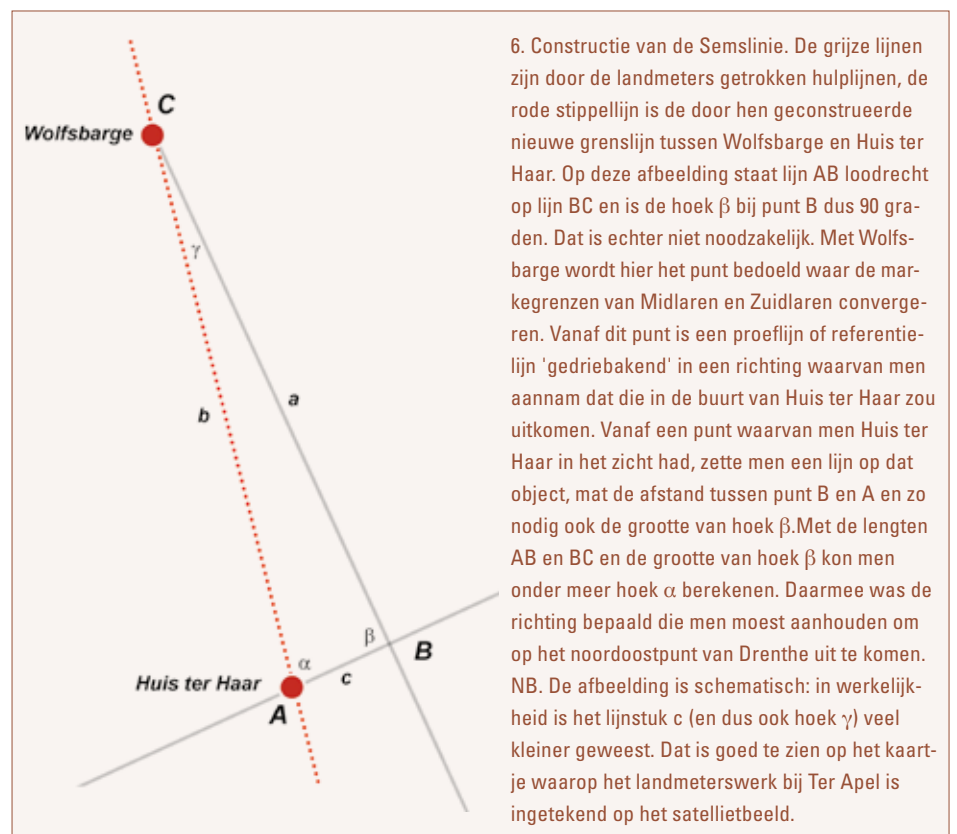
Zoals gezegd hebben Sems en De la Haey opdracht gekregen om vanaf het noordoostelijke hoekpunt van Drenthe een lijn op Huis ter Haar te zetten. Ze hebben - zo luidt mijn hypothese - vanaf dat hoekpunt met behulp van jalons een rechte lijn 'gedriebakend' in de richting waarin zij Huis ter Haar vermoedden, en noteer-

5. De Semslinie en de Martinitoren. Het verlengde van de Semslinie, aangegeven met een rode lijn, passeert de Martinitoren op ruim een halve kilometer afstand (Bron: Google Maps).

den ondertussen hoe vaak ze hun meetketting uitlegden. Al metende kwamen ze in de buurt van Huis ter Haar. Vanaf een punt vanaf waar ze een loodlijn op Huis ter Haar konden zetten of vanaf een willekeurig ander geschikt punt (bijvoorbeeld de plek waar hun lijn de Sellingerstraat kruiste), trokken ze een lijn op Huis ter Haar, waarvan ze lengte maten. Daarmee hadden ze de lengten van twee

zijden en de grootte van de ingesloten hoek (90 graden of een door henzelf gemeten hoek). Met deze gegevens konden ze de resterende hoeken van de driehoek berekenen en dus ook de koers bepalen van de lijn die vanaf Huis ter Haar naar het noordoostelijke hoekpunt van Drenthe zou lopen. Het resultaat van het meten en rekenen is verbluffend goed: toen Sems en De la

6. Constructie van de Semslinie. De grijze lijnen zijn door de landmeters getrokken hulplijnen, de rode stippellijn is de door hen geconstrueerde nieuwe grenslijn tussen Wolfsbarga en Huis ter Haar. Op deze afbeelding staat lijn AB loodrecht op lijn BC en is de hoek β bij punt B dus 90 graden. Dat is echter niet noodzakelijk. Met Wolfsbarga wordt hier het punt bedoeld waar de markergrenzen van Midlaren en Zuidlaren convergeren. Vanaf dit punt is een proeflijn of referentielijn 'gedriebakend' in een richting waarvan men aannam dat die in de buurt van Huis ter Haar zou uitkomen. Vanaf een punt waarvan men Huis ter Haar in het zicht had, zette men een lijn op dat object, met de afstand tussen punt B en A en zo nodig ook de grootte van hoek β . Met de lengten AB en BC en de grootte van hoek β kon men onder meer hoek α berekenen. Daarmee was de richting bepaald die men moest aanhouden om op het noordoostpunt van Drenthe uit te komen. NB. De afbeelding is schematisch: in werkelijkheid is het lijnstuk c (en dus ook hoek γ) veel kleiner geweest. Dat is goed te zien op het kaartje waarop het landmeterswerk bij Ter Apel is ingetekend op het satellietbeeld.

7. Uitsnede uit de tekening die Sems en De la Haeij op 2 maart 1615 presenteerden. Het noorden is links. De pijl wijst de locatie van het 'Huis ter Haar' aan. (Drents Archief 1-294).

Haeij de berekende lijn vanaf Huis ter Haar noordwaarts hadden uitgezet, bleek deze niet precies door de noordoosthoek van Drenthe te lopen, maar dit punt aan de oostzijde op ruim 100 m afstand te passeren.

Deze kleine afwijking bij het noordelijke eindpunt toont aan dat de landmeters bij hun meting van het noorden naar het zuiden hebben gewerkt en bij het uitzetten van de grenslijn andersom, van het zuiden naar het noorden.

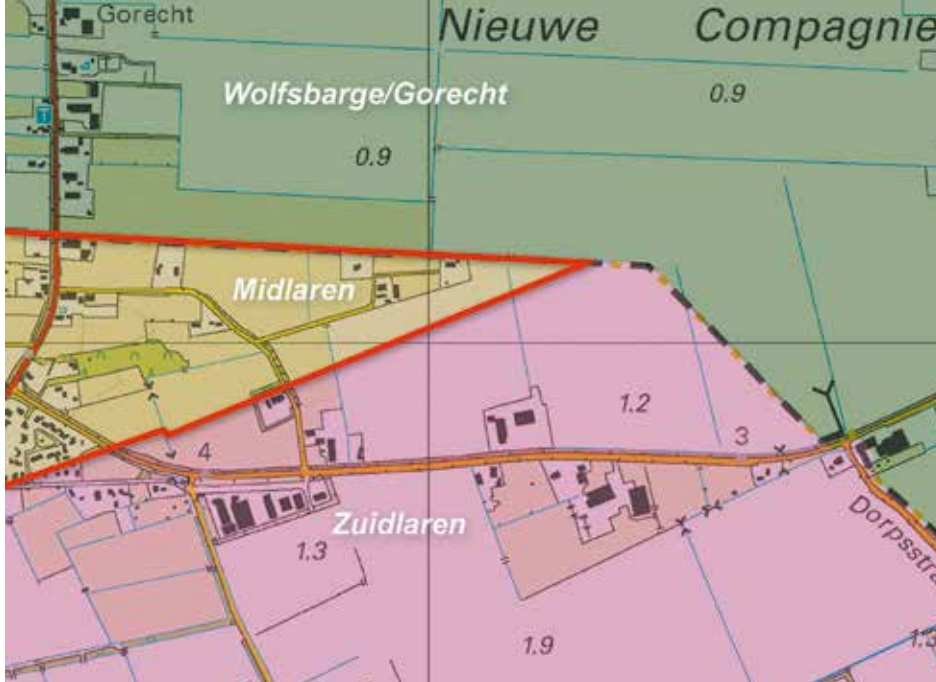
In mijn reconstructie heeft de constatering van Sems en De la Haeij dat de door hen getrokken lijn ongeveer noordwest-zuidoost loopt geen wezenlijke betekenis. Waarschijnlijk is het niet meer dan een vaststelling achteraf die ze hebben opgeschreven vanwege het feit dat dit

► 8. Het landmeterswerk bij Ter Apel.

1. 'Proeflijn' die vanaf het 'markenpunt' in zuid-oostelijke richting is getrokken.
2. Loodrecht op lijn 1 gezette raaijlijn op Huis ter Haar
3. De op grond van de gedane metingen berekende nieuwe grenslijn.
4. Het vanaf Huis ter Haar via de Oude Ruiten A-brug op Lintelo lopende verlengde van de nieuwe grens.

Met een wit stippellijntje is een alternatieve raaijlijn op Huis ter Haar aangegeven. Deze kan zijn getrokken wanneer de landmeters Huis ter Haar hebben gepeild vanaf het punt waar hun 'proeflijn' de Sellingerstraat kruiste.

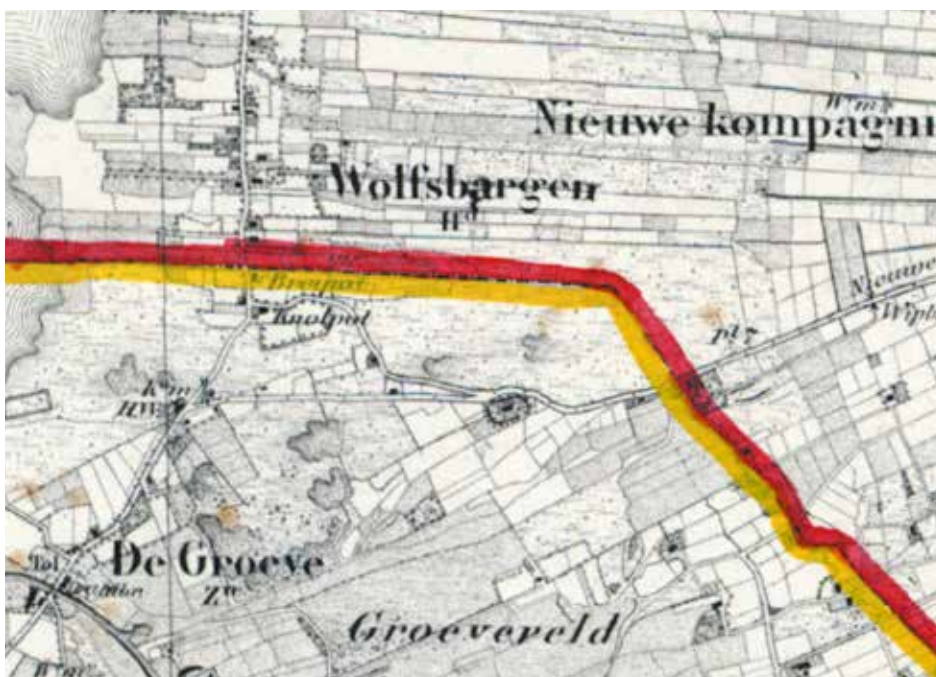
9. De rode lijnen stellen de oude markegrenzen voor, de zwarte lijn de Semslinie. De Semslinie mist het noordoostelijke hoekpunt van Drenthe (het 'markenpunt') op circa honderd meter afstand. Deze kleine afwijking is ook voor de Groningse zijde geen aanleiding geweest om moeilijk te doen en de door Sems en De la Haey getrokken grenslijn af te wijzen.

het vermoeden bevestigde dat de opdrachtgevers (en ongetwijfeld ook zichzelf) hadden voordat ze aan hun klus begonnen.

Tenslotte

Uit de originele kaart van 2 maart 1615 en de versie die Johan Sems op 10 oktober 1615 heeft gemaakt, blijkt dat het Huis ter Haar gestaan heeft tussen de Sellingerstraat en de Ruiten A. Afbeelding 8 laat ongeveer hetzelfde gebied zien als de uitsnede uit de originele schetskaart van Sems en De la Haey.

Hierbij is uitgegaan van de veronderstelling dat de landmeters hun raailijn op Huis ter Haar loodrecht hebben gezet op een referentie- of proeflijn die ze vanaf het 'markenpunt' bij Wolfsbargen in zuidoostelijke richting hebben 'gedriebackend'. De oriëntatie van de referentielijn kan anders zijn geweest en het is ook mogelijk dat ze hun raailijn op Huis ter Haar hebben gezet vanaf de kruising met de Sellingerstraat (N976). Die raaiing is met een gestippeld lijntje aangegeven. Zoals gemeld is niet bekend waar Huis ter Haar heeft gelegen. Gelet op het reliëf en

10. Net zoals de kadastrale minuut van 1832 laat ook de topografische kaart van circa 1900 zien dat het noordoostelijke hoekpunt van Drenthe in een nog ongerept heideveld ligt.

de oriëntatie van het noordelijke deel van de Semslinie, vermoed ik dat Huis ter Haar heeft gestaan op de plek waar we nu de huizen Sellingerstraat 17 en 19 vinden. Ook weten we niet zeker waar de Oude Ruiten A-brug heeft gelegen.

Noten

1. Brink, Egbert e.a. (red.). 2015. *400 jaar Semslinie: de oudste lijnrechte grens ter wereld*. Zwolle.
2. Zijlstra, I.J. 1905. 'Aan en op de grenzen van Drenthe en Groningen' in: *Nieuwe Drentse volksalmanak* 23, 40-95, aldaar 62-63.
3. Broek, Jan van den. 2017. *Een rondje Zuidlaardermeer. Aantekeningen bij de 'Drentse oorlog' (1227-1232) en de grens tussen Groningen en Drenthe*. Groningen (www.vanlauwerstooteems.nl/een-rondje-zuidlaardermeer.html).
4. Ruiter, J. de. 1954. *De Drentse venen en hun landmeetkundig aspect*. Scriptie voor het examen van Geodetisch Ingenieur 14. Oud-landmeter J.G. Oldenziel te Winschoten was zo vriendelijk om mij een exemplaar van deze scriptie ter inzage te geven.
5. Lennep, Jacob van. 1942. *Nederland in den goeden ouden tijd, zijnde het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per diligence van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp door de Noord-Nederlandsche provinciën in den jare 1823*, uitgegeven door M.E. Kluit. Utrecht 1942. 110 (notitie van dinsdag 1 juli 1823).
6. Ruiter, 16.
7. Drents Archief 1-294 en Groninger Archieven 1536-1166.

Summary

Measuring and calculating. How in 1615 the Sems Line was drawn / Jan van den Broek

In 1615 Drost en Gedeputeerden van Drenthe ordered a boundary to be drawn in the moorlands between Drenthe and Westerwolde, the south-eastern tip of the Province of Groningen. The surveyors Johan Sems and Jan de la Haey had to draw up a line between the hamlet of Wolfsbargen in the north and Huis ter Haar near Ter Apel in the south, the distance between which prevents one of them being visible from the other. Despite much speculation over how they managed to draw this 34 kilometers-long straight line, no fully persuasive explanation has yet surfaced. Using the text that accompanied the surveyors' drawings, Jan van den Broek proposes a new hypothesis. He argues that, starting from the 13th-century northeastern point of Drenthe, the surveyors in fact drew a 'test line' in a direction which they assumed would bring them in the vicinity of Huis ter Haar; using this 'test line', a second auxiliary line and triangulation, they drew up a new borderline - which would go down in history as the Semslinie.

Een kaart in vier gegraveerde bladen met alle waterlopen en percelen, compleet met de namen en wapens van alle bestuurders, waarvan er zes staten verschenen. In 1833 werd deze inhoudelijk herzien, opnieuw getekend, gegraveerd en uitgegeven.*

Inleiding

In het vakgebied dat zich bezighoudt met de geschiedenis van de kartografie zijn vele kaarttypen te onderscheiden. Te denken valt onder andere aan gewestelijke en stadskarteringen, waterstaatkundige, militaire, thematische karteringen, enzovoorts. Een bijzondere plaats neemt, de mondiaal unieke, Nederlandse polder- en waterschapskartografie in. Hiertoe rekenen we de kaarten die gemaakt werden in opdracht van een college van dijkgraaf en hoogheemraden. Hiertoe behoren ook de kaarten vervaardigd door derden ten behoeve van de besluitvorming van genoemd college. Te denken valt aan de ingelanden van de polder of het waterschap die een kaart tekenden, bijvoorbeeld als bijlage bij een ingediend request, waarin zij toestemming vroegen om bijvoorbeeld een molen te

► 1. *Kaarte Vande Polders Der Eemlandtsche Leege Landen Etc. A. 1666* / Aldus gemeeten ende gecaerteerd Door D.B. Groenouw. – Eerste staat. – Schaal [ca. 1:12.000]. – 1666.

Vierbladskaart : gravure/ets ; gemonteerd 77,5 x 96,5 cm. – Met Familiewapens en namen van de bestuursleden van het college van dijkgraaf en hoogheemraden. Met gedicht van Everard Meyster. Het komt voor op de eerste tot en met derde staat van de kaart (Universiteitsbibliotheek Leiden: COLLBN Port 42 N 2).

Dr. M.M.T.L. Hameleers (1954) studeerde historische cartografie aan de Universiteit Utrecht. Na zijn afstuderen werkte hij daar ruim vijf jaar. In 1989 werd hij benoemd als conservator van de kaartcollectie van het Stadsarchief Amsterdam. In 2015 promoveerde hij aan de Universiteit Utrecht op een onderzoek over grootschalige kaarten van Amsterdam.

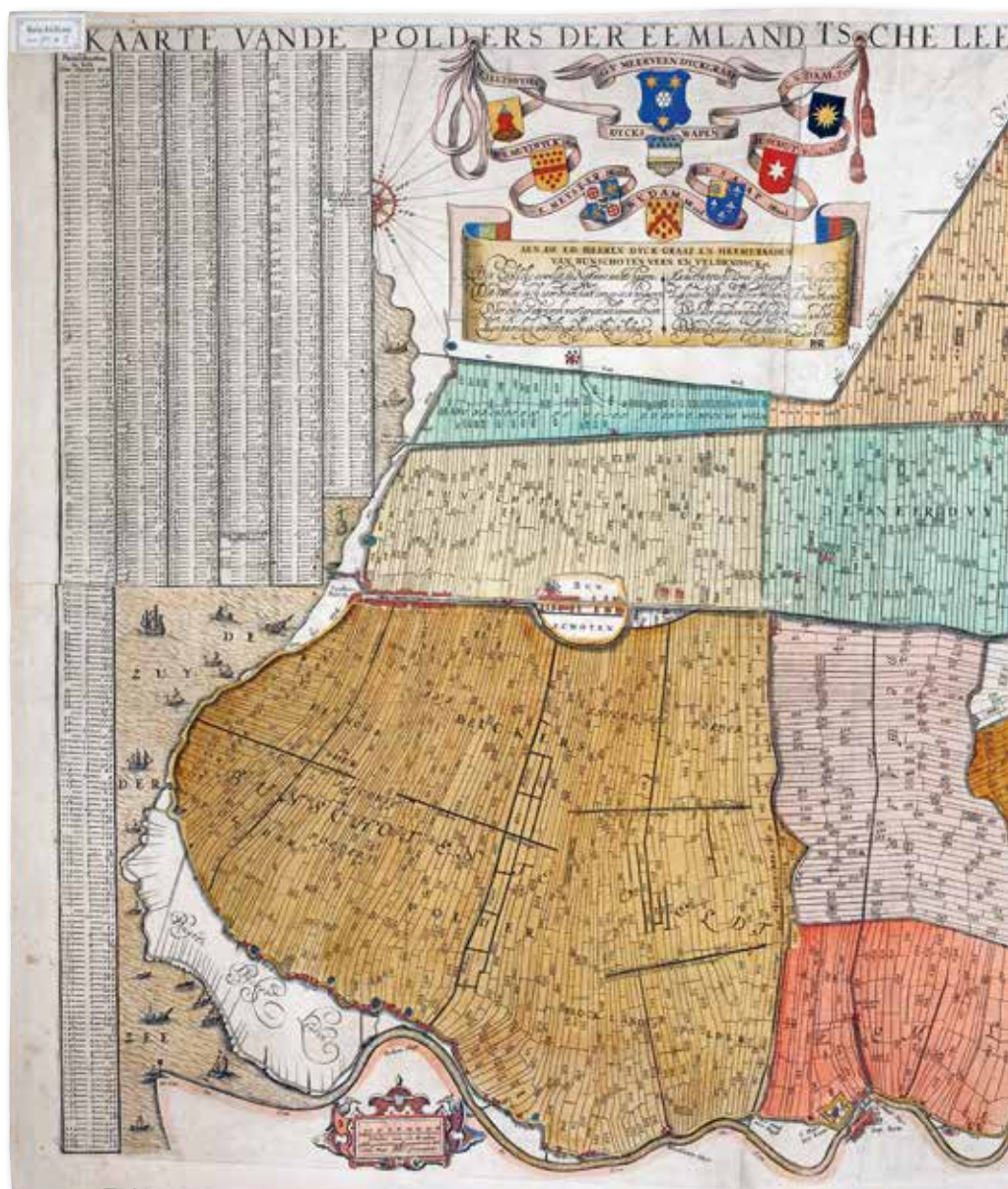

De Kaarte vande Polders der Eemlandtsche Leege Landen etc. van Dirk Brekensz. van Groenouw (1666-1760)

bouwen, een kade aan te leggen of een afwateringssloot te graven. Er bevinden zich duizenden kaarten en tekeningen in de polder- en waterschapsarchieven, die alle in redelijk tot zeer goede staat be-

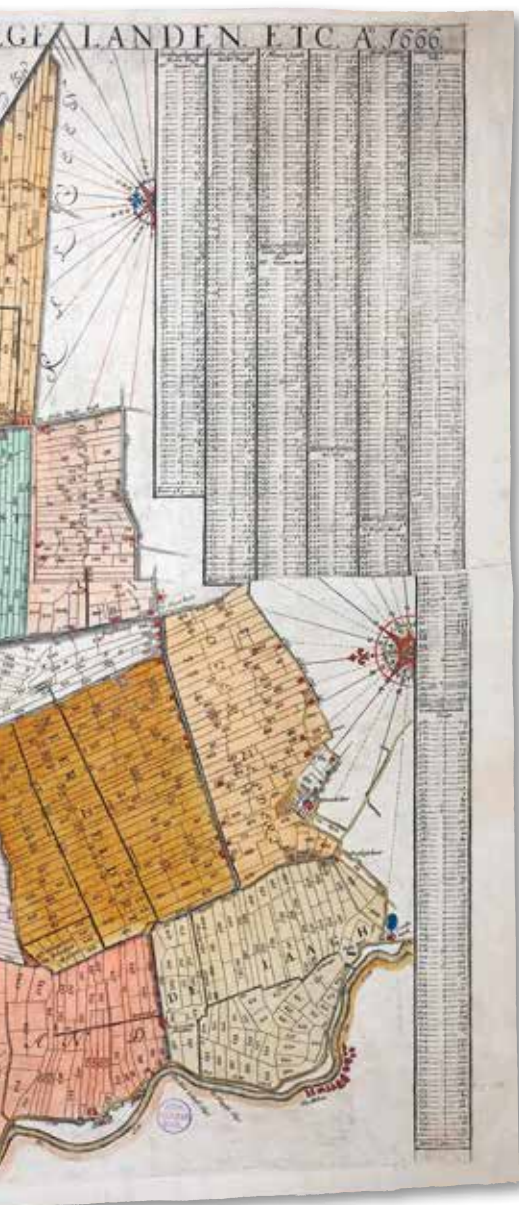
waard zijn gebleven. Daardoor is simpel vast te stellen dat er in vroeger eeuwen voornamelijk handgetekende kaarten gemaakt werden.

Het percentage (verschillende) gedrukte

kaarten is daarentegen beperkt. Ter illustratie: in het archief van het Hoogheemraadschap van Rijnland in Leiden zijn vóór circa 1850 hooguit enkele tientallen gedrukte kaarten vervaardigd van het gebied, terwijl er enkele duizenden handgetekende kaarten bewaard worden. Tegelijkertijd zijn die gedrukte polder- en waterschapskaarten het meest bekend. Komt er een polder- of waterschapskaart op een veiling, dan is dit vrijwel altijd een gedrukt exemplaar. De belangrijkste reden hiervoor is dat de polders en waterschappen hun archieven zelf beheerden en dit handgetekende materiaal amper of nooit buiten de eigen organisatie terecht kwam. Dit gebeurde wel met gedrukte kaarten, waarvan er altijd enkele tientallen tot honderden gedrukt werden. Ze werden aan stadsbesturen uit de regio aangeboden, aan naburige waterschappen en ook aan parti-

culieren. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan afscheid nemende dijkgraven, hoogheemraden en secretarissen en penningmeesters van deze besturen. Ook was het tot enkele decennia geleden, bij verschillende waterschappen mogelijk om eeuwenoude kaarten te kopen. Omdat men vooraf al wist dat de gedrukte kaarten een veel grotere verspreiding zouden krijgen dan de handgetekende werden ze vaak uitbundig gedecoreerd. Van de zeventiende tot in het begin van de twintigste eeuw staan op de meeste gedrukte kaarten wapenschilden afgebeeld van het betreffende polder- of waterschap met de wapens van dijkgraaf, hoogheemraden en de secretaris en/of penningmeester van het bestuur. Naast de kartografische inhoud hebben de gedrukte kaarten dus een aantoonbare representatieve reden waarom ze gemaakt werden. De belangrijkste functionele redenen waren dat de kaarten een beeld dienden te geven van het gebied dat ressorteerde onder het afgebeelde bestuur. Het ging dan met name om de waterstaatkundige situatie van het gebied. Daarnaast hebben veel kaarten ook een functie gehad bij de inning van de waterschapsheffingen. We kunnen dit de administratieve functie van de kaart noemen. Soms hebben de polder- en waterschapskaarten ook een juridische functie, wanneer er sprake was van een eigendomsconflict binnen of buiten de polder of het waterschap en men om de ruzie te beslechten de kaart ervoor nodig had.

De opdracht

In 1660 besloot het dijkbestuur van de Bunschoter Veendijk een deel van de Zijdwind (de zijkade van de eerste ontginning van Bunschoten, nu de straat Zuidwenk) en andere gemene landen te verkopen. De Zijdwind was voor driekwart eigendom van het dijkbestuur en voor een kwart van twee particuliere eigenaren. Die wilden het wel verkopen, maar hun deel was niet afgescheiden van dat van het dijkbestuur. Veel land in Bunschoten werd in deze tijd nog gemeenschappelijk gebruikt door de eigenaren, omdat de grond zó slap was dat scheidsloten er nauwelijks in te onderhouden waren. Maar nu moest er gedeeld worden en daarom werd de landmeter Dirk Brekensz. van Groenouw gevraagd de landerijen op te meten en daarvan twee kaarten te maken ten behoeve van de publieke verkoop op 9 november 1660. Deze kaarten zijn niet bewaard gebleven.¹

2. *Notificatie* opgesteld door secretaris Cornelis Dael van (toen nog) het Heemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijken waarin aan de ingelanden gemeld wordt dat Dirk Brekensz. Groenouw het gebied opgemeten heeft en er een kaart van tekende. En dat ze bovendien bezwaar konden aantekenen, als ze het niet eens waren met Groenouws meetresultaten (Gelders Archief, Arnhem: 1913 Hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk, inv. nr. 276).

Drie jaar later besloot het dijkbestuur de gebieden binnen de zeedijk en in de polders te laten opmeten. Er werd onderhandeld met Dirk van Groenouw over de prijs van het maken van de dijkskaart. Daarbij werd afgesproken dat hij 3,5 stuiver per dammaat zou krijgen. De landmeter maakte geen haast. Begin 1665 besloot het dijkbestuur dat Van Groenouw de polder vóór 1 april moest hebben opgemeten. Zo niet, dan zou men een andere landmeter gaan zoeken. Dat hielp. De kaart was in 1666 klaar. De kosten bedroegen in totaal 1.970 gulden,

3. Handtekeningen van dijkgraaf en heemraden onder de rekening van de Veldendijk over 1666 (Gelders Archief, Arnhem: 1913 Hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk, inv. nr. 373).

zeventien stuivers en vier penningen. Zij kwamen voor tweederde ten laste van het Heemraadschap van de Veldendijk en voor eenderde ten laste van dat van de Veendijk. Vanaf 1667 werd het *zeedijks-geld*, de omslag van het heemraadschap, naar de nieuwe meting gegaderd. De dijkskaart berustte bij de secretaris, zodat elke ingeland zelf kon controleren of hij voor het juiste aantal dammaten werd aangeslagen. Hiertoe stelde de secretaris van het bestuur Cornelis Dael een *Notificatie*² (= kennisgeving, zie afbeelding 2) op. Hierin wordt aan de ingelanden gemeld dat het gebied door Dirk Brekensz. Groenouw gemeten werd en dat hij er een kaart van tekende. Ook wordt vermeld dat, als ze het niet eens zouden zijn met de door hem vastgestelde afmetingen, ze bezwaar konden aantekenen. In dat geval zou het perceel opnieuw gemeten worden. Hadden ze gelijk, dan was de eerste meting van Groenouw 'abuys', en waren de kosten voor het college van dijkgraaf en heemraden. Hadden ze ongelijk, dan was de hermeting 'tot kosten van den Verzoecker'. Behalve secretaris Dael ontvingen ook de besturen van de inliggende dorpen en polders een kaart. De resterende kaarten werden verkocht voor 25 stuivers per stuk.³

Bijna 170 jaar lang dezelfde kaart

De in dit artikel centraal staande kaart van de Eemlandsche Leege Landen is aantoonbaar gebruikt ten behoeve van de inning van de dijklasten of ingezetenenbelasting. Aan weerszijden van het kaartbeeld staan lijsten met de oppervlakten van de percelen. De bijbehorende kohieren of gadercedullen zijn niet bewaard gebleven. Vanzelfsprekend toont de kaart ook de waterstaatkundige situatie van het afgebeelde gebied. Wel dient hier aan toegevoegd te worden dat de kaart gebruikt werd tot zeker 1824, en hoogstwaarschijnlijk tot 1833; een periode van bijna 170 jaar! Wel verschenen er in verschillende jaren gewijzigde staten. Deze onderscheiden zich echter enkel voor wat betreft het representatieve aspect met alleen de aangepaste wapens van het bestuurscollege. Tegelijkertijd is het amper aannemelijk dat er zich in die lange periode geen wijzigingen in het terrein voordeden die een wijziging van het kaartbeeld rechtvaardigden. Het 170 jaar lang 'niet wijzigen' van het kaartbeeld bevestigt in feite ook de al eerder genoemde representatieve motieven van de verschillende bestuurscolleges. Waterschapsarchivaris Margriet

Mijnssen denkt niettemin dat de leggerfunctie van de kaart de belangrijkste was. Het aanpassen zou veel geld hebben gekost en tot veel ruzie hebben geleid. Om de rust te bewaren werd de kaart gelaten zoals hij was.⁴ Natuurlijk bleven er wel klachten voorkomen over te hoge aanslagen in de omslag.⁵ Pas in 1833 kwam er een opvolger van de kaart uit 1666. Deze werd vervaardigd door de landmeter H.L. Woudsma (zie afbeelding 5). Op alle edities van de oude kaart komt het jaar 1666 voor. Dit geldt vanzelfsprekend alleen voor de eerste staat. De datering van de latere uitgaven is mogelijk met behulp van de studie van Van Bemmel.⁶ Hierin is een lijst opgenomen van bestuursleden van de stad Amersfoort, waarvan een aantal ook zitting had in het waterschapsbestuur. Daarnaast is een lijst van dijkgraven, hoogheemraden, secretarissen en penningmeesters te raadplegen.⁷ Het kaartbeeld bleef bij alle staten ongewijzigd. De wapenschilden van de eerste staat (zie de letters d. tot en met l.) zijn ten opzichte van elkaar onder verschillende hoeken gegraveerd. Bij de tweede en latere staten staan de schilden in drie kolommen recht onder elkaar. Bij de eerste drie werd een gedicht van Everard Myster (ook wel Meijster) opgenomen, de man van de Amersfoortse Kei. Myster was heemraad van 1664 tot 1669 namens de grondeigenaren in de Bunschoter polders wonende te Utrecht. Dat is precies de periode waarin de kaart werd gemaakt.⁸ Dit is bij de vierde uitgave verwijderd. De daarbij vrijgekomen ruimte is gebruikt om de wapenschilden van de bestuurders op een groter formaat af te beelden.

Zes staten van de kaart

Van de kaart van de Eemlandsche Leege Landen zijn zoals vermeld maar liefst zes verschillende staten bekend; versies van de koperplaten waarvan de kaart gedrukt werd. Deze platen worden bewaard in het Gelders Archief in Arnhem.⁹ Bij de zesde uitgave werden de wapenschilden en namen van de bestuursleden uit het koper geklopt, maar niet meer opnieuw ingegraveerd. Van na 1760 is geen drukopdracht meer bekend. In 1949 verscheen bij de Firma J. Enschedé en Zonen te Haarlem een herdruk van deze koperplaten, logischerwijs in de laatste staat. Een exemplaar hiervan bevindt zich onder andere in Het Utrechts Archief en drie in het Gelders Archief in Arnhem.¹⁰ Onderstaand is een overzicht opgenomen van de verschillende namen van de leden van het college van dijkgraaf en hoogheemraden die voorkomen op de verschillende staten van de kaart die in de geraadpleegde collecties in Nederland aangetroffen werden. Niet uit te sluiten is dat er nog meer staten (met andere familiewapens en namen) van de kaart bewaard gebleven zijn. Bij elke kaart is minstens één locatie aangegeven waar een exemplaar van de kaart aan te treffen is. Ook hierbij geldt dat het mogelijk is dat er in andere collecties meer exemplaren bewaard worden.

Eerste uitgave, 1666

DYCKS WAPEN.

G. V. MEERVEEN, DYCKGRAAF.

G. V. DAAL, Secr.

H. SCHUT, Penn.Mr.

V. SAAP, HRaad.

W. V. DAM, HRaad.

E. MEYSTER, HRaad.

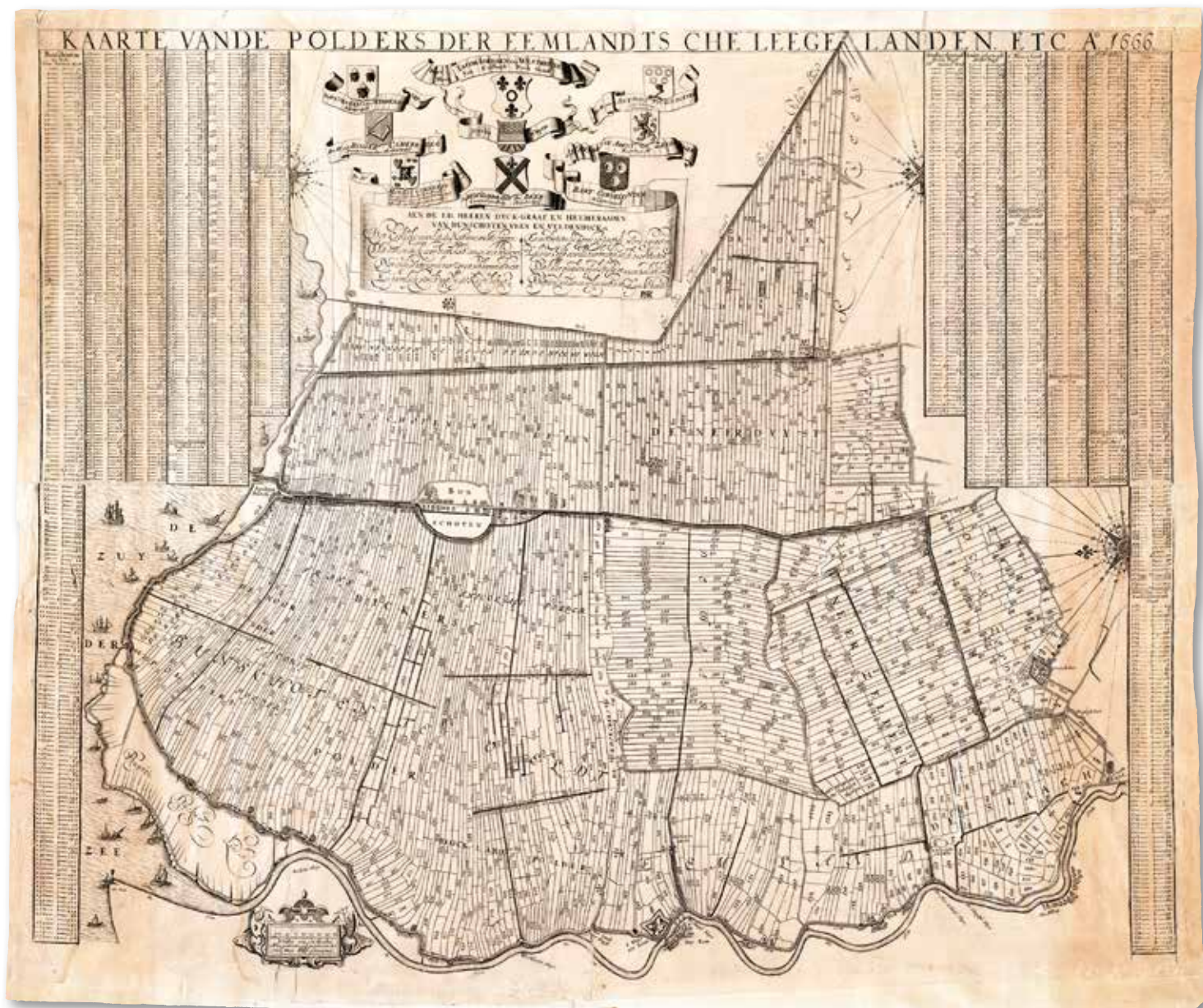
W. V. MUYLWYCK, HRaad.

W. V. VELTHUYSEN, HR.

**AEN DE ED. HEEREN DYCK-GRAAF EN HEYMERAADEN
VAN BUNSCHOTEN VEEN EN VELDENDYCK et.
Het Eoolsche geweldt, op Neptuyne woeste baaren;
Dat dam, en dijck doorstoot, moet dam, en dijck bewaeren,
Daer Dijckgraefs zorgh voor Zorgh, met heymeraede raedt,
Eenpaerelijck verselt wat; by gôe Raedt, bestaet,
En met Bij-tijtsche Zorgh eenpaerigh word beslooten,
Zal geen Eools geweld doorbreeken, noch doorstooten,
Dat d'aller vooghden vooghd steeds gunnen wil dit Land,
Bestaend'aen Zijnen wil geslooten in Zijn Hand.**

E. Myster

Het gedicht van Everard Myster. Myster was van 1664 tot 1669 heemraad namens de ingelanden te Bunschoten wonende te Utrecht. Het gedicht werd opgenomen op de eerste, tweede en derde staat van de kaart.

4. Familiewapens en namen en het gedicht van Everard Myster op de tweede staat van de *Kaarte van de Polders van de Eemlandsche Leege Landen* door Dirk Groenouw uit 1710 (Museum Flehite, Amersfoort: 1005-098).

Exemplaren van de eerste uitgave zijn te vinden in de Universiteitsbibliotheek Leiden: COLBN Port. 41 N 2 (ingekleurd); Archief Eemland, Amersfoort: 0001.01 Stadsbestuur Amersfoort, 1300-1810: K19-2 (Kaart van de rechteroever van de Eem, van de Neerzeldertse Wetering tot aan de Zuiderzee, ca. 1662) en K19-3 (Kaart van de rechteroever van de Eem vanaf Amersfoort tot aan de Zuiderzee, ca. 1650), beide kaarten zijn mogelijk manuscriptontwerpen.

Tweede uitgave, [1710]

DYKSWAPEN

Heer IACOB IORDAEN Van WESTRHENEN | *Heer Van Coelborst, Dyk Graaf.*
De Heer ANTHONI Van GOUDOEVER | *Secretaris.*

d'Hr. HENDRIK ARENT Van ZEVENDER

| *Penning Mr.*

BART. CORNELIS NYSCH | *Heimraad.*

De Hr. Mr. GERBRAND De BEER, |

Canonik ten Dom, Heimraad.

De Hr. MOURIS CORNELIS Van | *Nirop,*

Canonik van Oude Muster en | *Ontfanger*

vande 20 en 40 Penninck | *'s Lands van Utrecht, Heimraad.*

De Heer ROGIER CAMERBEEQ | *Borgermeester Heimraad.*

De Hr. CORNELIS van MIDDENDORP |

Heimraad.

Exemplaren van de tweede uitgave zijn te vinden in Museum Flehite, Amersfoort:

1005-098 en 1921-182; Rijksprentenkabinet Amsterdam RP-P-AO-5-34; Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam LL.02741gk: 16222/od/1710.

Derde uitgave, [1724/1725]

Dycks Wapen.

De Heer ANTONY VAN GOUDOEVER, | *Borgemeester, Dyk Graaf.*

De Heer ROEHONI Van GOUDOEVER, | *Secretaris.*

d'Hr. HENDRIK ARENT Van ZEVEN-

DER, | *Penning Mr.*

BORT. CORNELIS NYSCH, | *Heimraad.*

De Heer GYSBERTUS | *Oudendoelen, Heimraad.*

De Heer HENRICK Van NELLESTEYN, | *Proost t'Oudmunster Den 4 Meert 1708*

| *En Decan ten Dom t'Utrecht Den Juny* | *1724, Heimraad.*

De Heer Mauritz CORNELIS | *Nierop, Heimraad.*
De Heer ROGIER CAMERBEEK, | *Borgermeester, Heimraad.*

De kaarten van de derde uitgave zijn te vinden in het Gelders Archief, Arnhem, 1913 Hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk, inv. nr 275-0002 t/m 1913/275-0005 (vier losse bladen); Universiteitsbibliotheek Amsterdam: O.K. 194; Het Utrechts Archief: Kaarten en tekeningen van het Provinciaal Bestuur van Utrecht 1813-1920, inv. nr. 220; TA 161-2/5.

Vierde uitgave, [1740]

Dycks Waapen.

De Heer Diderik Cornelis Wyborgh, Dykgraaf.

De Heer Willem van Geyn, Oud Burgermr. der Stad Amersfoort.

De Heer en Mr. Wouter Hendk. van Nellesteyn, Maarschalk van Eemland, Hoogheemraad.

De Heer Rudolph Goudoever, Secretaris. Pieter Bortz. Nysen, Hoogheemraad.

De Heer Dirk Wyborgh, Penningmeester. De Heer Dirk Loogen, Burgermr. der Stad Amersfoort, Hoogheemraad.

De Heer Hendrik van Nellesteyn, Prezident van de Ed. Moog Heeren Staaten s'Lands van Utrecht, Hoogheemraad.

Van de vierde uitgave zijn de exemplaren te vinden in het Gelders Archief, Arnhem: 1913 Hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk, inv. nr 275-0001 (ingelijst, verkleurd); Museum Spakenburg, Spakenburg: G0366 (ingekleurd); Museum Flehite, Amersfoort: 1005-099.

Vijfde uitgave, [1755],

In 1755 werden de kaarten van de bunschoter Veen- en Veldendijk vernieuwd en gedrukt. Het college betaalde daarvoor fl. 118:10:1 aan R. en F. Ottens te Amsterdam. Dit klopt met de datering van de onderstaande heemraden tussen 1755 en 1757.

DYKS WAAPEN.

DE HEER EN MR. WOUTER HENDK. VAN | NELLESTEYN, DYKGRAAF.

DE HR. EN MR. ROGIER CAMERBECQ, | HOOGHEEMRAAD.

DE HEER HENDRIKUS HUYGEN, | HOOGHEEMRAAD.

DE HEER CHRISTIAN ANTS. | LOOGEN, SECRETARIS.

Een niet ingevuld wapenschild. Op de banderol staat alleen het woord: *HOOGHEEMRAAD.*

DE HEER CORNS. PANNEKOEK, | PENNINGMEESTER.

DE HEER CORNELS. KLUYVER, |

5. Familiewapens en namen op de vierde staat van kaart van de *Polders van de Eemlandsche Leege Landen* door Dirk Groenouw uit 1740. Het gedicht van Everard Myster werd verwijderd (Museum Spakenburg, Spakenburg: G0366).

HOOGHEEMRAAD.

DE HEER DIRK LOOGEN, Burgermr. | der | Stad Amersfoort, HOOGHEEMRAAD.

Exemplaren van de vijfde uitgave berusten ook in het Gelders Archief, Arnhem: 1913 Hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk, inv. nr 275-0006 t/m 1913/275-0009 (vier losse bladen); Zuiderzeemuseum, Enkhuizen: 004698/a; 004698/b; Nationaal Archief, Den Haag: OBGK P1-13; Het Utrechts Archief: TA 161-6/9.

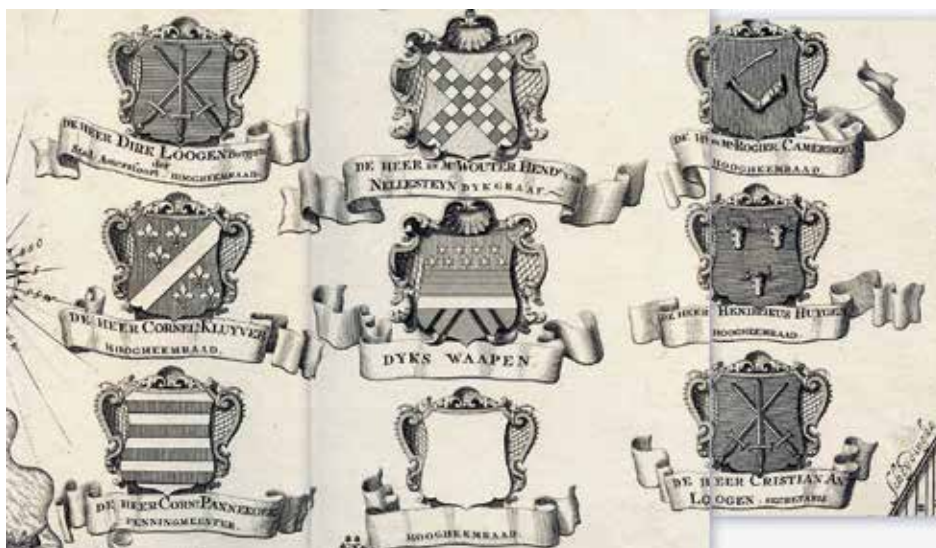
Zesde uitgave, [1760]

De laatste staat van de kaart moet van 1760 dateren, omdat de heemraden secretaris Loogen toen machtigden om 50

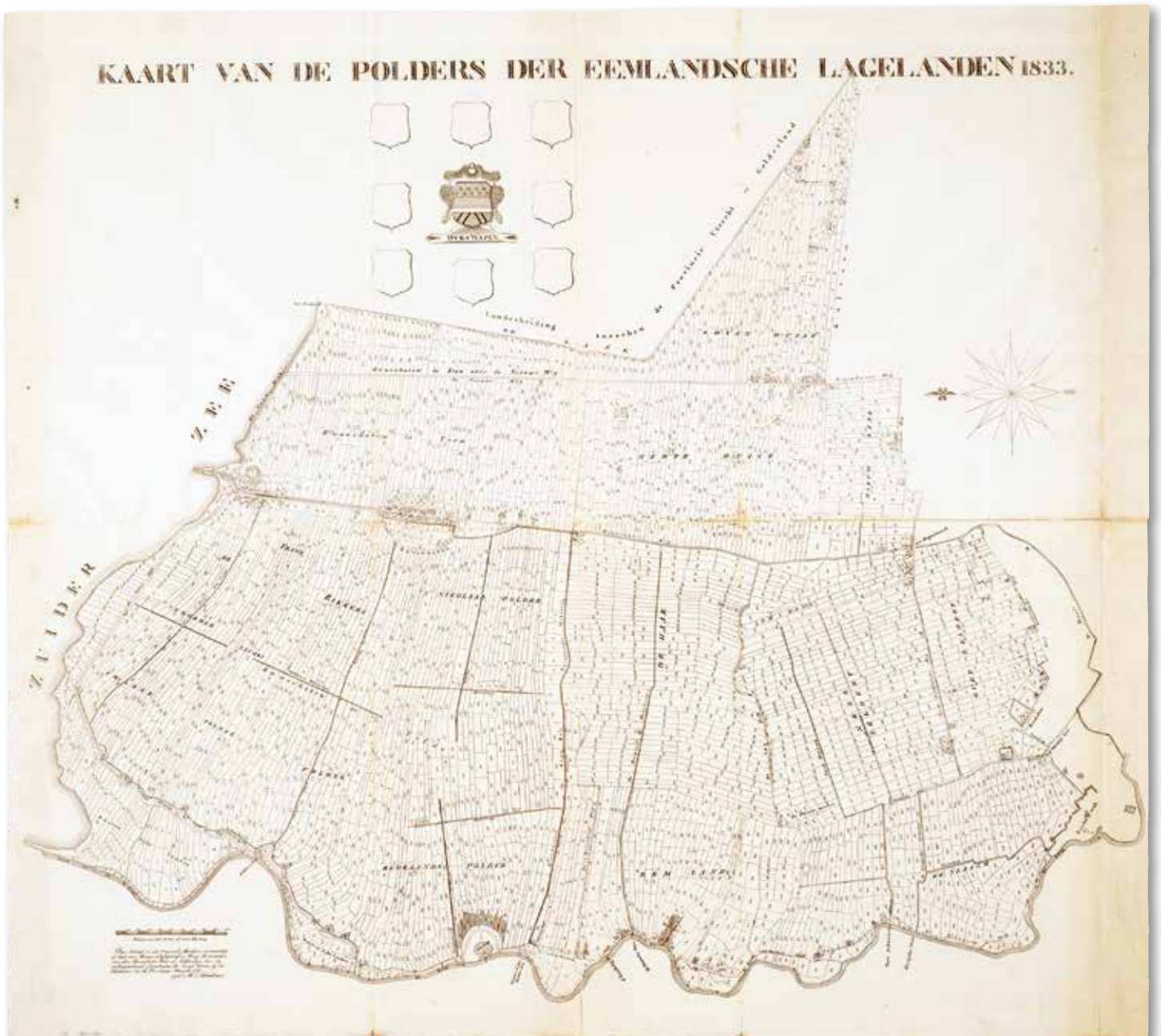
à 60 dijkskaarten met blanco wapens te laten drukken.¹¹

Paul van Liende, kaartmaker te Amsterdam, kreeg 186 gulden en vier stuivers uitbetaald voor veranderingen in de kaart van de Eemlandsche Laage Landen.¹² Omdat de wapenschilden niet werden ingevuld is de kaart alleen te dateren omdat de Universiteitsbibliotheek in Utrecht een exemplaar bezit waarop de wapens van het bestuur in manuscript ingetekend zijn. Dat moet haast wel 1823 of 1824 zijn, want het zijn de enige jaren waarin het betreffende bestuur in deze samenstelling in functie was.

Het *Dycks waapen* bleef ongewijzigd. De wapenschilden zijn leeg en op de banderollen ontbreken de namen van de be-

6. Familiewapens en namen van de bestuursleden van het college van dijkgraaf en heemraden van Eemland, afgebeeld op de vijfde uitgave van de kaart uit 1755-1757 (Museum Flehite, Amersfoort: 1005-099).

7. Kaart van de Polders der Eemlandsche Lagelanden 1833 / H.L. Woudsma [landmeter]. – Schaal [ca. 1:10.000]. –1833. – Vierbladskaart : steendruk ; gemonteerd 94 x 117,5 cm. – Gebaseerd op kadastrale metingen (Museum Flehite, Atlas Coenen van 's-Gravensloot 1921-183).

stuursleden. Op één banderol staat het woord hoogheemraad. In manuscript konden de namen en familiewapens van nieuwe bestuursleden toegevoegd worden. In de collectie van de Universiteitsbibliotheek Utrecht wordt hiervan een geannoteerd exemplaar bewaard. Hierop staan de namen:

De Heer T.I. van LILAAR, | DYKGRAAF.

De Heer B.B. De WYS, | HOOGHEEMRAAD.

De Heer Z. Van Der KOLK, | HOOGHEEMRAAD.

De Heer J. TER HORST, | SECRETARIS.

De Heer OTTO SCHELTUS | VAN LEUSDEN, | HOOGHEEMRAAD.

De Heer I.H.C. WILLENBRUCH, | PENNINGMEESTER.

De Heer M. DER KINDEREN, | HOOGHEEMRAAD.

De Heer NIC. METHORST, | HOOGHEEMRAAD.

Staten van de zesde uitgave zijn te vinden in Museum Flehite, Amersfoort: 1000-454, 1001-562, 1001-563, 1001-564; 1005-100, 1921-171 (= fragment Bunschoten); Gelders Archief, Arnhem: 1913 Hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk, inv. nr. 275 (in bruikleen bij Museum Flehite, Amersfoort); Museum Spakenburg, Spakenburg: G0073; Het Utrechts Archief: TA

161; 161-9 (2 expl.); Universiteitsbibliotheek Utrecht: Kaart: VIII B.h. 39 (geannoteerd exemplaar 1823-1824).

De kaart van 1833

In 1816 vragen Gedeputeerde Staten (GS) van Utrecht of er in de kohieren, leggers of gaarderboeken gebreken of ongelijkheid in maten van landerijen voorkomen, die verbeterd moeten worden vóór het werk van het kadaster klaar zal zijn. Het dijkcollege antwoordt dat er geen gebreken zijn en hoegenaamd geen klachten over ongelijkheid in maten. Revisie of hermeting is volgens hen niet nodig. In 1823 besluiten GS dat er toch een opmeting in de nieuwe maten volgens het metriek

stelsel moet worden gedaan. Omrekening van de oude maten is niet voldoende. De nieuwe kaart volgens de kadastrale opmeting is klaar in 1833. Hij blijkt vrijwel helemaal overeen te komen met de kaart van 1666. Het dijkbestuur bestelt honderd exemplaren met blanco wapens behalve het dijkswapen. In 1835 wordt de nieuwe kaart te koop aangeboden voor fl. 4,00 per stuk. De gouverneur van de Provincie Utrecht krijgt er een cadeau.¹³

Exemplaren van de kaart van 1833 zijn te vinden in het Gelders Archief, Arnhem: 1913 Hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk, inv. nr. 301 (45 ex., waarvan een met ingevulde namen en familiewapens van het bestuur uit de jaren 1855-1859); Gelders Archief, Arnhem: 1913 Hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk, inv. nr. 206 (met de namen van het bestuur van de Gecommitteerde Geërfden van Eemnes); Museum Flehite, Amersfoort: 1001_568, 1921_183, 1005_101 met wapenschilden van het bestuur uit de jaren 1881-1885.

Literatuur

- Bemmel, A. van. 1969. *Beschrijving van de Stad Amersfoort*. Utrecht: Henrikus Spruyt, 1760; heruitgave Zaltbommel: Europese Bibliotheek.
- Boone, W.J. de. 1974. Oude kaarten in het archief van De Poth. In: *Flehite. Tijdschrift voor verleden en heden van Oost-Utrecht* 6 (1974) 64-67.
- Dekker, C. en M. Mijnsen-Dutilh. 1995. *De Eemlandsche Leege Landen: Ontginningen rond de mond van de Eem in de 12e en 13e eeuw*. Utrecht: Het Spectrum.
- Donkersloot-de Vrij, Y.M. 1981. *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750: handgetekende en gedrukte kaarten, aanwezig in de Nederlandse rijksarchieven*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Hameleers, M.M.Th.L. 1984. *Bibliografie van Nederlandse gedrukte polderkaarten* (scriptie Rijksuniversiteit Utrecht 1984).
- Koeman, C. 1985. *Geschiedenis van de kartografie van Nederland: zes eeuwen land- en zee-kaarten en stadsplattegronden*. Alphen aan den Rijn: Canaletto.
- Koeman, C., en M. Donkersloot-de Vrij. 1974. *Kaartenmakers van 't Sticht: een overzicht van de historische kartografie van de provincie Utrecht, 1500-1870*. Catalogus. Alphen aan den Rijn: Canaletto.
- Mijnsen-Dutilh, M. 1997. *Inventaris van het archief van het Hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk (1601) 1603-1942, met Retro-acta betreffende het beheer en onderhoud van de Veendijk en de schouw*

van de Veldendijk (1486) 1533-1603. Uitgave Waterschap Vallei & Eem.

- Mijnsen-Dutilh, M. 2007. *Amersfoort lag aan zee. Waterschapskroniek Vallei & Eem deel 1 (777-1616)*. Utrecht/Leusden.
- Mijnsen-Dutilh, M. 2011. *Een Vallei vol water. Waterschapskroniek Vallei & Eem deel 2 (1616-2011)*. Utrecht/Leusden.
- Vervloet, J.A.J. 1983. Bunschoten 600 jaar. In: *Flehite* 15(1983) 28-32.
- Wijmer, D.J. (red.). 2005. *Kadastrale Atlas van Bunschoten en Duist*, met historisch overzicht van A. ter Beek, P. Koelewijn en M. Mijnsen-Dutilh, elfde deel in reeks Kadastrale Atlas Provincie Utrecht (2005). Uitgegeven in samenwerking met de Werkgroep Kadastrale Atlas Bunschoten.

In dit artikel wordt bij de exemplarenverwijzingen meerdere malen verwezen naar inventarisnummer 1913/275 van het Gelders Archief in Arnhem. Onder dit nummer staan de vier koperplaten, meerdere losbladige en gemonteerde exemplaren, en enkele losse bladen van verschillende staten van de kaart van de Eemlandsche Leege Landen geregistreerd. Als deze incompleet zijn, worden ze in het bovenstaande overzicht niet vermeld.

Noten

- * Met hartelijke dank aan Margriet Mijnsen (Gelders Archief, Arnhem), die mijn tekst aanzienlijk heeft verbeterd door haar kennis van de waterschapsarchieven en door aanvullend onderzoek daarin. Ook dank aan Gerard Raven (Museum Flehite, Amersfoort) en Arie ter Beek (Museum Spakenburg, Spakenburg) voor verschillende tips, scans en bronnencontroles. Dit artikel verscheen eerder in *Flehite, Historisch jaarboek voor Amersfoort en omstreken* (2011), p. 114-127. Het is met enkele alinea's uitgebreid en toont twee afbeeldingen meer.
1. Gelders Archief, Arnhem: 1913 Hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk, inv. nr. 42 (16 september 1659, 10 september 1660, 9 oktober 1660, 8 januari 1661, 19 februari 1663), inv. nr. 343 (rek. Veendijk 1660 fol.18 verso), inv. nr. 344 (rek. Veendijk 1661 (Ander extraordinaris ontfangh)).
  2. Ibidem noot 1: inv. nr. 276.
  3. Ibidem noot 1: inv. nr. 43 (2 en 29 september 1663, 23 november 1663, 18 januari 1665, 16 augustus 1665, 8 september 1667? (p.89), 5 februari 1669), inv. nr. 344 (rek. Veendijk 1664 fol.21 verso-22 verso, 1667 fol.15 verso-16, 1668 fol.14 en 18-19 verso, 1669 fol.18 verso), inv. nr. 373 (rek. Veldendijk 1664 fol.31 verso-32, 1668 fol. 20 verso).
  4. Ook onder Eemnes heeft men geworsteld met het probleem dat de omvang van de landerijen niet goed te bepalen was. Daar heeft men ervoor gekozen de omslagheffing dan maar te koppelen aan de legger van het Oudschildgeld, de grondbelasting van de Staten van Utrecht. Ook die klopte niet

echt, maar men had tenminste een vaste (zij het misschien niet helemaal juiste) referentie die voor iedereen gelijk was.

5. Ibidem noot 1: inv. nr. 44 (27 september 1680, 11 juni 1685), inv. nr. 45 (27 juli 1687, 28 januari 1735).
6. Zie: Van Bemmel (1969).
7. M. Mijnsen-Dutilh, *Inventaris van het archief van het Hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk (1601) 1603-1942 met retro-acta betreffende het beheer en onderhoud van de Veendijk en de schouw van de Veldendijk (1486) 1533-1603* (Amersfoort 1997).
8. Hij was erg betrokken bij het gebied. Zie zijn pamflet *Deductie...belangende d'Eemsche Zee-vaerd* (Utrecht 1670).
9. Ibidem noot 1: inv. nr. 275 (de vier koperplaten van de kaart).
10. Het Utrechts Archief, Utrecht: TA 161-2; Het Gelders Archief, Arnhem: ibidem noot 1, inv. nr. 275 (2 ex., losbladig; 1 ex. gemonteerd).
11. Ibidem noot 1: inv. nr. 46, resolutieboek dijkgraaf en hoogheemraden 25 september 1760.
12. Ibidem noot 1: inv. nr. 384, rekening 1760.
13. Ibidem noot 1: inv. nr. 47 (17 mei 1816, 18 april 1823, 24 februari 1826, 9 maart 1826, 13 september 1826, 31 mei 1833, 18 juli 1833, 10 januari 1835, 9 juli 1835).

Summary

The Kaarte vande Polders der Eemlandsche Leege Landen etc. by Dirk Brekensz. van Groenouw (1666-1760) / Marc Hameleers

In 1666 a map of the *Eemlandsche Leege* (= low-lying) *Landen* was published. It was made by surveyor Dirk Brekensz. Groenouw at the request of the polder board. Six states appeared. They were printed in 1666, 1710, 1724-1725, 1740, 1755 and 1760. When the map was available a notification for the inhabitants was printed. It stated that if they did not agree with the measurement results, they could appeal. If, after re-measurement, the appeal was declared well-founded, the dike and heemraad board paid the costs. If the appeal was unfounded, then the first measurement by Groenouw was taken as correct and the person requesting re-measurement paid. The first to the fifth states of the map show the names and coats of arms of the members of the polderboard. When the sixth state appeared, the copper plate had suffered so much that it was decided no longer to engrave the coats of arms and names. From now on new names and coats of arms were drawn in manuscript, then coloured. In the almost 170 years when the map was used only these features were changed. The names made it possible to determine the publication dates of the six states. After all, it is unlikely that in all those years there were no changes in the landscape that could have justified changes in the map image. In 1833 a complete new map of the same region was printed. It was made by cadastral surveyor H.L. Woudsma.

Deze rubriek beschrijft kaartenverzamelingen in Nederland respectievelijk kaartenverzamelingen met veel Nederlands materiaal.

Tips: Martijn Storms

E-mail: m.storms@library.leidenuniv.nl

Kaartencollecties in Nederland

Het Haags Gemeentearchief

Ewoud Mijlief

Adres en contactgegevens

tudiezaal Haags Gemeentearchief

Bezoekadres: Spui 70, 2511 BT Den Haag (ingang vanuit het atrium van het stadhuis)

Telefoonnummer: +31 (0) 70 353 70 13

E-mailadres: info@haagsgemeentearchief.nl

Website: www.denhaag.nl/nl/bestuur-en-organisatie/haags-gemeentearchief.htm en

www.haagsebeeldbank.nl

Openingstijden: dinsdag tot en met vrijdag van 9.00 - 17.00 uur

Toegankelijkheid

Het Haags Gemeentearchief (HGA) is gevestigd in het in 1995 gereedgekomen stadhuis van Den Haag, ontworpen door Richard Meier. De studiezaal van het archief bevindt zich op de begane grond van het atrium. De depots met de archieven, collecties en de bibliotheek bevinden zich eveneens in het gebouw. De toegang tot het archief is kosteloos.

De collecties van het Haags Gemeentearchief zijn online toegankelijk via www.haagsebeeldbank.nl.

Aan verdere digitalisering wordt gewerkt, onder meer door digitaliseren op verzoek. Archief-, beeld- en kaartmateriaal dat digitaal beschikbaar is, wordt slechts bij uitzondering op de studiezaal in de .

► 1. *Schets van de Fortificatie van den Haaghe soo die was in t Jaer 1603* door ingenieur Hans van Grol, inv. nr. z.gr. 0506. Dit op het werk van Simon Stevin geïnspireerde ontwerp vindt zijn oorsprong in de wens om de stad beter te beschermen nadat de Spanjaarden in 1599 waren doorgedrongen tot de Bommelerwaard en men voor een inval in de stad vreesde. Prins Maurits en de Haagse magistratuur richtten zich tot de Staten van Holland om de hofstad van vestingwerken te voorzien.

oorspronkelijke vorm ter inzage gegeven. Van de studiezaal is een deel als leeszaal en een deel voor raadpleging van originele documenten ingericht. Een klein deel van de collectie van het Haags Gemeentearchief bevindt zich op de studiezaal: de digitale collecties, microfiches, een kleine handboekerij en een beperkt aantal kadasterkaarten. Een deel van de afbeeldingen, ook kaarten en plattegronden, en de muziek en films is wegens de rechten die erop rusten in digitale vorm uitsluitend op zaal in te zien. De kadasterkaarten zijn opgenomen in de inventaris op de kadasterplattegronden. Verkleinde kopieën van enkele plattegronden vindt u in witte portefeuilles. Veel plattegronden zijn vanwege het grote formaat of wegens de fysieke toestand niet ter inzage. Stukken uit de depots worden aangevraagd vanuit de studiezaal. U moet zich hiervoor kunnen legitimeren. Aanvragen kunnen worden ingediend tot 16:15 uur.

Omvang

De collectie kaarten en plattegronden .

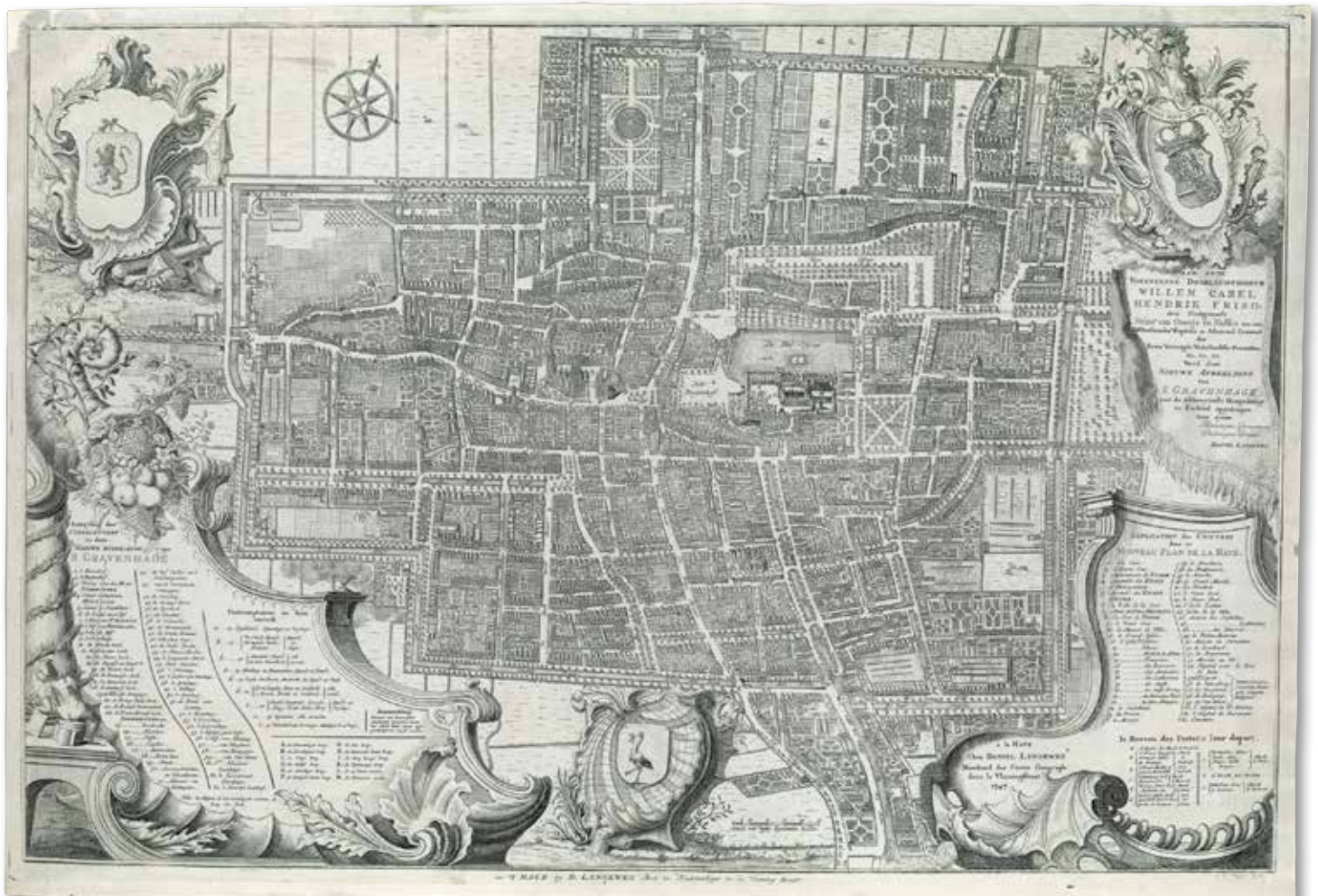
van het Haags Gemeentearchief omvat meer dan 5.200 items. Iets meer dan de helft is onderdeel van archieven, de overige kaarten zijn onderdeel van de Topografisch-Historische Atlas. Behalve de losse kaarten zijn er tevens 36 atlassen, waaronder een volledige Blaeu-atlas. De plattegronden van het HGA beslaan de periode van ca. 1530 tot heden. Er zijn enkele series grootschalige stadsplattegronden in de schalen 1:1.000, 1:2.000, 1:5.000 en 1:10.000 vanaf 1914 tot heden door de Gemeentelijke Dienst voor de Volkshuisvesting en haar rechtsopvolgers.

Profiel

De kaartencollectie van het Haags Gemeentearchief vindt haar oorsprong in de magistraatsbibliotheek uit de zeventiende eeuw. Door de inval van de Geldersen in 1528 en de beginjaren van de Opstand is veel van de oudere, oorspronkelijke archieven verloren gegaan. Uit de vroege tijd dateert onder meer een aantal manuscriptkaarten, waaronder het afgebeelde, nooit uitgevoerde ontwerp voor een fortificatie uit 1605 (afbeelding 1).

Behalve dergelijke unica zijn er vele gedrukte kaarten uit de periode van het Ancien Régime.

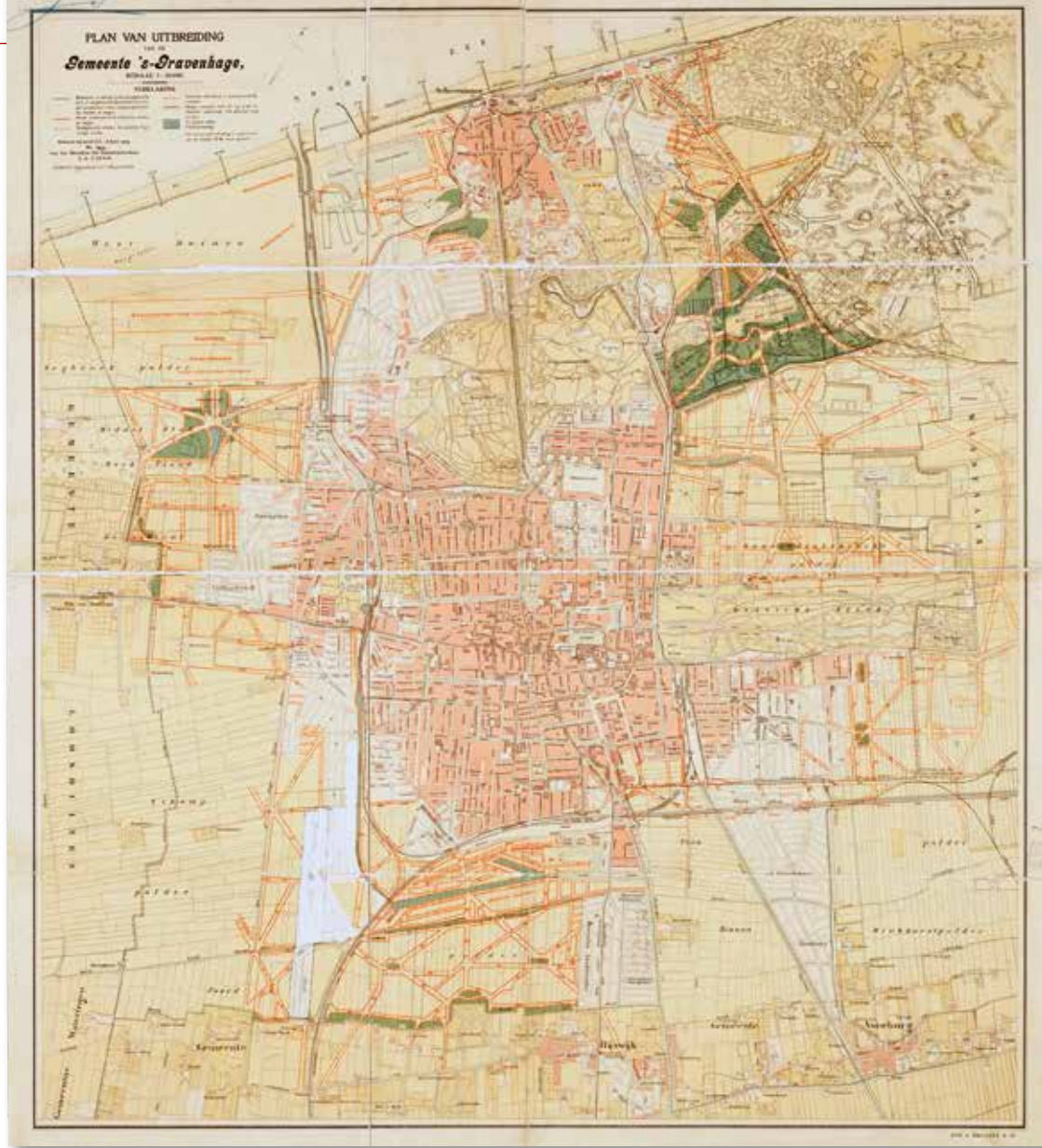
In 1848 werd opgetekend dat op het stadhuis zoveel kaarten en plattegronden rondzweven dat burgemeesters en wethouders besloten '[...] eene verzameling aan te leggen van kaarten, tekeningen, plans, enz. [...], welke in een portefeuille bewaard en in de vergaderkamer van Burgemeester en Wethouders of in die van Fabricage voorhanden [zou] moeten zijn.' De geschiedenis van de Atlas van het HGA gaat terug tot 1851, toen zes historisch geïnteresseerden de 'Vereniging ter Beoefening van de Geschiedenis der stad 's-Gravenhage' oprichtten. De leden van de vereniging verzamelden afbeeldingen van Den Haag. De oude plattegronden en stadsgezichten afkomstig uit de magistraatskamer zijn beschreven in een *Register van het kaartboek der Magistraat*. Vanaf 1853 werden aankopen gedaan vanuit de in dat jaar ingestelde 'kleine kas'. In 1861 bestond de collectie uit 57 kaarten en plattegronden.

2. 'Nieuwe Afbeelding' van s Gravenhage / Nouveau Plan de la Haye, opgedragen aan stadhouder Willem IV, door Iven Besoet en uitgegeven door Daniël Langeweg in 1747, inv. nr. gr. 0282.

► 3. Plan van Uitbreiding van de Gemeente 's-Gravenhage [...]. Behoort bij brief d.d. 18 Juni 1903 no. 2555, van den Directeur van Gemeentewerken, I.A. Lindo, inv. nr. z. gr. 522. Het plan bevat uitsluitend hoofdwegen en havenwerken, de verbinding tussen de Laakhaven en de Loosduinseweg is aangegeven. Bijgewerkt tot 1 maart 1904. De nieuwe bouwplannen zijn in wit aangeduid: Duinoord, Valkenbosch, Hoefkade, 's-Gravenhage, Voorburg, Zandoord, Neerlandia, Laakkwartier met abattoir terrein.

den, 123 prenten met stadsgezichten, 35 prenten van de omgeving van Den Haag, 42 historische prenten en 76 van het huis van Oranje. Kort daarna werden alle tekeningen, prenten en foto's aan het archief geschonken en vormden zo de basis van de Topografisch-Historische Atlas. Sommige waren in opdracht van de magistraat vervaardigd en hebben gediend als documentatie bij beleids- en bestuursvraagstukken. In 1926 werd de collectie uitgebreid met een deel van de verzameling werk op papier van het Haags Gemeentemuseum. In 1942 werd een gedrukt overzicht van tekeningen en prenten in de collectie van de Atlas uitgebracht, een gepland tweede deel over de kaarten is nooit verschenen.

Lange tijd bleef de rechthoekige vorm van Den Haag hetzelfde met het karakteristieke stratenpatroon dat parallel loopt aan het kustlandschap met zijn lange, brede zandruigen en de stervorm van uitvalswegen met lintbebouwing. Veran-

derde het Haagse stadsplan niet wezenlijk in de zeventiende en achttiende eeuw, anders was dat met de uiterlijke verschijningsvorm van de kaarten (afbeelding 2). De lintbebouwing zien we ook bij de ontwikkeling van het gebied tussen Den Haag en Scheveningen aan het einde van de negentiende eeuw. Nadat in de tweede helft van de negentiende eeuw een explosieve bevolkingsgroei plaats had, werd uiteindelijk in 1890 de Dienst Gemeentewerken opgericht met onder meer als doel de daaruit voorkomende problemen het hoofd te kunnen bieden: in de laatste tien jaar was de bevolking met bijna veertig procent gegroeid. De collectie van het HGA omvat ook kaarten met de uitbreidingsplannen uit verschillende perioden, beginnend met de kaarten van de gemeente-architect Van der Waeyen Pieterszen en de landmeters Verstijnen en Last uit 1872 en de jaren daarna. Tenslotte volgden de kaarten met de elkaar beconcurrerende uitbreidingsplannen van de architect

H.P. Berlage en directeur Gemeentewerken J.A. (Isaac) Lindo (afbeelding 3) uit de beginjaren van de twintigste eeuw en de wederopbouwplannen van de architect W.H. Dudok uit de jaren vijftig.

Website/beeldbank

Via de beeldbank van het Haags Gemeentearchief, www.haagsebeeldbank.nl zijn op het moment van schrijven ruim 1200 kaarten en plattegronden toegankelijk. Aan uitbreiding van deze toegankelijkheid en aanvulling en verbetering van de reeds beschikbaar gestelde gegevens wordt gewerkt. De kaarten die deel uitmaken van archieven zijn niet *online* te bekijken.

Literatuur

- Kees Stal, *Den Haag in kaart gebracht. 750 jaar groei in plattegronden uit het Gemeentearchief*, Den Haag 1998.
- S. Groenveld, W.E. Penning, C.J.J. Stal e.a., *Historische plattegronden van Nederlandse steden. Deel 10: Den Haag*, Alphen aan den Rijn 2007.

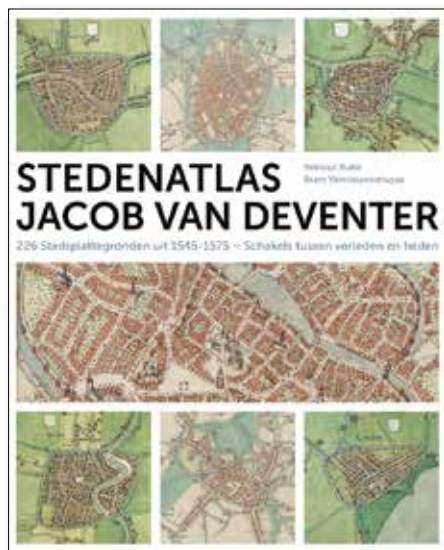
Inzendingen voor deze rubriek aan:

Ron Guleij

E-mail: ron.guleij@nationaalarchief.nl

Stedenatlas Jacob van Deventer / Rutte, Reinout en Bram Vannieuwenhuijze. – Uitgeverij Thoth/Lannoo, Bussum/Tielt, 2018. – Formaat 35x28cm, 516 pp., ca.1500 illustraties. – Kartografie Yvonne van Mil. – 226 stadsplattegronden uit 1545-1575. – ISBN 9789077699171. – Prijs € 119,50.

Dit bijzondere boek over de stadsplattegronden van Van Deventer bestaat uit drie delen: het eerste (veertig pagina's) geeft een overzicht over leven en werk van deze grondlegger van de kartografie in de Nederlanden, het tweede beschrijft in meer dan 400 bladzijden alle 226 plattegronden en hun inhoud, en het derde deel geeft een analyse van het kaartmateriaal: een vergelijking van de steden en groepering naar overeenkomsten in de stedelijke ontstaansgeschiedenis (vijftig pagina's). Het wordt besloten met een literatuuropgave over de ontstaansgeschiedenis van de steden in de Nederlanden en een register. Het is de eerste keer dat alle bekende stadsplattegronden van Van Deventer in één band zijn samengebracht; ze zijn alle weergegeven op 60% van de ware grootte. Van acht steden bevat het boek ook een weergave 1 op 1: van Den Bosch, Brugge, Brussel, Dordrecht, Gent, Leuven, Mechelen en Utrecht, en wanneer men deze acht bekijkt realiseert men zich wat men mist bij de andere plattegronden: ze zijn helaas gewoon te klein om details op waar te nemen. Dat komt mede door de wijze van reproductie: de gebruikte rasters zijn te

Besprekingen

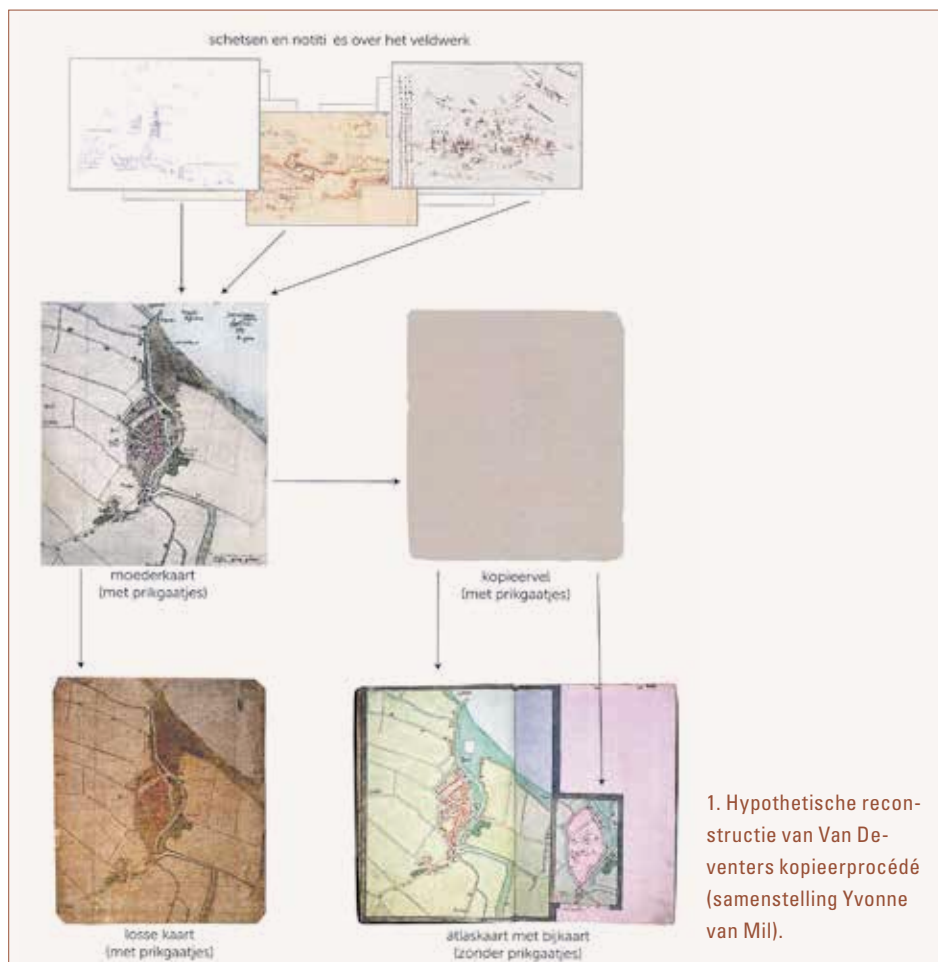
grof, dus een vergrootglas helpt niet echt. Daar staat tegenover dat er nog nooit eerder een vergelijkende analyse van al dit materiaal is uitgevoerd, waar het derde deel de neerslag van is.

I. Leven en werken

De auteurs hebben hun netten breed uitgeslagen, en wisten daardoor toch nog redelijk wat informatie over Van Deventers levensloop naar boven te halen. In dit deel komt ook de overige kartografische productie van Van Deventer aan de orde, er wordt aangegeven wat de ontstaanswijze van de plattegronden geweest moet zijn (zie figuur 1) en er is een reconstructie uitgevoerd van een 'Atlas van de Nederlandse steden' in drie delen zoals van Deventer ooit van plan moet zijn geweest die aan te bieden aan zijn opdrachtgever Filips II. Zijn overlijden verhinderde dat. Een van die drie delen is zoek, en de twee andere

heeft hij niet voltooid, maar Van Deventer moet bijvoorbeeld van plan zijn geweest zijn gewestkaarten van de Nederlanden als overzichtskaarten van de locatie van de afgebeelde steden erin op te nemen. Aan de hand van veel detectiewerk is nagegaan wat de inhoud van het eerste deel geweest moet zijn – o.a.

aan de hand van zijn in collecties aanwezige losse stadsplattegronden – en wanneer ze vervaardigd moeten zijn. Alleen al dat laatste, de chronologie, is een belangrijke bijdrage, en voer voor andere historisch kartografen om zich tegen af te zetten. De auteurs hebben ook – zeer verdienstelijk – een legenda opgesteld voor de kaarten, voor de waterstaatkundige, grondgebruiks- of bodembedekkings-, stedenbouwkundige -, verkeers- en verdedigingsaspecten. Als afbeeldingen daarvoor zijn details uit de kaarten gekopieerd (nieuwe tekeningen waren wellicht duidelijker geweest).

II. De 226 stadsplattegronden

Deze worden per deel afgebeeld en beschreven, per gewest wordt een route gevolgd langs de in dat gewest voorkomende steden. In het eerste deel worden de steden van Mechelen, Brabant, Limburg, Luxemburg en Namen behandeld, in het tweede Henegouwen, het Kamerijkse, Artois en Vlaanderen (dat heeft het grootste stedenaantal, namelijk 43) en in het derde deel Zeeland, Holland (met 36 steden), Friesland, Groningen, Drenthe, Utrecht, Overijssel en Gelre. Er wordt een vast stramien gevolgd bij de beschrijving, dat antwoord geeft op de vragen: wat is er te zien op de kaarten, hoe is de ontwikkeling geweest van de betreffende stad tot de situatie in 1560 en wat is daar nu nog van over? Dat vaste stramien maakt de kaarten nog beter vergelijkbaar maar het wordt nergens saai, de auteurs hebben een kleurrijk taalgebruik: 'de open stad Hondskoote is een veredeld kruispunt', 'Goedereede is de fraaiste dode stad van Nederland', 'de verdedigingswerken zijn aangelegd in de vorm van een gedeukt ei', 'de laatmiddeleeuwse verdedigingswerken zijn omgevormd in een groene wandelzone en na WOII in een verkeersriool'. En de inhoud van de kaarten wordt echt in detail beschreven, de auteurs nemen ons aan de hand door het stadsgebied, wat het nog schrijnender maakt dat men die details niet goed op de gereproduceerde kaarten kan zien. Ze vertellen ons over de schandpaal op de markt, de watermolens, windmolengemalen of de lakenramen buiten de stad, havenkranen en vuurtonnen in de haven, en over beren, marktkruisen, schutterswippen en ander zestiende-eeuws straatmeubilair. De kaartbeschrijvingen van Den Briel en Deventer springen er vooral uit. In een aantal gevallen waar de afgebeelde kaarten als illustratie van de details tekortschieten brengen een aantal stadsgezichten van Antoon van den Wijngaarde die in dezelfde periode als Van Deventer de Nederlanden doorkruiste, uitkomst. Hier opgenomen zijn zijn stadsgezichten van Amsterdam, Den Bosch, Brugge, Brussel, Damme, Dordrecht, Duinkerke, Gravelines, Mechelen, Sluis, Vere, Vlissingen en Utrecht.

De beschrijvingen van de ontstaansgeschiedenis zijn verhelderd door schematische kaartjes van Yvonne van Mil. Voor die beschrijvingen hebben de auteurs uitgebreid uit de beschikbare literatuur geput, en een enkele maal wordt daar wat bij gemist: wanneer viel de drooglegging van de Vlaamse kustvlakte waar regelmatig naar verwezen wordt? Hoe verliep die belang-

2. Detail van de plattegrond van Duinkerke, als voorbeeld van de uitvoering van de stadsplattegronden. Biblioteca Nacional de Espana, Madrid, Res. 207, no 59.

rijke vaarroute door Holland die in de dertiende eeuw ontstond? Waarom bij de beschrijving van Dordrecht de stapelplaatsfunctie en bij die van Enkhuizen de Drommedaris niet genoemd die drie jaar voor dat Van Deventer langskwam gereed moet zijn gekomen? Waarom bij Franeker de universiteit (1585) vergeten die zeker meer dan een regionale functie had? Ook het (micro)reliëf had vaker als verklarend element aangehaald kunnen worden, bijvoorbeeld door in Nederland de AHN en in België de DHMV naast de plattegronden te leggen. Maar: nooit eerder zijn van alle steden in de Lage Landen deze ontstaansgeschiedenissen bij elkaar gebracht, en door hun identieke manier van visualisatie inzichtelijk en vergelijkbaar gemaakt. Dat is een grote verdienste.

Als men trouwens bij de ontstaansgeschiedenissen leest hoe vaak de steden in België en Noord-Frankrijk door oorlogsgeweld zijn aangetast, moeten we in Nederland toch intens dankbaar zijn voor de stedenbarrière in het zuiden, de bescherming van de grote rivieren en de veenmoerassen die de oorlogszuchtige en expansieve Fransen verre van ons hielden.

Bij de beschrijvingen worden veel begrippen bekend verondersteld zoals dries, ringwalburg, omgrachting, woongracht, mottekasteel, kreekkrug, dwangburcht, geïndividualiseerde kerk (dat wil zeggen niet met een symbool maar met een tekeninge-

te van het object zelf weergegeven), gebastioneerde stad, rosmolen of kruisweg, maar met wat googelen is daar wel uit te komen.

III. Vergelijking, stadswording en water

Om de betekenis van de op de plattegronden aangebrachte vlakintin beter te kunnen determineren zijn alle plattegronden met een bodemkaart van de Lage Landen vergeleken. Rekening houdend met de locatie van de steden t.o.v. het water kan men kuststeden, oeversteden, riviersteden en steden die aan een beek liggen onderscheiden. De auteurs hebben ook een indeling van de soorten havens gemaakt. Het feit dat op de plattegronden van sommige steden wél, andere géén havenkranen te zien zijn, roept ook de vraag op hoe volledig de opnames van Van Deventer waren. Er is ook een indeling naar de vorm van de stadsomtrek ondernomen, waarbij de van bastions voorziene steden in de vuurlinie lagen van de Franse aanvallen – daar werden de geavanceerde inzichten op vestingbouwgebied het meest nodig toegepast. Een ander indelingscriterium betreft de relatieve ligging en vorm van de stadspleinen. De auteurs voerden ook een vergelijking uit van de details, zoals van de kastelen, die toch individueel gekarakteriseerd zijn, en datzelfde blijkt zelfs voor de galgen te gelden, de religieuze complexen buiten de stadsmuren, de verschillende soorten molens, bruggen en kerken. Ook op basis van overeenkomstige landschappelijke en morfologische kenmerken en ontstaan onder vergelijkbare socio-economische en politieke omstandigheden is een indeling van de steden gemaakt. Veel van de gemeenschappelijke kenmerken wordt aan het water opgehangen, maar water wordt in de Lage Landen ook vaak bepaald door het micro-reliëf, en daar is minder naar gekeken.

Conclusie

Het is een baanbrekend werk, vooral omdat alles nu voor het eerst bijeen is gebracht, en omdat men serieus op de inhoud van het materiaal is ingegaan (meestal stellen historisch-kartografen zich tevreden met het plaatje en de veranderingen tussen verschillende edities), waarbij het materiaal zelf een betere weergave verdiend had (of althans een vermelding op welke website de plattegronden in meer detail te zien zijn). De analyse van het materiaal en vooral de manier waarop die geïllustreerd is, is een *eyeopener* en biedt vele aanknopingspunten voor verder onderzoek.

Inzendingen voor deze rubriek aan:

Ester Smit

E-mail:

e.smit@historischcentrumoverijssel.nl

Varia Cartographica

International Conference on the History of Cartography (ICHC)

In 2019 zal in Amsterdam de ICHC van 14 tot 19 juli 2019 plaatsvinden. De grote trekker van dit project is de afdeling Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam.

Call for Papers

De voorstellen kunnen tot 15 oktober ingediend worden. Voor 18 januari 2019 wordt de acceptatie bekendgemaakt. Een activiteit of bijdrage aan het programma voorstellen kan nog steeds. De organisatoren ontvangen dat voorstel graag vóór eind november.

Met name een bijdrage door middel van een interactieve workshop of een bezoek aan de kaartencollectie behoort tot de mogelijkheden.

Meer informatie:

<https://icbc2019.amsterdam/>

Voor vragen: info@icbc2019.amsterdam

Rhenen op de Kaart!

De kaartencollectie van Henk Deys

Op 8 september gaat het eerste deel van het nieuwe Stadsmuseum Rhenen open. Dat gebeurt met een mooie, kleine expositie van zo'n veertig bijzondere kaarten uit de collectie van de Rhenense verzamelaar en kenner Henk Deys.

'Rhenen op de kaart - De kaartencollectie van Henk Deys' wordt georganiseerd in samenwerking met het Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht (RHCZOU) in Wijk bij Duurstede. Museumbezoekers kunnen tot medio januari 2019 genieten van de presentatie.

Henk Deys, bijna 86 jaar, heeft zijn unieke collectie van zo'n 1200 kaarten en boeken enige jaren geleden aan de Vrienden van het RHCZOU geschonken. Op 7 september dragen de Vrienden de collectie over aan het RHCZOU.

Sinds 1980 verzamelt Deys oude kaarten, voornamelijk uit de negentiende eeuw. Hij is oud-redacteur van *Caert-Thresoor* en oud-voorzitter van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken (HVOR). De kaarten in de expositie komen uit verschillende categorieën: rivier- en waterstaatkarten, kaarten van Rhenen en

omgeving en provinciekaarten van Utrecht. Er zijn ook schoolplaten bij. Daarnaast kan men boeken en filmpjes bekijken. Doel is niet alleen om kenners de kaarten van Deys te tonen, maar ook om iedereen de ogen te laten openen voor de schoonheid en de zeggingskracht van kaarten. Alle kaarten en boeken van Deys zijn in te zien via www.rhcZOU.nl en de bibliotheek van het RHCZOU. Bij de tentoonstelling verschijnt een brochure, met ook volop aandacht voor Henk Deys.

Stadsmuseum Rhenen opent officieel in december 2018: dan is ook de vaste museale inrichting gereed. Het wordt een levendige en inspirerende ontmoetingsplek voor iedere geïnteresseerde in de geschiedenis en de cultuur van Rhenen en omgeving. Voor het museum heeft de ge-

meente Rhenen een van de mooiste monumenten in de stad ter beschikking gesteld: het Oude Raadhuis. Het Museumcafé en de VVV zijn al gedurende de tentoonstelling geopend.

Wanneer: tot medio januari 2019

Waar: Stadsmuseum Rhenen, Markt 20, Rhenen.

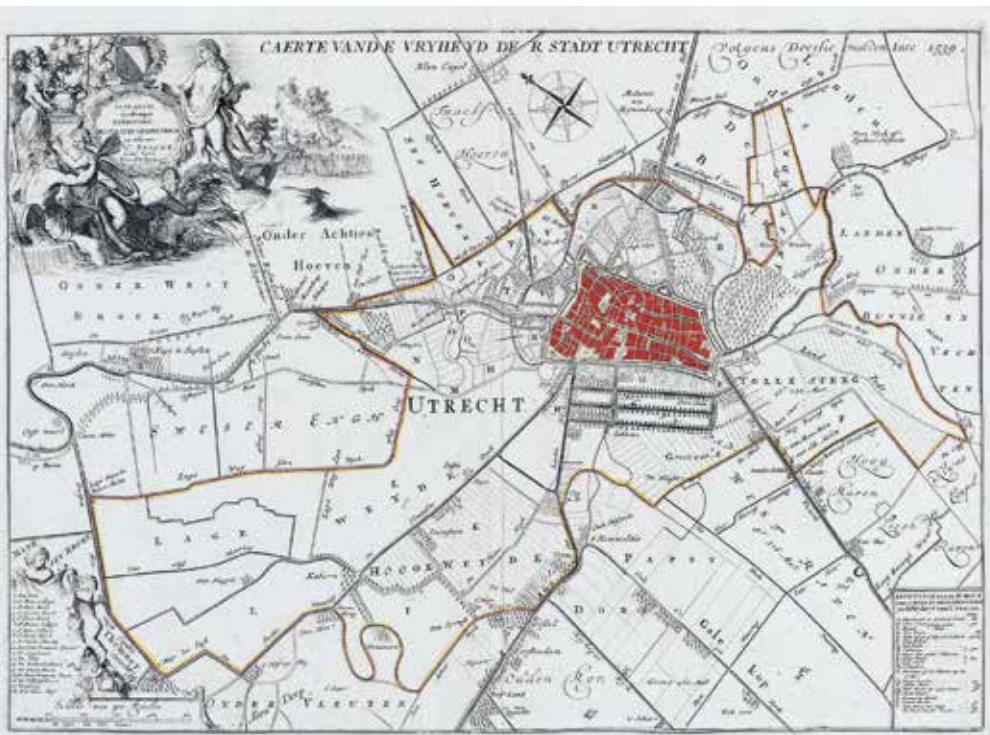
Informatie: www.stadsmuseumrhenen.nl (nog in ontwikkeling)

Land van Latijn in het Noorden

In Franeker is in samenwerking met Tresoor een tentoonstelling te zien, waarbij de geschiedenis van de voormalige universiteitsbibliotheek van Franeker aan bod komt. Interessant onderwerp en helemaal bijzonder is dat er een uniek kastje met de *Atlas Major* van Blaeu te zien is. De Atlas Major werd verpakt in het kastje cadeau

1. Detail van de Kaart van de Neder-Rhyn en Leek stroom, van de Stad Arnhem tot aan het Oudslykerveer, 1793 door F.W. Conrad. (Gebruik van deze afbeelding met toestemming van Stadsmuseum Rhenen).

2. Weergave van een kaart van Utrecht, 'Caerte vande vryheid der stad Utrecht' ongeveer uit de periode waarin de koetsrit zich afspeelt. Gegraveerd door C. Specht, uitgegeven door I. Ottens, 1696 (Het Utrechts Archief, Inventarisnummer A76307 beeldbank 216022).

gedaan door de stadhouder Johan Willen Friso aan de toenmalige Universiteit van Franeker.

Voor meer informatie en openingstijden: www.museummartena.nl

Virtuele koetsrit

In Het Utrechts Archief kunnen liefhebbers terug naar de zeventiende- en achttiende eeuw; een virtuele reis in de tijd per koets.

De koetsrit is de publieksliefeling van Het Utrechts Archief en behoort tot de vaste opstelling. De koets maakt een avontuurlijke rit door Utrecht in vroegere tijden. De koets beweegt, hobbelt en schokt over straten en landweggetjes uit het Utrecht in de achttiende eeuw. Onderweg komen er typische Utrechtse taferelen en bijzondere historische gebeurtenissen voorbij, zoals vredeonderhandelingen op De Drift, feesten in kasteel Amerongen en bacchanalen in een Utrechtse herberg. Digitale bewerkingen van historische afbeeldingen uit de collectie van het archief zorgen voor een prachtig interactief beeld van de stad en de Utrechtse buitenplaatsen. Oude kaarten worden ook als uitgangspunt gebruikt voor de route.

Waar: Het Utrechts Archief, Hamburger-

straat 28 te Utrecht

Voorproefje bekijken: www.betutrechtsarchief.nl/tentoonstellingen/14-tentoonstellingen/59-tentoonstelling-uitgelicht-koetsrit

Zeeuws archief: Goliath, globetrotter tegen wil en dank.

De Zeeuwse kaartenmaker Cornelis Goliath, vestigde zich in 1648 met zijn gezin op Walcheren. Het Zeeuws Archief neemt in samenwerking met de Zeeuwse Volksuniversiteit u mee naar de avontuurlijke levensloop van deze man. Een cursus in het onderzoeken in archieven en de kaarten van Middelburg en Dom-

3. De door Cornelis Goliath vervaardigde kaart van Middelburg (na 1648). (Zeeuws Archief, KZGW Zelandia Illustrata I, nummer 294-312)..

burg. Als uitgangspunt wordt een oude kaart genomen, die Cornelis vervaardigde. Docent zal zijn Ilja Mostert. Later dit jaar zal er in het Zeeuws Archief een tentoonstelling geopend worden over Cornelis Goliath.

Wanneer: vrijdag 26 oktober 2018 om 14.00 uur (wees op tijd)

Waar: Zeeuws Archief, Hofplein 16 te Middelburg

Aanmelden: www.volksuniversiteitzeeland.nl/archief/cornelis-goliath/
Verdere informatie: www.zeeuwsarchief.nl/educatie-en-exposities/cursussen-en-workshops/cursus-onderzoek-naar-goliath-en-de-kaarten-van-middelburg-en-domburg-2018

20-jarig jubileum Brussels Map Circle

Op 1 december 2018 viert The Brussels Map Circle haar 20-jarig bestaan. In het Plantijn-Moretusmuseum vindt het evenement plaats. Het jubileum wordt gevierd door rondleidingen, een speciale tentoonstelling van bijzondere stukken uit de museumcollectie en goede catering. Voor leden en introducés.

Waar: Museum Plantijn-Moretus, Vrijdagmarkt 22, Antwerpen

Inschrijven: vanaf september 2018

Meer informatie www.bimcc.org/

Voor vragen: info@bimcc.org

Nepnieuws uit de achttiende eeuw

Een aantal vooraanstaande docenten in de historische kartografie slaan hun handen ineen. Catherine Delano-Smith (Instituut Historical Research, Universiteit Londen), Tony Campbell (voormalig medewerker van de Kaartenafdeling van de bibliotheek van de British Library), Peter Barber (gastonderzoeker geschiedenis, verbonden aan King's College) en Dr Vanessa Collingridge (onafhankelijk onderzoeker, Edinburgh) organiseren een workshop: 'It's all fake news! James Cook and the death of the great southern continent (1760-1777)'. Zelfs de (historische) kartografie had daar vroeger al mee te kampen.

De toegang is vrij en de bijeenkomst wordt afgesloten met een drankje.

Waar: Warburg Institute, School of Advanced Study, Universiteit van Londen, Woburn Square, Londen WC1H 0AB
Informatie en vragen: Tony Campbell, tony@tncampbell.info

Samengesteld door Peter van der Krogt (p.c.j.vanderkrogt@uva.nl)
en Martijn Storms (m.storms@library.leidenuniv.nl)

Zie ook: <http://www.explokart.eu/journals>

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

- Brotton, Jerry**, *Trading territories. Mapping the early modern world*. London: Reaktion, 2018. - ISBN 9781780239293. - 208 blz. - £ 9,99.
- Dupont, Colin**, *Cartographie et pouvoir au XVIe siècle, l'atlas de Jacques de Deventer*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven, 2017. - 649 blz. - Doctoral thesis.
- Gerhardt, Regine**, 'Hamburg times three. The intellectual principles of the Civitates Orbis Terrarum.' *IMCoS Journal* 151 (Winter 2017): 13:22.
- Gestman Geradts, Jacob**, 'Rediscovering Cornelis de Hooghe (1541-1583): Imperial bastard and mapmaker to royalty.' *Imago Mundi* 70, 2 (2018): 255-256. - Abstract van 'Altijds vernedert, nochtans De Hooghe', proefschrift Leuven.
- Gouw, Patrick & Martijn Storms**, 'Maps in the Crowd.' *Tijdschrift voor Zeegechiedenis* 37, 1 (2018): 71-74.
- Hooijmaijers, Hans**, Hartog van Laun's Orrery'. In: *Globe Studies: The Journal of the International Coronelli Society* 64/65 (2018), p. 131-145.
- Imhof, Dirk**, 'De dwaasheid van menselijke wijsheid: Abraham Ortelius' bijdrage in het Album amicorum van Joannes Gevartius'. *Caert-Thresoor* 37,3 (2018): 81-84.
- Liebenberg, Elri**, 'De Paskaart van't Zuydeykste Gedeelte van Africa van Van Keulen'. *Caert-Thresoor* 37,3 (2018): 57-70.
- Ormeling, F.J.**, The Rendering of Iran in a European School Atlas [Bosatlas], 59-72, in: M. Ja'afari Dehaqui [et al.], ed., *Sabab 80 years of Cartography: Essays in honour of the eminent scholar Abbas Sabab (1921-2000)*, vol. II. Teheran: Sahab Geographic * Drafting Institute, 2019.
- Peelers, R.H.J., F. Laurentius & J. van den Bovenkamp**, 'New findings and discoveries in the 1507/8 Rome edition of Ptolemy's Cosmography'. *Quaerendo* 48 (2018): 139-162.
- Rutte, Reinout & Bram Vannieuwenhuyze**, 'Stedenatlas Jacob van Deventer. Een zestiende-eeuws monsterproject van een man met een plan.' *De Boekenwereld* 34, 2 (2018): 54-59.
- Storms, Martijn, Mario Cams, Imre Josef Demhardt & Ferjan Ormeling (eds.)**, *Mapping Asia: Cartographic encounters between East and West*. Regional Symposium of the ICA Commission on the History of Cartography, 2017. Cham: Springer, 2019. - ISBN 978-3-319-90405-4. - 299 blz. - \$ 219,99. Bevat o.a.
- Ferjan Ormeling, 'The Topographic Survey of the Netherlands East Indies, Batavia 1864-1950.' (blz. 1-20).
  - Albina Apriadsa, Ari Cahyono & Rossaydiana Apriadna, 'The importance of diacritics on Dutch historical map toponyms in Java, Aceh and Nias.' (blz. 21-40).
  - Marco van Egmond, 'Buginese charts. Typical cartographic encounters between East and West?' (blz. 41-58).
  - Peter Kang, 'Naming and re-naming on Formosa. The toponymic legacies of the VOC cartographies on the eighteenth and nineteenth century western maps.' (blz. 95-108).
  - Radu Leca, 'Maps as knowledge vehicles. Insights from the collections of Leiden University Library.' (blz. 147-168).
  - Kunitada Narumi & Shigeru Kobayashi, 'The use of Japanese early modern maps by western cartographers during the nineteenth century.' (blz. 169-184).
  - Fresco Sam-Sin, 'Cartographic accuracy and the myth of Manchu origins on the 1719 Overview Maps of the Imperial Territories.' (blz. 207-232).
  - Jeroen Bos, 'A disastrous project. C.P. Keller and the fortification (plans) of Bimilipatnam.' (blz. 265-278).
- Vannieuwenhuyze, Bram**, 'Laatmiddeleeuws Ieper verkleind (1383) en gekarteerd (1610)'. *Tijdschrift voor Historische*

Geografie 3, 2 (2018): 140-142.

- Wagenaar, Lodewijk**, 'Nederlandse forten op Sri Lanka: De militaire bezetting door de VOC van het kustgebied van Sri Lanka, 1638-1796'. *Caert-Thresoor* 37,3 (2018): 47-56.
- Walsmit, Erik**, 'Siebe Bouma en zijn Museumdorp op het Kooizand in Enkhuizen: Een plan voor een nieuw openluchtmuseum'. *Caert-Thresoor* 37,3 (2018): 71-80.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

e-Perimtron 13,1 (2018)

On-line tijdschrift: <http://www.e-perimtron.org>

- Metcalfe, Alida C., & Sean Morey Smith, 'Mapping the Maracanã Aqueduct: Reconstructing the Route of Rio de Janeiro's Second Major Aqueduct' (blz. 1-22).
- Buonora, Paolo, 'The cartographic collection of the State Archive of Rome online. Archival issues and digital models' (blz. 23-31).
- Piccardi, Marco, Enzo Pranzini & Leonardo Rombai, 'Historical cartography and coastal dynamics of the Apuan littoral in the modern and contemporary periods: the port of Marina di Carrara (Tuscany, Italy)' (blz. 32-49).
- Frolov, Alexei, & Irina Kononova, 'Reconstruction of the Black Sea Map in the Geographical Work of Abū al-Fidā' (blz. 50-62).

Globe Studies (Der Globusfreund) 64/65 (2018)

- Dekker, Elly, 'Star Myths on Celestial Globes: The Case of Hercules' (blz. 9-20).
- Bettuzzi, Matteo, et al., 'The Reconstruction of a three-and-a-half-foot Terrestrial Globe after Coronelli, Starting from a 3D X-RAY CT of its Twin (Celestial) Globe: Scientific and Humanistic Aspects of this Operation' (blz. 21-35).
- Edney, Matthew H., 'Analemma' on Globes' (blz. 37-58).
- Kaercher, Thomas, 'Small - Medium - Large: On Developing a Collection of Globes' (blz. 59-70).
- King, Robert J., 'Java on the Paris Gilt Globe, ca. 1624-1528' (blz. 71-83).
- Schmid-Lanter, Jost, 'Image of Scholarliness as Status Characteristics in the 16th Century: A Semiotic Analysis of the Sales Preview for the St. Gallen Globe (1576)' (blz. 85-99).
- Taborska, Małgorzata, 'The Constellation of Cancer on Antique Celestial Globes as exemplified by the Exhibits in the Jagiellonian University Museum in Krakow' (blz. 101-129).
- Hooijmaijers, Hans, 'Hartog van Laun's Orrery' (blz. 131-145).

De Hollandse Cirkel 20,2 (juli 2018)

Informatie: <http://www.hollandsecirkel.nl/>

- Stehouwer, Jan, 'Waarom liet Krayenhoff zich overhalen om opnieuw te beginnen?' (blz. 49-55).
- Gravesteyn, Joop, 'De hutkoffer van prof. dr. ir. F.Vening Meinesz in Delft' (blz. 56-60).

Imago Mundi 70, 2 (2018)

- Rui Feng, Linda, 'Can Lost Maps Speak? Toward a Cultural History of Map Reading in Medieval China' (blz. 169-182).
- Boyle, Edward, 'The Tenpo-Era (1830-1844) Map of *Matsumae-no-shima* and the Institutionalization of Tokugawa Cartography' (blz. 183-198).
- Ben-Bassat, Yuval, & Yossi Ben-Artzi, 'Ottoman Maps of the Empire's Arab Provinces, 1850s to the First World War' (blz. 199-211).
- Van Duzer, Chet, & Bárbara Polo Martín, 'A Newly Discovered Frag-

ment of Ptolemy's Geography from the Workshop of Piero del Masaio' (blz. 212-220).

Gaspar, Joaquim Alves, & Henrique Leitão, 'Luís Teixeira, c. 1585: The Earliest Known Chart with Isogonic Lines' (blz. 221-228).

Lazebnik, Olga A., & Olga S. Romanova, 'G.L. Mydel's Chukotskaya Expedition (1868-1870) and the Atlas of the Yakutskaya Oblast', Siberia' (blz. 229-236).

The Portolan 101 (Spring 2018)

Informatie: <http://www.washmapsociety.org/The-Portolan-Journal.htm>

Killingsworth, Lauren Bouchard, 'Mapping Public Health In Nineteenth-Century Oxford' (blz. 7-21).

Moore, Ryan, 'Mapping German "Tsingtau"' (blz. 22-33).

Hainesworth, Lorna, 'Meriwether Lewis's Survey at Cumberland Gap' (blz. 34-44).

Nacu, Andrei, 'The first cartographic representations of Transylvania, 1325/1330-1520' (blz. 45-53).

Lobzhanidze, George, 'Depiction of Tbilisi (Tiflis), Georgia, on 4th-18th century European maps' (blz. 54-57).

The Portolan 102 (Autumn 2018)

McKee, Marianne M., 'From Survey to Settlement: Maps of the City of Richmond, Virginia' (blz. 9-24).

Courtois, Leslie, 'The Conservation of Richard Young's 1817 Map of Richmond' (blz. 25-26).

Kentel, Koca Mehmet, 'Empire on a Board: Navigating the British Empire through Geographical Board Games in the Nineteenth Century' (blz. 27-42).

Meurer, Peter H., 'Fragments of three multisheet Rosselli maps in Salzburg' (blz. 43-51).

Hessler, John, 'The Rare "Mapa Quetzalecatzin" Comes to the Library of Congress' (blz. 52-55).

In- en verkoop: **antiquarische boeken**

prenten

decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat
Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda

Telefoon: 076 560 44 00

Mobiel: 06 532 994 10

E-mail: dieter.d@planet.nl

www.plantijnmaps.com

November 2017
Hardback (xiv, 354 pp.)
ISBN 9789004335998
Price € 149 / US\$ 172
brill.com/msc

July 2017
Hardback (xiv, 280 pp.)
ISBN 9789004345355
Price € 132 / US\$ 152
brill.com/ewcd

Networked Nation

Mapping German Cities in Sebastian Münster's 'Cosmographia'

Jasper van Putten,
Massachusetts College of
Art and Design

In this beautifully illustrated book, Jasper van Putten examines the creation of the city views in this cosmography, considering the evolution of German and Swiss identity over the period of the *Cosmographia's* publication (1544-1628).

Companions in Geography

East-West Collaboration in the Mapping of Qing China (c.1685-1735)

Mario Cams, University of
Macau

In *Companions in Geography* Mario Cams explores the early 18th century mapping of Qing China, one of the largest scientific projects of the early modern world and shaped by the collaboration between European missionaries and Qing officials.

BK BUBB KUYPER

**VEILING BOEKEN
MANUSCRIPTEN
EN GRAFIEK**

met o.a.
Nederlandse en
buitenlandse
kartografie,
topografie en
geschiedenis

**27-30
November
2018**

**Kijkdagen
22-25 November**

Inbreng voor
deze veiling
mogelijk op
maandag t/m
vrijdag van
9.00-17.00 uur

Kenaupark 30
2011 MT Haarlem
tel. 023 5323986
fax 023 5323893
e-mail info@bubbkuyper.com
catalogus online te raadplegen op
www.bubbkuyper.com

Inter-Antiquariaat *Mefferdt & De Jonge*

INKOOP en VERKOOP oude kaarten en stadsgezichten
Bernard Zweerskade 18, 1077 TZ Amsterdam, T: 020-6640841
www.inter-antiquariaat.nl interantiquariaat@chello.nl

Dat Narrenschip

Grote collectie landkaarten
en topografische prenten- en boeken

Specialisatie:

IN- EN VERKOOP:

- landkaarten van de Nederlanden:
17 en 7 provinciën;
- landkaarten en prenten van Graafschap Holland;
  - Zeeland;
  - Utrecht;
  - overige provincies Nederland.

Antiquariaat
Dat Narrenschip

Turfkaai 11 (bij de bushalte!)
4331 JV Middelburg
telefoon
0118 674141
mobiel
06 28146967
e-mail
mail@datnarrenschip.nl

Openingstijden:
donderdag
10.00 - 21.00 uur
vrijdag
10.00 - 18.00 uur
zaterdag
10.00 - 17.00 uur

Ook gevestigd te Amsterdam
Singel 279
1012 WG Amsterdam
Geopend: zaterdag
10.30 - 17.30 uur

www.datnarrenschip.nl

Cartografisch Antiquariaat

ANTIETKBOERDERIJ GRAAFLAND

ANTIEKE LANDKAARTEN & OUDER PRENTEN VAN DORPEN EN STEDEN

**Snelgroeiende collectie antieke
landkaarten en topografische prenten**

17 en 7 provinciën, stadsplattegronden,
rivierkaarten, polderkaarten en wereldkaarten

www.antiekboerderijgraafland.nl

Graafland 71-A, 2964 BK Groot-Amers
Tel. : 0184 - 600926 / Mob. : 06-41245207
Email: info@antiekboerderijgraafland.nl
Twitter: @Antiekeprent

Open op zaterdagen van 11.00 tot 17.00u (of op afspraak)

Internetveilingen

Februari, Maart, April, Mei, Juni,
September, Oktober en November

www.swaen.com

Inbreng voor deze internet-veilingen is mogelijk
gratis taxatie - email: paulus@swaen.com

Tel. London + 44 (0)750 937 0039 / USA +1 727 687 3298

Sinds 40 jaar inkoop en verkoop van oude kaarten en atlanten
online catalogus met meer dan 2000 items